

Lelt. III - 2841.

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

B 494.

*

NEGYEDIK ÉVFOLYAM.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1894.

48

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
 Magyar Irodalomtörténeti Intézetek Könyvtára

Lelt. napló: VI/2 Lsz. 50

..... csoport: szám.

ÁLL. PIARISTA TANÁRKEPZŐ FŐISKOLA
 Budapest, 1894 Az Athenaeum F. társ. könyvnyomdája

Leltári szám: Csoportszám: 352

TARTALOM.

	Lap.
Verancsics Antal és Szerémi György. <i>Acsády Ignác</i>	1
Codex-tanulmányok. I. Bod-codex, Lobkovitz-codex. II. A tizenegyezer szűz legendája. <i>Horváth Cyrill</i>	60
Adalék a Mondolat-pör keletkezésének történetéhez. <i>Dr. Demek Győző</i>	69
<u>+ A Zrínyiász. <i>Thúry József</i></u>	<u>129, 257, 385</u>
Gra leczy Horváth Gergely és Lám Sebestyén hitvitája. <i>Ráth György</i> 150, 299,	412
Katona mint vigjáték író. <i>Bayer József</i>	168
Hugo Károly ifjúsága. <i>Dr. Körös Endre</i>	320
P. Horvát Endre és Blumauer. <i>Széchy Károly</i>	428

A D A T T Á R.

Jászay Pál naplója. Közli Czékus <i>László</i>	86, 209, 360, 456
Közlemények iromány-tárczámból. <i>Horvát Árpád</i>	101
<u>Rimay János életéhez. <i>Dr. Komáromy András</i></u>	<u>178</u>
Hivatalos adatok Dayka Gábor életéhez. <i>Dr. Illéssy János</i>	189
Adalékok a 90-es évek irodalmához. <i>Imre Lajos</i>	199, 347
Döbrentei három levele Cserey Farkasoz. <i>Ferenczi Zoltán</i>	230
Jókai Mórról. <i>Dr. Kapossy Luczián</i>	234
Geleji K. István levelei Rákóczyhoz. Ifj. Geleji Istvánra vonatkozó adatok. <i>Beke Antal</i>	336
Gr. Listhy <i>László</i> életéhez. <i>Dr. Illéssy János</i>	447
Buzinkai Mihályról. <i>Dr. Illéssy János</i>	452
Adat Simai Kristóf életéhez. <i>Dr. Illéssy János</i>	454
Magyar színlap 1812-ből. <i>Bayer József</i>	485

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

	Lap.
A Zrínyi könyvtár. <i>K. J.</i>	119
Magyar irodalomtörténeti értekezések az 1892/3-dik évi középiskolai értesi- tőkben. <i>B. F.</i>	121, 378
Bercsényi házassága. <i>Actio Curiosa. L.</i>	238
A Bessenyei irodalomhoz. <i>Széchy Károly</i>	241
Móczár József, Hugo Károly élete és színművei. (*)	250
Pap Károly, Tóth Ede élete és művei. <i>Széchy Károly</i>	487
Repertorium. <i>Hellebrant Árpád</i>	126, 252, 382, 495
Név- és tárgymutató. <i>Dr. Borovszky Samu</i>	V

I. TARTALOM-MUTATÓ.

A) Szerzők betűrendes sora szerint.

	Lap		Lap
<i>Acsády Ignác</i> : Verancsics Antal és Szerémi György	1	<i>Dr. Kaposy Luczán</i> : Jókai Mór-ról	234
<i>Bayer József</i> : Katona mint vígjáték író, 168; — Magyar színlap 1812-ből	483	<i>Dr. Komáromy András</i> : Rimay János életéhez	178
<i>Beke Antal</i> : Geleji Katona István Rákóczyhoz	336	<i>Dr. Körös Endre</i> : Hugo Károly ifjúsága	320
<i>Czékus László</i> : Jászay Pál naplója. Első közlemény 86. — Második közlemény 209. — Harmadik közlemény 360. — Negyedik közlemény	456	<i>Ráth György</i> : Gradeczi Horváth Gergely és Lám (Ambrosius) Sebestyén hitvitája. Első közlemény 150. — Második közlemény	299
<i>Dr. Demek Győző</i> : Adalék a »Mondolat pör« keletkezésének történetéhez	69	<i>Széchy Károly</i> : A Bessenyei-irodalomhoz	241
<i>Ferenczi Zoltán</i> : Döbrentei három levele Cserey Farkashoz	230	<i>Széchy Károly</i> : P. Horvát Endre és Blumauer 428; — Könyvismertetés: Pap Károly, Tóth Ede élete és művei	485
<i>Hellebrant Árpád</i> : Repertorium 126, 252, 383, 493.		<i>Thüry József</i> : A Zrínyiász. Első közlemény 129. — Második közlemény 257. — Harmadik és befejező közlemény ...	385
<i>Horvát Árpád</i> : Közlemények irománytárczámból	101	<i>B. F.</i> : Magyar irodalomtörténeti értekezések az 1892–3-iki középiskolai értesítőkből Első közlemény 121. — Második közlemény	378
<i>Horváth Cyrill</i> : Codex-tanulmányok	60	<i>K. I.</i> Könyvismertetés: A Zrínyikönyvtár	119
<i>Imre Lajos</i> : Adalék a 90-es évek irodalmához. Első közlemény 199. — Második közlemény	347		
<i>Dr. Illésy János</i> : Hivatalos adatok Dayka Gábor életéhez ...	189		

	Lap		Lap
L. Könyvismertetés: Bercsényi		Buzinkai Mihályról	452
házassága	238	Hugo Károly élete és művei ...	250
Adat Simai Kristóf életéhez	454	Gr. Listhy László életéhez „ ...	447

B) Irodalomtörténeti korszakok szerint.

I. Középkor.	Lap	III. Legújabb kor.	Lap
<i>Acsády Ignác</i> : Verancsics Antal és Szerémi György	1	<i>Bayer József</i> : Katona mint vigjáték író 168; — Magyar színlap 1812-ből	483
<i>Horváth Cyrill</i> : Codex-tanulmányok	60	<i>Czékus László</i> : Jászay Pál naplója. Első közlemény 86. — Második közlemény 209. — Harmadik közlemény 306. — Negyedik közlemény	456
II. Ujkor.		<i>Dr. Demek Győző</i> : Adalék a »Mondolat pör« keletkezésének történetéhez	69
<i>Beke Antal</i> : Geleji Katona István levelei Rakóczyhoz	336	<i>Ferenczi Zoltán</i> : Döbrentey három levele Cserey Farkashoz	230
<i>Imre Lajos</i> : Adalékok a 90-es évek irodalmához. Első közlemény 199. — Második közlemény	347	<i>Horvát Árpád</i> : Közlemények irománytárczámból	101
<i>Dr. Komáromy András</i> : Rimay János életéhez	178	<i>Dr. Illésy János</i> : Hivatalos adatok Dayka Gábor életéhez ...	189
<i>Ráth György</i> : Gradeczi Horváth Gergely és Lám (Ambrosius) Sebestyén hitvitája. Első közlemény 150. — Második közlemény	299	<i>Dr. Kapossy Luczian</i> : Jókai Mórról	234
<i>Széchy Károly</i> : A Bessenyei-irodalomhoz	241	<i>Dr. Körös Endre</i> : Hugo Károly ifjúsága	320
<i>Thúry József</i> : A Zrinyiász. Első közlemény 129. — Második közlemény 257. — Harmadik és befejező közlemény ...	385	<i>Széchy Károly</i> ; P. Horvát Endre és Blumauer 428; — Könyvismertetés: Pap Károly, Tóth Ede élete és művei	485
<i>K. I. Könyvismertetés: A Zrinyi-könyvtár</i>	119	Hugo Károly élete és színművei	250
<i>L. Könyvismertetés: Bercsényi házassága</i>	238	IV. Vegyesek.	
Adat Simai Kristóf életéhez	454	<i>Hellebrant Árpád</i> : Repertorium 126, 252, 383, 493.	
Buzinkai Mihályról	452	<i>B. F.</i> : Magyar irodalomtörténeti értekezések az 1892–3-ki középiskolai értesítőkből. Első közlemény 121. — Második közlemény	378
Gr. Listhy László életéhez	447		

II. NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	Lap		Lap
Abafi Lajos »Figyelője«	189	Basta György	56
Abrahamides Izsák 1612.	426	Batizi András	144, 147
Aeneas Blumauer szemében	430	Batthyány Boldizsár 158; —	
Aeneis	428	Lajos gr	88
Ajgas basa	398	Batthyány-codex	64
Alapi Gáspár	399	Bay György	88
Alexander Natalis	67	Bebek Ferencz	24
Alexander Severus	68	Békési Emil	69
Alvinczy Péter, borbereki	453	Bél Mátyás	88
Anakreon	73	Bels Benedek esperes 1583.	216
Andreae Jakab hittudós	154	Bercsényi Miklós házassága	238
Ányos Pál	431	Berizló Péter pécsi püspök és	
Apor codex	64	horvát bán	3, 19
Arszlán basa	396	Bernáth Gazsi	458
Athinaí Simon deák	28	Berzeviczy Bálint	311
		Berzsenyi Dániel	76, 435
Bakócz Tamás esztergomi érsek	10	Bessenyei György: A bihari remete	241
Balassa Imre erdélyi vajda 24;		Beza Tódor	154
— István	158	Bírodalmi Futár	439
Balog Sándor szt-adalberti prépost	429	Blandrata	164
Bánffy Jakab	45	Blumauer, a travesztált Aeneis	
Bárány Gusztáv	236	szerzője	428—446
Barczafalvi Szabó Dávid	70	Bocatius János	313
Bárczay Dániel	365	Bod Péter	452
Bárdosy János lőcsei gymn. igazg.	190	Bod-codex	60—63
Báróczy	435	Bonfini	64
Barónius	67	Bónis Ferencz 482; — Sámuel	88
Bartal György	88	Borbély Heléna	432
Bartholmaci László, turóci	311	Borgia Caesar	42
— Márton	312	Bornemisza Péter 158; — Tamás	
		emlékirata	15

	Lap		Lap
Brandenburgi György	57	Dubrovsky János Pál nagyszom-	
Breviarium Romanum	64	bati prépost	157
Brodarics István váci püspök ...	25	Ehrenfeld-Codex	63
Budina Sámuel »Historia Szigethi«	136	Ehrenreiter György, neuhausi ...	447
Burián Pál	437	Eibisch Mátyás neerei segédtanár	157
Buzinkay Mihályról	452—454	Eliae Dávid	426
Christiani Ábrahám, keresztfalui		Eötvös József	88, 432
pap 1597.	309	Epplevé János rajzoló	454
Ciriacus pápa	68	Erdély leírása	26
Comáromy István, abauji vicz-		Erdélyi Muzeum	72, 485
ispán	89	Erdélyi Antal lelki pásztor 418 ;	
Corner Jakab, landibergi	311	— János 250 ; — László ...	37
Cornides Dániel	423	Érdy-codex	64, 65
Cornides-codex	62, 63	Erhard Miklós 319 ; — Miklós rector	156
Corpus doctrinae	151, 152	Érsekújvári codex	63
Corvus (Cornides) Dániel	424	Eschner Constantinus	320
Creutzer Gáspár	165	Eszéky János pécsi püspök	25
Csáktornyai János, debreczeni		Eurypides Hekubája	163
nyomdász	424	Faber Tamás	160
Cserey Farkas	230—234	Fábián Gábor	69
Csokonai mint ódaköltő	381	Fabinyi Lukács tanító	302
Czillei Ulrik	52	Fabricius másként Tolnai Tamás	422
Czobor Erzsébet	189	Falu rossza	488
Darvas Antal	482	Farkas András : »Az zsidó és ma-	
Dávid Ferencz	164	gyar nemzetről«	142
Dayka Gábor	189—198	Farkasics Péter	395
Deák Ferencz	88	Fekete János gr.	199
Debreczeni codex	63	Felkmann Péter, brassói ifjú ...	413
Deli Vid ki-léte	280	I. Ferdinánd	3
Dersfi Ferencz sárosi főispán ...	416	Ferenczi János	444
Déryné naplója	168, 169	Figyelő 1876. 1878.	69
Dessewffy József	77	Filiczki János 1604.	414
Dévai Mátyás	419	Forgách Ferencz 34 ; — munkája	136
Didó regénye	439	Fóris Ferencz »Origines Hunga-	
Dobó Ferencz, ruszkai	423	rorum«	88
Dóczy Gábor 414 ; — Zsuzsánna	412	Formula concordiae	152
Dózsa György halála	57	Földváry Lajos őrnagy 1848. ...	88
Döbrentei Gábor 72, 432 ; — le-		Frangepán Ferencz kalocsai érsek	24
velei	230 234	Gaal Péter	236
Dömény Ferencz	236	Garay János levele 1848.	108
Draskovich György pécsi püspök	154	Gaufridus Azaphensis commen-	
Dréta Antal zirczi apát	429	tárjai	67

	Lap*		Lap
Geleji Istvánra, ifj., vonatkozó adatok	346	Istvánfi Miklós, Zrínyi forrása	133, 135
Geleji Katona István levelei	336—346	Izabella királyné	3
Gera Kristóf iskolaigazgató	156		
Gévay Antal	36	Jakabfalvy Ferencz	481
Gönczi István gönczi lelkész 1599	415	János király udvara	3
Golius Teophil	154	Jászay Pál 36; — Pál naplója	
Gratianus	68	86—101, 200—229. 360—	
Grawer Albert mester 156, 306, 307, 308, 415. 416.		377, 456—482; — Sámuel,	
Gritti szereplése	23	Pál testvérbátyja	86
Gutgesel Dávid 1597.	309	Jászay-codex	63
Guzmics Izidor levele 1828.	106	Játékszini Almanachok	483
		Jeszenszky Károly	426
		Jókai Mór	234—237
Hahnemann Sámuel	324	Jósika regényei	488
Havasalföld leírása	26	Jovius Pál	28
Heckenast Gusztáv	331	József nádor	88
Heigelius András	412	II. József 442; — az illumina-	
Helmezy	435	tismus császári híve	430
Henrici Mátyás neérei segédtanár	157	Juranics Antal	429
Henszlmann Imre	331		
Herceek Ferencz	312	Kalapos király	431
Honter János	418	Kamocza városa	29, 45
Horányi	452	Kandó Gábor	456
Horvát András »Az átokról« 143; — Endre, pázmándi 428—		Kapczy Tamás	88
446; — István 102., 432; — János, a pesti theologiai		Karacs Ferencz	103
kar igazgatója	429	Karkai (Krakovius) Demeter	423
Horvát-codex	63	Karnarutič Zadranin »Vazetje Si-	
Horváth András 77; — Gergely,		geta grada«	136
gradecki 150 - 167, 299 - 319,		Károli Gáspár	146
412—427; — György, palocsai		V. Károly császár	3
309; — Mária 453; — Márk,		Kaszap Mihály h.-m.-vásárhelyi	
Sziget hős védője 153; —		lakos hagyatékában talált	
Mihály	88, 118	kéziratok	199
Horváth-Mladossewith Miklós	312	Katona József	168—177
Hugo Károly élete és színművei		Kazinczy Ferencz 69—85, 200; — Ferencz levele 1829.	
250—251; — ifjúsága 320—335		106; — Gábor 88; — József	372
Humanista műveltség	5	Kazinczy-codex	63
Hunfalvy János	88	Kendy Ferencz főtárnokmester	25
Hunnius Egyed szász hercegségi		Képes krónika	64
fősuperintendens 1596.	307	Kerkápoly Károly	234, 235
Hunyadi László 41; — Mátyás		Keszthelyi-codex	64
érdemei	19	Kézai	64
		Kinizsy Pál	49

	Lap		Lap
Kisfaludy Károly 104; — Sándor viszonya Kazinczyhoz ...	69—85	Malus Pál ...	424
Klősz Jakab ...	314	Mandello Mina ...	325
Komáromy Ambrus kassai tanár 190; — András dr. ...	447	Mannus György kassai theologus	161
Kornis Gáspár, ruszkai ...	453	Margitai L. Péter ...	415
Kovachich ...	19	Margitszigeti codexek ...	63
Kovács Ferencz 478; — Tamás pannonhalmi főapát ...	429	Marianna főhercegnő ...	442
Kölcsey Ferencz ...	69	Márki Sándor dr. ...	445
Kőszeghy Pál ...	238	Marnavich János 1620. ...	19
Kővy ...	481	Martinuzzi György ...	21
Kratzer Gáspár késmárki pap 1583.	152	Márton József kanonok ...	428
Kukrejt szó jelentése ...	239	Martyrologium Romanum ...	67
Kulcsár István ...	436	Matern János, kassai ...	311
Kulcsár-codex ...	64	Mátyás királyról szóló trufák ...	121
Kyrál György ...	414	Mauchs Zsigmond selmeczi rajz- mester ...	454
II. Lajos király halála 39; -- születése ...	14	Maylád István 24; — István zendülése ...	13
Lám (Ambrosius) Sebestyén 150— 167. 299—319. 412—427.		Mehemet bég ...	396
Láng Ádám ...	483	Meidinger Antal rajztanító ...	454
Láng Tamás, bárjai ...	311	Melanchton ...	150
Láni Illés tanár ...	156	Melickius Sámuel 1612. ...	426
Lantai Sándor ...	236	Mészáros János kassai tanár 1793.	190
Lányi Eliás neérei tanár ...	305	Mezleniaden Bálint ...	312
Lányi-codex ...	63	Miksa király ...	4
Laszky Albert ...	151	Móczár József: Hugo Károly élete	250
Leunclavius Joannes: Annales Sul- tanorum Othmanidarum 130, 136		Mohácsi vész utáni magyar tár- sadalom ...	4
Lipót király rendelete 1661. ...	448	Mokoschinus: Lenárd senior ...	312
Listhy László gr. életéhez 447—452		Moldová leírása ...	26
Lobkowitz-codex ...	60—63	Monavivus Jakab ...	413
Lónyay Sarolta ...	88	Mondolatpör keletkezése ...	69—85
Luther Kirchenpostill ...	152	München Pál sz.-györgyi lelkész 1597. ...	309
Lutheránusok 1520. Magyaror- szágban ...	56	Müncheni codex ...	64
Machiavelli tanai ...	42	Mylius János lőcsei lelkész 1595.	305
Maghinus Joannes ...	67	Nádasdy Ferencz ...	158
Mai Pál neérei segéd-tanár ...	157	Nándorfejérvár vívása ...	115
Majer József papnövendék ...	432	Neére ...	159
Malus (Jablonovszky) Pál ...	156	Német főiskolák ...	4
		V. Német László király ...	41
		Nemzeti színház ...	483
		Novákovics Iván ...	399
		Nyáry Pál ...	414
		Nympholeptusok ...	7

	Lap		Lap
Oláh Miklós 64; — Hungáriája	27	Reusner Miklós, »Rerum memoria- bilibium exegeszes«	136
Orczy László br.	88	Révai Ferencz turóczmegyei főis- pán 157; — Miklós 381, 434, 485	
Orlai-Petrics Soma	236	Révai-codex	63
Orthographia	80	Révay Ferencz	419
Othello	439	Rheda Pál, lipsiai	424
Paitner Mihály	429	Ribisch Gottfried	414
Pap Dénes 1841. 234; — Károly, Tóth Ede élete és művei ...	485	Richter Alajos prépost	456
Poppus János bölcsész	154	Rimay János	178—189
Paraszt mozgalmak a XVI. száz.	49	Rondella	175
Pauler Tivadar	107	Rosenberg Tamás, selmeczi ...	311
Pecsevi Ibrahim	131	Rudnay Sándor primás	429
Péczeli János	481	Rueber János főkapitány	151
Pemflinger Kata	56	Rustán basa	397
Perényi Ferencz váradi püspök 45; — Gábor 420; — Péter	24	Ruszek	82
Pesti magyar színészet 1807— 1815.	483	Sahlhausen Móríz br., kassai tan- kerületi aligazgató	190
Petőfi	236	Sambucus	133
Petrarca	73	Sándor Lipót nádor	437
Petrovics Péter temesi gróf ...	24	Sándor-codex kora	61
Pilcz Gáspár nagysárosi lelkész	160	Sárközy Titus	237
Pitaval	43	Schade	67
Ponsard Lucretiája	334	Schedius Lajos	72, 437
Pósa Gábor	481	Schlegel Frigyes német író ...	104
Poturnay László	311	Schmidt (Faber) Bonaventura ...	316
Pöstyény Gergely	24	Schwarzenberg Ernő	429
Prepelitzay Sámuel	169	Scitovszky rozsnai püspök ...	456
Pribis Dániel alsó-poprádi esperes	426	Sculteti Severin bátfai lelképásztor	159
Raab Mátyás, a pozsonyi nemzeti iskola rajztanítója	454	Sebenico, Verancsics Antal szüle- tési helye	3
Radován Andrián	394	Seget Ferencz	312
Ragályi Ábris	482	Sembery Boldizsár 310; — Euphrosina 1596.	160
Ranzanus	64	Semsey Ferencz	154
Redern Menyhért	414	Sickel Tivadar levele	116
Reformáció	4	Siderius (Szikszai) János	415
Reichersdorfer György chorogra- phiája	27	Sigebertus Gemblacensis	67
Reisinger János	110	Simai Kristóf életéhez adat 454—455	
Reisner Paulus	320	Simonyi Pál, a székesfehérvári papnevelő-ház főnöke	432
Renaissance és kritikai szellem ...	379	Simor-codex	63
Repertorium	126, 252, 382, 493	Sipos József	70
		Siwtko Mátyás	311

	Lap		Lap
Somogyi Gedeon 69; — Lipót		Tarczay Lajos	236
pápóczi prépost	428	Teleki József gr. 88; — László	
Sperfogel krónika	39	97; — László gr.	462
Statileo János erdélyi püspök ...	3	Teleki-codex	63
Stauffius Tamás lomniczi iskola-		Temesvári Pelbárt	65
mester	312	Teuffenbach Rudolf újbári kapi-	
Stilpp Antal magán-rajzmester ...	454	tány 1616.	181
Stoeckel Lénárd	418	Thaly Kálmán	238
Sturmíus János nyelvész	154	Therjék Tamás	154
Sulcerus Simon	154	Thewrewk-codex	63
Svajtzer Ferencz dr.	190	Thököly István 412; — Sebes-	
Svendi Lázár német hadvezér ...	17	tyén	315
Szabó Károly	481	Thuri Mátyás és Pál	416
Szádeczky Lajos	38	Thuróczi	64
Szalay László	2, 7, 8, 9	Thurzó György 427: — Imre	
Szalkay Antal	437	189; — Szaniszló	152
Szász Károly	432	Tihanyi codex	63
Szászok, erdélyi	27	Tinódi Sebestyén krónikája	16
Szécsen Antal	38	Tizenegyezer szűz legendája ...	64—68
Székely Sándor	481	Toldy Ferencz 88, 446; — le-	
Székelyek eredete	27	velei 1857—1875.	112—113
Szél Farkas	241	Tomori Pál érsek	41
Szemere Miklós 89; — Pál	69	Toraconymus (Kabát) Mátyás kés-	
Szentgyörgyi József	69	márki iskolamester 1575. ...	151
Szentiványi János	306	Tóth Ede élete és művei	485
Szepesvármegye leírása	458	Toxites Mihály orvostudor	154
Széppataki Rozália	169	Tököly Sebestyén 1579.	152
Szepe W. Vazul	415	Török Bálint 15; — Imre 43; —	
Szerémi György	1—59	Lajos gr. kassai tankerületi	
Szigeti veszedelem meséje	258	főigazgató	190
Szigetvár	139	Tranoscius György	426
Szójártó Tamásné	57	Tribelius Gáspár nevelő 1596. ...	305
Szikszai Balázs	416	Tutkino Péter neérei lelkész ...	305
Szilágyi Pál színész	483		
Szinnyei József: »Magyar írók		II. Ulászló László névvel	14
élete és munkái«	452	Uszfalvi Usz János	312
Szkender bég	396	Utjesenics György barát	25
Szolimán	13	Ürményi József	102
Szombathy	452		
Sztrokay Antal	103	Vacinus Gergely pápai lector ...	424
Szulejman szultán	393	Vajai László nyugalm. kapitány ...	445
Szvorényi József élete	124	Vasvári Pál	109
		Verancsics Antal 1—59; — Faus-	
Takács József	445	tus 33; — Mihály	21
Tamariscus István, neérei	311		

	Lap		Lap
Verbőczy István 24, 28; — lu- theránusokat égetett 1520. ...	56	Weszprémi	452
Veres Melchior	311	Winkler-codex	64
Vergilius	439	Wirkner udv. tanácsos	88
Verseghy	78		
Victor Hugo	334	Záborszky János neérei provisor	312
Vidacs János	159	Zafyr Czenczi	70
Vilt József	429	Zalán Futása	444
Vincentius Bellovacensis	67	Zápolya György 39, 52; — Ist- ván nádor	41
Virág Benedek 104, 433, 444; — élete és költészete	380	Zay Ferencz	16
Virginia-codex	63	Zedlicius Venczel, Joachim Frigyes sileziai herczeg tanácsosa ...	412
Viszkots Jankó színdarab	483	Zilahy Károly	37
Vitkovics Mihály 104,	443	Zircz Emlékezete	444
Vitkovics-codex	63	Zrínyi Miklós, a szigetvári hős jellemé 389; — Miklós, a költő könyvtára	119—121
Volckmar György 1596.	307	Zrinyiász 129—149, 257—298, 385—411.	
Wagner Jakab váraljai lelkész 315; — Márton	160	Zvonarich Imre	311
Wenckheim Béla gr.	320	Zsigmond (Sigismundus) Dávid ...	413
Wenzel Gusztáv	2		
Wesselényi Ferencz	447		

VERANCSICS ANTAL ÉS SZERÉMI GYÖRGY.

Fegyverzörej és hadi zaj közepett szólalt meg a mohácsi vesznapok után a magyar történetírás muzsája. Történészeink legtöbbje még akkor is a legszívesebben a latin nyelvet használja ugyan, de alkotásaikat nemzeti szellem hatja át; csak a külső mez idegenszerű rajtok, máskülönben épen úgy a honi talajban gyökereznek, épen úgy a nemzet geniusának sajátos termékei, mint a magyar nyelven írottak. E kor latin-magyar történészeinek előkelő és nagy számu csoportjából két alak emelkedik ki, kikről itt együttesen akarok szólni, noha egész életpályájok, egyéniségek és írói működésök közt szembeszökő ellentét nyilvánul. Az egyik idegen, de előkelő család sarja, kit az események sodra hazánkba hozott s itt a legfényesebb egyházi és állami tisztségekbe emelt. Ez Verancsics Antal, korának egyik legtudósabb férfia, ki százada egész — humanista irányu — műveltségének birtokában előbb az utolsó nemzeti király, János király és özvegye Izabella, később I. Ferdinánd és Miksa királyok jeles diplomatája, a magyar kath. egyház primása és a magyar állam legelső tisztviselője — királyi helytartó — lett s mint ilyen irányadó szerepet vitt kora eseményeiben. Azon kiválasztottak közé tartozott, a kik nemcsak írják, hanem csinálják is a történetet, s azért az ő életének minden fontosabb mozzanatáról kora történetének összes kiadott és kiadatlan kütfői gazdag felvilágosítást nyújtanak. Ellenben a másik, Szerémi György ma is csak fölötte homályosan lép ki a multak sűrű ködéből. Igazi nevét, születése és halála idejét ma sem tudjuk, művéről, mely százada dús irodalmi hagyatékának egyik legérdekesebb terméke, sőt annak pusztá lételéről is megírása után csak századok mulva értesült az irodalomtörténet. Egyéniségéről, pályájáról csak is annyit tudunk, mennyi ez egyetlen művéből kibetűzhető; ezen kívül eddig csupán egyetlen egy adat, hogy

vén korában a bécsi egyetemen tanult, ismeretes róla. A köznépből került ki s noha később a királyi udvarba jutott, ott évtizedeken át sem birt szerény állásából magasabbra vergődni. A társadalom mélyében született, ott érte utól egy hosszú, valószínűleg nagyon küzdelmes élet után a halál. Észrevétlen jött, és észrevétlenül távozott, művében a rejtvények egész sorozatát hagyva megoldatlanul az utóvilágra. Mindazonáltal a névtelen Szerémi, a királyi káplán s a nagy nevű Verancsics, az esztergomi érsek és királyi helytartó közt van valami szoros, valami benső irodalomtörténeti kapcsolat, melyet írói egyéniségek jellemzése és műveik értékének méltatása mellett megvilágítani e tanulmány feladata. Hogy czélmát elérjem, külön-külön kell a két író mindegyikével foglalkoznom.

I.

Verancsics Antal életének folyamához kora történetének összes emléke: levéltári anyag és nyomtatott könyv, első sorban saját műveinek tizenkét kötete rengeteg sok és becses adalékot nyújt, melyet azonban még senki sem gyűjtött össze, senki sem dolgozott fel. Művei kiadásának nagynevű megindítója Szalay László írt ugyan egy életrajzszerű tanulmányt,¹ mely azonban a kútfők dúsgazdagságából csak keveset merít, sőt egy főfontosságú pontban egész téves alapon mozog. Szalay halálával Wenzel Gusztáv, a nagy műveltségű történész folytatta Verancsics műveinek sajtó alá rendezését s az utolsó, a tizenkettedik kötethez bevezetésül életrajzot is írt,² mely azonban szintén rövidebb, semhogy beható lehetne. Mindazonáltal ma is első sorban belőle merítik az írók mindazt, ami Verancsics külső pályájára vonatkozik. Egyházi állásának, politikai szereplésének magas színvonalán álló életrajzát még ma sem bírjuk, sőt hangsúlyozni lehet, hogy e tekintetben az előkelő Verancsics hátrányban van a szegény Szerémivel szemben, mivel legalább legújabbban kezd foglalkozni történetírásunk. Nekem sem az a czélom, hogy Verancsics életrajzát megírjam, hanem az, hogy történetírói működését megvilágítsam s annak igazi jelentőségét kiderítsem. E czél érdekében azonban külső életútját is körvonaloiznom kell s így felhasználok itt azon, a jel-

¹ Verbőczy István és Verancsics Antal. Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XV-dik században. 146—181-ik oldal. Pest 1859.

² Magyar Tört. Emlékek. II. osztály: Írók. Harminczkettedik kötet. 1—37. oldal.

zett forrásokból merített adatokat, melyek feladatomban megoldását megkönnyebbitik.

Verancsics Antal Sebenico, dalmát városban 1504 május 29-én született. Előkelő család ivadéka volt s egyik rokona, a vitéz Berizló Péter pécsi püspök és horvát bán fontos szerepet játszott hazánkban. Berizló püspök útján Verancsics Antal anyjának testvére, Statileo János szintén hozzánk került, s így a sebenicói dalmata család és Magyarország közt szorosabb viszony létesült, mely Antal sorsára utóbb döntő befolyással volt. A gyermek otthon családjánál maradt ugyan s a művelt város légkörében gondosan és tudományos irányban neveltetett. Később tanulmányait befejezni a híres paduai egyetemre ment, de hazánkban levő rokonai befolyása következtében már akkor magyar egyházi javadalmat élvezett.

De csak 1528-ban, mikor nagybátyja Statileo János erdélyi püspökké neveztetett ki, telepedett meg állandóan magyar földön, még pedig János király udvarában, kinek Statileo egyik főhíve és diplomatája volt. Az olasz egyetemről jövő, megnyerő külsejű és modorú ifjú csakhamar maga is a diplomacziái pályára lépett s előbb János király, utóbb özvegye Izabella szolgálatában mint hivatalos követ bejárta Európa legtöbb udvarát; volt a lengyel, angol, francia és a magyar-cseh királynál, az olasz udvaroknál, a pápánál, V. Károly császárnál, különböző török basáknál s már 1549-ben méltán azzal dicsekedhetett, hogy a legészakibb s néhány déli vagy keleti ország kivételével egész Európát beutazta. Hivatalos állásánál fogva mindenütt a legfelső körökben mozgott, a politika és az irodalom legtekintélyesebb szereplőivel személyes érintkezésbe jutott, sokakkal állandó barátságot kötött s élénk levelezésben állott. 1549-ben azonban megvált Izabella királynétól s csakhamar I. Ferdinánd király körében viselt fontos egyházi és közállásokat.

Életében ezzel nevezetes fordulat állott be. Megkapta azt a nagy színpadot, melyen egyénisége megfelelően érvényesülhetett. Addig egy kis udvart, egy hanyatló félben levő kormányzatot szolgált. Most a fél Európában uralkodó, a császári és annyi királyi korona fényétől tündöklő Habsburg-család érdekköréhez csatlakozott s fokról fokra meglepő szerencsével és gyorsasággal emelkedett a közszolgálatban. Már 1553-ban egy nagy követség élén indult Konstantinápolyba, hol sok viszontagság közt egész 1557-ig maradt; e közben pécsi, haza tértekor egri püspökké neveztetett ki.

1567—8-ban másodszor járt a török fővárosban, 1569-ben esztergomi érsek, a következő évben királyi helytartó lett, ki, mint-hogy a nádori szék betöltetlen volt, az ország kormányzatának élén állott. Miksa király a bíbornoki süveget kérte számára, de mielőtt a pápa megadta, Verancsics 1573 június 14-én egy hivatalos útja közben Eperjesen meghalt.

E röviden körvonalozott életpálya már magában némi fogalmat adhat Verancsics írói tulajdonairól is, melyek egész egyéniségével elválaszthatatlan kapcsolatban állanak. Verancsics az olasz szellem és műveltség világában született s Paduában fejezte be tanulmányait. Ez eleget mond annak, kinek van némi fogalma a XVI. század szellemi vajadásairól. Az ősi természetszerű ellentét Európa déli és északi része közt akkor a leghevesebb összeütközésbe jutott. A dél ragaszkodott a régi egyházhoz, az átöröklött hitelvekhez és szertartásokhoz; a ragaszkodás sokaknál csak külsőleges volt ugyan, alávetetté: magukat a régi formáknak, de a klasszikus műveltséggel igazi pogányos szellem és világnézet harapózott el közöttük. Az észak hosszú forrongás után új hitet, új vallást, új egyházi szervezetet akart teremteni s a biblia volt ama főforrás, melyből szellemét, világnézetét merítette. El lehet mondani, hogy a ki azon időben tanulmányait olasz egyetemen végezte, az a humanista műveltség és a régi egyház híve volt, a ki viszont a német főiskolákat látogatta, az a reformáció s a vele járó új eszmék döntő befolyása alatt állt. Az egyéni dispoziciók és érdekek, bizonyos külső körülmények következtében fordultak ugyan elő kivételek is bőven. De egészben általános szabályul fogadhatjuk el azt az elvet, hogy a mohácsi vész utáni magyar társadalomban az európai műveltségű elemek két főcsoportra oszlottak. Az egyik az, melynek tagjai déli, a másik az, melynek tagjai északi egyetemeken végezték tanulmányaikat. — Amazok a humanismus, ezek a reformáció előharczói vagy legalább hívei a közéletben és zászlóvivői az irodalomban. Ez a két főtípus, melylyel akkori műveltjeink sorában találkozunk. Van még egy harmadik is s ez az, mely nem járt külföldön s itthon szerezte tudományos képzettségét. Ez utóbbiból sok érdemes hazafi, sok jelentékeny, sőt nagy hatású író került ugyan ki, de mégis leginkább a másik két csoport egyéniségei adtak irányt a közszellemnek.

Mindezek után, mihelyt tudjuk, hogy Verancsics hol szüle-

tett és tanult, általánosságban már ismerhetjük műveltségének irányát és jellegét. Humanista volt, a szó igaz értelmében áthatva az ó-kori világnézlettől teljesen; kedvelője a classikus latin nyelvnek, melyet nem minden finomság és elegancia nélkül kezel, de egyszersmind azon modorossággal, mely kortársait jellemzi s irataik nagy részét ma már émelygőssé, élvezhetetlenné teszi. Nem volt ős eredeti tehetség, új eszmék nem forrongtak agyában, de fölvette magába a humanismus egész műveltségét előnyeivel és hibáival együtt. Tudományosságát ismételve dicsérik kortársai, még pedig nem csupán udvariasságból, nem csupán azon írók, kikkel személyes összeköttetésben, levelezésben állt. Különböző kinevezési okmányaiban említés tételik, »excellens eruditio«-járól, melyről egyébiránt főleg fenmaradt levelei útján a jelenkor is alaposan meggyőződhetik. Tudományát értékesíteni is igyekezett minden irányban, az egyházban, a politikában, az irodalomban. Ez utóbbi iránt különös hajlamot táplált s határozottan írónak készült. Főleg a történelem s nemcsak a rég mult, hanem az akkori közvetlen jelen története iránt érdeklődött. Idővel nagy tervek érlelődtek agyában, meg akarta írni kora történetét, de nem az egész világot, hanem csupán azon országét, mely immár hazája lett, mely tehetségeinek bő alkalmat adott az érvényesülésre. Meg akarta írni Magyarország történetét Mátyás király halála óta. Évtizedeken át foglalkozott ez eszmével, mely még ifjú korában támadt benne s végig kísérte férfikora fényes pályáját egész élete végeig. A történetírás feladatairól és módszeréről sokat is elmélkedett s mind ezekről jóval tisztultabb fogalmai voltak, mint sok kortársának. A classikusok mintái lebegtek ugyan előtte, de tudományosabban fogta fel a történetírás célját, mint az ó-koriak. Tudta, hogy számba kell venni a természeti tényezők befolyását is a népek sorsára s a történetíró szerepe nem abból áll, hogy csupán a vezérlő egyéniségekkel foglalkozzék. A föld és a nép, az ország fekvése és természeti viszonyai, az erkölcsök és szokások, a lakosság száma, az alkotmány és közintézmények állapota iránt is érdeklődött tehát. E mellett tanulmányozott mindenféle műemléket és régiséget, másolt római korból származó feliratokat, búvárolta az irodalmat, szóval a legkomolyabban készült a történetírói tevékenységre.

Ehhez járult gyakorlati tapasztalatainak sokoldalúsága. Fontos küldetéseken járt el, magas állásokban működött s már ifjú korá-

tól kezdve előkelő politikai társaságban élt, kora legkülönbözőbb vezérférfiaival érintkezett. Közvetlen pillantást nyert tehát a közélet szövevényébe s megismerkedett az állam gépezetének tényleges működésével. A politikai praxis sokat érő iskolájában folytathatta tehetségeinek fejlesztését, ismereteinek gyarapítását. Bejárta Európa nagyobb részét, sokat látott a maga szemével, sokat hallott és ítelt meg a saját eszével, sokról értesült, mi mások előtt hét pecséttel őrzött titok maradt. Mindez szélesebbé tette látkörét, izmosította ítélő tehetségét, megértette vele, mi az államéletben a lényeges és fontos s mi az, a mi minden zaj daczára hatástalan marad az országok sorsára. Így az elmélet és gyakorlat egyesült, hogy Verancsics történetírói tehetségét kifejlesszék s bizonyára ő lett volna a korabeli Magyarország legalaposabb, legtudósabb történésze, ha történetírással behatóbban egyáltalán foglalkozhatott volna. De csak a szándék élt benne, melynek kivitele elmaradt. Nagyobb munkát nem írt s azon töredékek, melyek eddig az övéiképen szerepeltek, részben nem tőle valók, részben sokkal kevésbé terjedelmesek, semhogy megszerezhetnék neki a történetíró koszorúját.

Verancsics Antal összegyűjtött műveit ma tizenkét testes kötetben bírjuk, melyek kéziratai a múlt században kerültek a család levéltárából vissza hazánkba s részben akkori íróink által is ismertettek vagy kiadattak. A tizenkét kötet mindenestre imponáló tömeg s a Verancsicsé látszólag messze meghaladja kora összes többi történészeinek szellemi hagyatékát. Csakhogy e tömeg igen kis részben feldolgozott történelmi munka s ez a rész sem egészen Verancsics műve. Sőt a legtöbb nem az. Mert alkalmam lesz kimutatni, hogy az eddig neki tulajdonított magyar és latin munkák közül a legtöbbet nem ő írta, hanem csak íratta, maga pedig csupán arra szorítkozott, hogy mások dolgozatait a saját gyűjteményébe beigtassa. De ezzel nem a plagium vádját akarom ellene emelni s azért már itt hangsúlyozom, hogy eljárásával esze ágában sem volt az utókort tévedésbe ejteni vagy mások tollával büszkélkedni. Ilyesmi már mint pusztá föltevés is képtelenség, mert a birtokába jutott idegen dolgozatok legtöbbje, legalább stíljére, néha kutfői értékére is oly alanti fokon áll, hogy velők egy Verancsics, a jeles író, a bő tudományú, széles műveltségű humanista kevés dicsőséget arathatott.

¹⁾ Magyar Tört. Emlékek. Második osztály: Írók. Összegyűjtötték Szalay László és Wenzel Gusztáv. Kiadta a m. tud. Akadémia 1854—75.

Minderről könnyen meggyőződünk, ha Verancsics munkáit egyenkint elemezzük. Összegyűjtött műveinek imposans tizenkét kötetéből történelmi dolgozatokat vagy töredékeket egyáltalán csak a két első tartalmaz. A harmadik és negyedik kötetben első, az ötödikben második portai követségére vonatkozó leveleket, jelentéseket, úti naplót és számadást — a harmadik kötetben két párbeszédet is — találunk, míg a VI—XI. kötetek végyes levelezéseit adják, melyek részben hivatalos, részben magántermészetűek, a tizenkettedik kötet pedig néhány latin versét, beszédeit, különféle jegyzeteit, a portai követséghez pótlékokat, utólag talált leveleit s más reá vonatkozó közléseket ad. A tizenkét kötetből tehát tiz nem feldolgozott munka, sőt nem is töredék, hanem egy részt diplomaciai okmány, más részt levelezés, mely írójuk valamint az egész kor ismeretének véghetetlen kincsbányája ugyan, de Verancsicsot még nem avatja történetíróvá. A magán személy vagy gyakorlati államférfiú művei ezek s csak azon szempontok szerint ítéltetők meg, mint más okiratok, melyek bő forrásai ugyan a történésznek, de nem a történeírói munkásság gyümölcsei. Ennek folytán itt bővebb méltatásukba nem bocsátkozhatom. A ki a XVI. század történetével foglalkozni akar, az nem mellőzheti Verancsics műveinek ezen tiz kötetét. Töméntelen adatot, véghetetlen tanúságot fog belőlök meríteni, de magát a kor történetét vagy csak egyes eredményeinek rendszeres elbeszélését hasztalan keresi bennök.

A két első kötet egyesíti magában a Verancsicsnak tulajdonított összes feldolgozott történeti töredékeket. Az egyik a latin, a másik néhány idegen nyelvű mellett a magyar töredékeket tartalmazza. Kezdjük ez utóbbiakon. Verancsics műveinek második kötetét a magyar nyelvű iratok nyitják meg, s közöttük az első,¹ mely terjedelem és belső tartalom tekintetében is legelső helyet érdemel, a krónika vagy évkönyv. A magyar történetírói szellem egyik szerény, de a legrégebbek közé tartozó nyilvánulása ez, mely nyomtatásban 119 oldalra terjed, s így maga is könyv számba mehet. A régibb írók, kik a kéziratot használták, az egész munkát az érseknek tulajdonítják. Kiadója, az élelészű Szalay László azonban megjegyzi, hogy az 1562—66-ki események (az utolsó tizenöt vagyis a 104—119 oldal) leírása »talán«² mástól származik. A kró-

¹ Teljes czíme: Memoria rerum quae in Hungaria a nato rege Ludovico ultimo acciderunt, qui fuit ultimi Ladislai filius. Csak a cím latin, írva magyarul van.

nika ezen kis részének szerzősége iránti kételyek azonban senkit sem ösztönöztek arra, hogy az ügyet alaposabban megvizsgálja, sőt a későbbi írók, a mennyiben a krónikát használták, még az utolsó lapokat illetően is megfélekeztek Szalay kételyéről s egyszerűen Verancsicsot tekintik az egész munka szerzőjének.

Már pedig igaztalanul, mert elejétől kezdve mindvégig lépten-nyomon találunk benne oly sajátosságokat, melyek nemcsak kételyt támasztanak Verancsics szerzősége iránt, de egyenesen és határozottan kizárják azt s valóban meglepő, hogyan kerülhették ki oly gondos és körültekintő kiadó figyelmét, minő Szalay László volt. Mindjárt a krónika első lapjain égből kiáltó chronologiai botlások észlelhetők. Ezeken maga Szalay is méltán megütközött; többet közülök megigazított s okukat abban találta, hogy Verancsics első konstantinápolyi követsége idejében szerkesztette ez évkönyvet, még pedig inkább emlékezetből s nyomtatott segélyforrások nélkül; innen származnak tehát hibás évszámai és másnemű botlásai. Ez érvelés azonban már azért sem alapos, mert magából az évkönyvből igazolható, hogy annak még eleje sem az első konstantinápolyi követség alatt szerkesztett, hanem később.

Verancsics első portai követsége az 1553—57-ki évekre esik. Ellenben a krónikának mindjárt második lapján azt mondja I. Ferdinánd királyról a szerző: »ki *mostan* Ferdinandos császárnak hivattatik az egész kereszténységbe«. Ferdinánd azonban csak 1558 márczius 24-én választott német római császárrá s így a fentebbi idézet után teljes bizonyosra vehető, hogy a krónikának legeleje sem 1558 előtt, hanem az után és nem Konstantinápolyban, hanem itthon íratott. Ezzel megdől tehát a Szalay föltevése, hogy a goromba adatbeli tévedések onnan származnak, mert a munka oly helyen íratott, hol a szerzőnek még az akkor közkézen forgó segélyeszközök sem álltak rendelkezésére.

Szalay a szerzőség kérdésének megítélésében kétségtől egészen külső nyomon indult. Azt hitte, hogy az eredeti s Verancsics irományai közt található kézirat első száznegy oldala Verancsics saját kezeirása. A nemzeti múzeum levéltárában (422 I—III, 425, 432 1681 és 2380 I—III folio latin és 39, 53 és 96 folio hung. szám alatt) őriztetik Verancsics különféle kézíratainak nagy tömege, legnagyobb része. A múzeumi levéltár élén álló tudósaink lekötő szíveségéből volt alkalmam e kéziratok nagy tömegébe bepilantani, s noha a kézírás megítélésére magamat illetékes szakem-

bernek nem tartom, mégis alapos kételyeim támadtak az iránt, hogy a szóban forgó krónika ránk maradt példánya azon részében, melyet Szalay Verancsicsénak tart, a tudós főpap keze írása lenne. E kéziratok közt roppant sok oly írás van, mely azonos a krónika írásával. Ilyen például levelei gyűjteményének első kötete (1681 fol. lat. I. kt.), melynek nagy része ugyanazon kéz írása. Mint-hogy a levelek részben azon korból valók, mikor Verancsics már igen előkelő egyházi és világi állásban működött, nem valószínű, hogy maradt volna ideje és kedve leveleit sajátkezűleg lemásolni. Inkább hihető, hogy volt írnoke vagy titkára, ki a másolás munkáját végezte, s így ha nem ő másolta e leveleket, akkor a krónika sem lehet az ő kezeírása, mert a szóban forgó levélmásolatok s a krónika írásának azonossága teljesen bizonyos. Hogy itt nem az ő kezeírásával van dolgunk, azt valószínűvé teszi az is, hogy az említett levélmásolat-kötetben vannak olyan iratok, melyek eredeti fogalmazványoknak, sajátkezű minutáknak látszanak s ezek egészen más vonásokat mutatnak. Sőt ha a Templum Palladis kézíraton (De Philosophia) olvasható megjegyzésnek igaza van, mely szerint az itteni széljegyzetek (marginales adnotationes) a Verancsics kezétől valók, akkor az az írás, melyet Szalay neki tulajdonít, egyáltalán nem lehet az övé, mert ez szembetűnően különbözik a krónika kézírásától.

Egyébiránt ezt a kérdést ezúttal nem is akarom eldönteni. Csak ide vonatkozó kételyeimet jelzem, mert czélom érdekében egészen mellékes, Verancsics vagy más valaki másolta-e a szóban levő krónikát? Hisz az írás csak külső nyom, melyet föltétlenül követni nem szabad. Hogy nem ő szerzette, ahhoz maga a krónika adja meg a kétségtelen bizonyítékokat. Mert ez a munka, noha krónikának nevezem, nem száraz adatok merő halmaza, nem jegyzet-gyűjtemény, mely oly célból állíttatott össze, hogy később egy részletesen kidolgozandó munkához alapul szolgáljon. Ezt a krónikát egészen más célból írták, mert minden részében határozottan kidomborodó egyéniség nyilvánul, melyet nagyon élesen meg lehet a Verancsics írói egyéniségétől különböztetni. Egyszeri átolvasásra is észrevehetjük a szerző szándékát; nem jegyzeteket csinál, hanem történetet ír; elmond kora eseményeiről mindent a mit rólok egyáltalán tud s elmondja úgy, a hogy épen tudja. Már pedig Verancsicsról még feltételezni sem szabad, hogy kora magyar eseményeiben oly tájékozatlan, oly tudatlan, felfogá-

sában oly alanti, stíljében oly faragatlan lett volna, mint a krónika egyik-másik, különösen legelső részének szerzője. Ez a műveltség és tudományos ismeret szempontjából egészen alacsony fokon áll, míg Verancsicsról tudjuk és leveleiből bebizonyíthatjuk, hogy kora classicus műveltségének teljes birtokában volt, hogy ismeretei és az államügyekben szerzett sokoldalú gyakorlata nagyban kitágították szelleme látkörét s hogy mint stílista sem lehetett oly gyarló, mint a krónika egyik másik írója.

Sajnos, hogy mindezt csak szellemének latin termékeivel igazolhatjuk. Verancsics Antal Dalmáciában született. Korán Magyarországra jött ugyan, hol rokonai előkelő egyházi méltóságokat viseltek. Maga is elsajátította nyelvünket, mint ezt világosan mondja. Tudott magyarul beszélni s a magán használatára készült magyar nyelvű iratok hosszú sora bizonyítja, hogy el tudta olvasni, meg bírta érteni őket. De hogy ő maga írt-e magyarul, az még kérdés. Okmánytárainkban még nem találtam olyan hosszabb magyar iratot, melyről bizonyos lenne, hogy sajátkezűleg írta vagyis maga fogalmazta. De feltéve, hogy írt magyarul, határozottan kizártnak tartom, hogy ő, a finom műveltségű egyházi férfiú és diplomata oly köznapi, alanti szellemben írta volna meg a krónikát, melynek minden lapján meglátszik, hogy szerzője csak gyakorlati ember, de nem tudományosan képzett elme s nem belső érdeklődésből, hanem valami külső okból, — valakinek felkérésére — írja meg az eseményeket.

Ép oly kevéssé tehető fel, hogy Verancsics olyan szellemű megjegyzésekkel fűszerezte volna előadását, melyek egyházi és politikai állásához nem igen illettek. Az évkönyv ellenszenvesen szól Bakócz Tamás esztergomi érsekről; Verancsics egyik elődéről ezt még érthetni, mert a Bakócz és Berizló Péter közti viszály emléke Verancsicsot is befolyásolhatta. De az évkönyv a Magyarország irányában követett pápai politikáról is kedvezőtlenül szól, mi már föl nem tehető, oly finom, tapintatos emberről, minő Verancsics volt. Az 1515-ben a Habsburgok és a Jagellok közti családi egyezményről meg épen azt írja, hogy Pozsony ugyanakkor leégvén, »mely égés azt jelenté, hogy ez szerzés nagy romlására lenne Magyarországnak«. El sem képzelhető, hogy a Habsburgház oly erős híve és a királyság oly magasrangú tisztviselője, minő Verancsics az évkönyv szerzésekor volt, ilyesmit papírra vetett volna.

Ezen belső okokhoz járul továbbá az, hogy a krónika, midőn kora eseményeit elmondja, épen azokat mellőzi teljes hallgatással, melyekről Verancsics legtöbbet tudhatott, mert bennök fontos és közvetlen szerepet vitt. Első portai követségéről egy szóval sem emlékezik meg a krónika, mely a diplomáciai tárgyalások és események iránt lehetőleg kevés érdeket mutat úgy, hogy már ez okból is ki van zárva, hogy szerzője hivatásszerű diplomata lett volna. A kérdést azonban azt hiszem végképen eldöntik az évkönyv következő passzusai, melyek az 1514-ki parasztlázadás leírásában fordulnak elő: »Meges egy kevés helyen az ráczok dolgát hozom elé kit ti kegyelmetek meghiggyen, kit én jó részét az dolognak szememmel láttam. Ez ráczok az üdőben annyi vérontást, dulást, fosztást, tőnek Bácsmegyében, Bodrog vármegyében és egyéb tartományokban, szegén népet, apró gyermekeket, leánzókat, asszonynépeket, férfiakat vágának le, hogy az Erodés király ideiben lett ismeg ezen olyan vrontás. Mert *én szememmel láttam* az dulott marhát, hogy az gyermeket kivágták belőle.«¹ Itt tehát az író magáról, mint szemtanúról beszél s azon szörnyű vérengzést és fosztogatást közvetlen tapasztalás alapján ecseteli, melyet 1514-ben a ráczok a dél-magyar megyékben elkövettek. Ez időben tehát a hely színén kellett lennie, még pedig már olyan korban, hogy a történeteket legalább általánosságban meg tudja érteni és ítélni. Verancsics azonban 1514-ben nem lehetett a délmagyar vármegyékben. Akkor még tizedik esztendejét és pedig távol a dalmát partokon családja körében élte, sőt talán csak nem is sejté, hogy sorsa valaha hazánkba fogja vezetni.

Azt a passzust, melyben a krónika írója mindezeket elmondja magáról, Szalay is észrevette, csakhogy ő úgy okoskodott, hogy, ha a krónika Verancsicsnak kezeirása, akkor mind az, a mi benne a szerző személyéről mondva van, magára Verancsicsra vonatkozik. Ő tehát az, ki a parasztlázadás szörnyű kegyetlenségeit saját szemével látta: láthatta pedig Szalay nézete szerint azért, mert Beriszló Péter magával vitte a táborba. Ez a hadjárat előbb a papok és urak felkonczolásával, azután a győztes nemeség szörnyű forráttal nem olyan természetű volt, hogy tíz éves gyermekeket a látványosságok élvezetére oda elvittek volna. Wenzel Gusztáv néhány évvel később megírt, jóval behatóbb életrajzában nem is veszi figyelembe Szalay e felfedezését, hanem elfogadja.

¹ Verancsics művei II. 9—10.

azt a teljesen megbízható adatot, melyet maga Verancsics nyújt hazánkba jövetelének idejéről. Itt sem jelöli ugyan meg az esztendő, de midőn elmondja magáról: »in Hungariam *adulta* iam aetate« jött, ezzel kizárja a föltevést, hogy tíz éves korában hazánkban járt volna. Otthon tanult ő még akkor s az a krónika-író, a ki azt írja magáról, hogy látta a dulást, nem Verancsics, hanem más valaki, kétségtelenül született magyar ember, a ki 1514-ben már tul volt gyermekévein s valószínűleg mint a Délvidék szülőtte tarthatta szemmel ama borzalmas év küzdelmeit.

Mindezek után bizonyosnak vehetjük, hogy az eddig neki tulajdonított magyar krónikát nem Verancsics írta. Első részében a szerző közvetlenül bemutatja, habár nem is nevezi meg magát, s hogy a más által kezdett munkát sem Verancsics folytatta, azt nemcsak következtetések, hanem pozitív tények alapján is eldönthetjük. Az évkönyv 54-ik lapján az író azt írja: »Igazat mondok uraim« s néhány sorral később: »Tisztelendő uraim ne bánja is kegyelmetek stb.« A 116 lapon azt írja a németekről: »kobzának az szegénység közett, minden élésünket elfogyatták.« Kevéssel alantabb meg: »Ezt is írhatom ti kegyelmeteknek, hogy az nagy tobzódás miatt mind az két táborban, mondom, igazán mondom, hogy komáromi táborban, az győri táborban az nagy ételben italban több holt meg düggel az németben, az csehben tizenöt vagy huszezernél, kit sok jámborok tudják, látják.« Mindezeket természetesen nem írhatta Verancsics: itt ismét más valaki, még pedig papi állásu emberhez beszél. Szemtanuval van dolgunk, ki Komárom és Győr vidékét azon időben bejárta s a németek táborában is volt, talán hivatalos, de mindenesetre nem oly előkelő állásban, minő Verancsics 1566-ban viselt. Az idézetekből, melyek az évkönyv különböző részeiből vevék, kétségtelenül kitűnik, hogy mint elejét úgy közepét s végét sem írhatta Verancsics, hanem ellenkezőleg egy vagy több ember írta az ő felszólítására az ő számára, s az egyik író egyenesen őt apostrophálja, midőn tisztelendő uraim megszólítással fordul hozzá, a munka meg nem nevezett megrendelőjéhez.

Mert ép oly bizonyos, hogy a munka Verancsics számára az ő megrendelésére készült, a mily kétségtelen a mondottak után az, hogy minden jogos ok nélkül tulajdonították Verancsicsnak. Hogy ki a szerzője, annak megállapítására megbízható adat egyáltalán nincs. De nagyon valószínű, hogy nem egy, hanem leg-

alább két, sőt három ember műve. Az elejét semmi esetre sem az írta, a ki Buda 1541-ki ostromát; azt a néhány oldalt pedig, mely nem is a maga helyén (az 1541-ki események közt előbb el van mondva, hogyan ostromolják a németek Budát, hogyan foglalja el Szolimán, mivel biztatja Izabellát s minő intézkedéseket tesz érdekében, erre következik Maylád István zendülésének s elfogatásának leírása, mely már 1542-ben történt) sorolja fel azon okokat, melyek miatt Buda török kézre jutott, ismét más valaki írhatta. Ez már deákos ember volt, ki minduntalan hosszú latin frázisokkal tarkázza magyar beszédét, míg a többi írók egyáltalában nem élnek a latin nyelvvel, hanem jó magyarul mondják el azt, a mit tudnak.

Mindezt még inkább megvilágíthatja a munka tartalmának részletesebb taglalása. Egyszerű évkönyv van előttünk, mely a XVI. század elejétől 1566-ig az egyes esztendőök nevezetesebb politikai, katonai vagy más nemű eseményeit évről évre csoportosítja. De természetesen csak azon eseményekről emlékezik meg, melyek a szerző érdeklődését épen fölébresztették. Nem is minden esztendőről vannak följegyzések; némelyiken egyszerűen átugrik, némelyikről csak egy-két sorral emlékszik meg. Néhol azonban igen terjedelmes és részletes; sok tényt sorol fel, sőt oknyomozóvá válik: kutatja az események rejtett okait s azon titkos rugókat, melyek a szereplőket ilyen vagy olyan irányba terelték. De az évkönyv természeténél fogva a munka compositiója nagyon laza; az események nem egymásból folynak, hanem időrendben egymás mellé helyezvék s minthogy a munka nem egy, hanem több ember műve, sem stíljében sem szellemében nem lehet egységes. Írói azonban mindnyájan igen jól kezelik a magyar nyelvet, mely szemmel láthatólag anyanyelvök s melyben egész műveltségök gyökerezik. Egyikök kivételével, ki már a tudákos ember benyomását teszi, nincsenek befolyásolva koruk latinos műveltségétől. Általában nem a tudósok osztályából valók, ismereteik csupán a bibliára terjednek ki, de sokszor a gyakorlati ember józan eszével ítélik meg a viszonyokat s talpraesett megjegyzéseket tesznek. Mindnyájan a Habsburgház hivei, de fanaticus magyar-érzésűek s valóságos engesztelhetlen gyűlölettel viseltetnek a németek, csehek s a többi idegen zsoldos hadak iránt, kik hazánkat megvédeni jöttek ide, de e helyett csak versenyt pusztították a törökkel, tatárral.

Második jellemző vonásuk az elkeseredés a pártoskodó magyar főurak iránt, kiknek önzésére, nagyravágására, gonosz indulataira vezetik vissza a szerencsétlenségeket, melyek akkor a magyar hazát sújtották. A »magyari urakról« általában úgy szólnak, mintha nem is lennének a nagy magyar nemzet alkatelemei, hanem örökös ellentétbe helyezkednek vele s merő önérdékből lehetetlenné teszik belső nyugalma visszaállítását, erejének, ellenálló képességének gyarapodását. Kétséggkívül egyik író sem az urak családjából származott s vezérlő befolyást a kor eseményeire egyikök sem gyakorolt.

A krónika az 1504. esztendővel kezdődik, csakhogy a rövid feljegyzés, melyet ez évből ad, II. Lajos király születése, nem felel meg ez évnek, hanem 1506-ból való. És itt meg kell jegyezni, hogy Verancsics iratai közt (1681 I. fol. lat.) egy 1547-ki levélmásolat hátára fel van jegyezve II. Lajos születésének valódi éve, még pedig ugyanazon kéz által, mely a krónikát írta. Ha tehát ez Verancsics írása lenne, a krónikában nem adta volna a hibás datumot. Ilyen botlások külföldben egymást érik s az író még 1490-ki dolgokat is úgy ad elő, mintha 1508-ban történtek volna. Terjedelmesebbé a följegyzés az 1514-ki évnél kezd válni s elég áttekinthetően csoportosítja a keresztes háború vagyis a pórlázadás főbb eseményeit, sőt itt-ott jellemzi is az egyes parasztvezéreket. Minthogy a leírás olyan embertől származik, ki a leírt események legalább egyes részeinek szemtanúja volt, az évkönyv kétséggkívül értékesnek mondható, ámbár a chronologia itt is cserben hagyja, mert az 1514-ki híres bosszúálló országgyűlést, melynek szertelen végzéseit kárhoztatja, az 1515-ki évre teszi. A parasztok elleni súlyos megtörlést »Isten ellen« valónak mondja, »mert főképen az urak bíne vala, hogy az szeginséget felköltvén« nem tudták a keresztes harciba vezetni. Fel is említi, hogy a rákosi országgyűlés azon küldöttei, kik a végzéseket a királynak szentesítés végett megvitték, midőn hajón átkeltek, »mind a szerzésekkel az Dunában veszínek, senki közülek ki nem szalada. A szerzést osztán más emberek beszílik be László királynak« (rendesen így nevezik II. Ulászlót XVI. századi emlékeink). Hogy az efféle hagyományok mennyi történeti alappal bírnak, azt ma már nehéz meghatározni. De mindenesetre jellemzik az egykorú vagy közel egykorú emberöltő felfogását a parasztmozgalmakról, melyekről nem ez az egyedüli

krónika emlékezik meg ha nem épen erős rokonszenvvel, de mindenesetre igen mély emberi részvétellel.

A krónika a következő éveken gyorsan ugrik át s Nándorfejérvár vívását röviden adja ugyan, de számos részlettel a török ez időbeli dúlásairól. Az 1526. év szomorú eseményeit krónikaszerűen, ámbár hosszasan adja, s a következő évek mindegyikéből szintén számos tényt és adatot közöl. Csakhogy leginkább megjegyzés nélkül. Csupán az 1541-ki eseményeknél, melyekhez részben az 1542-ki erdélyi dolgokat is hozzá csapja, válik a munka ismét behatóbbá s egyes epizódokat egészen kerekded előadásban mond el. A Roggendorf német hadai részéről Buda ellen intézet ostrom leírásán kezdi. Ez ostrom folyamán tanácsosai ellenére Izabella királyné át akarta adni a várat a németnek. E célból ösztönzésére a város bírása és tanácsának néhány tagja, a többek közt Bornemisza Tamás vagyonos kereskedő titkos érintkezésbe lépett Roggendorffal s egy csomó német katonát egy éjjel be is bocsátott a városba. De a németek gyámoltalanságán a jól kiesztelt terv meghiúsult; mikor már ben voltak a várban, fejöket vesztve újra kifutottak abból. Ez eseményt Bornemisza külön emlékiratban írta le Verancsics számára. De a krónika sokkal többet ad mint az emlékirat;¹ ez utóbbi a németek futása utáni dolgokat csak egy lapon mondja el, míg amaz jóval tovább megy, folytatja az ostrom és a várban történt dolgok leírását, Buda török kézre jutását, sőt említi Szoliman főbb intézkedéseit a budai basaság szervezése körül. Itt sok érdekes és meghatározó részletet jegyez fel s műve olvasmányképen is igen vonzó, ámbár bajos meghatározni, mennyiben nyugszanak az egyes adatok szilárd történeti alapon s mennyiben az egykorúak közt keringő szóbeszéden. Itt mindenesetre értékesebb Tinódy ide vonatkozó énekénél, mert nemcsak több tényt említ, hanem egész előadása élénkebb, közvetlenebb, drámaibb. Meghatóan írja le Izabella fájdalmát, a mikor Szoliman parancsára csecsemő fiát, Jánost a szultán táborába kell küldenie. Török Bálintra bízza a gyermeket, még pedig azon mélyen az anyai szívből merített indokolással: »az Frater György barát, szerzetes és nem levén soha nős, sem fias ember, nem tudja micsoda legyen az magzati szerelem. Te rád Terek Bálint, ki tudod mindezeket, mert felesíged és gyerme-

¹ Már Podhraczký ismertette: két magyar krónika. De le van nyomtatva Verancsics II. 195—203.

kid vadnak, az én tulajdon egyetlen egy fiamat ajálom.«¹ Sok más jól megírott részletével a munka e szakasza mindenesetre igen becses adalék Buda 1541-ki gyászos catastrophájához s a vele kapcsolatos eseményekhez, melyeket Maylád 1542-ki elfogatásának rajza követ. Ez utóbbit azonban az utána következő s vele szerves összefüggésben nem álló néhány oldallal, melyben Buda elvesztének okai sorolvák elő, valószínűleg más, deákos műveltségű ember írta. Itt már latin szókkal, sőt hosszú latin mondatokkal van az előadás magyarossága megrontva, mi előbb nem történik s később is csak egyszer (Horvát Markónál meg van jegyezve: strenuus et dignus miles memoria) fordul elő.

Az 1542. évtől kezdve, mely mellőzi az erdélyi dolgokat, az évkönyv ismét közönséges krónikává lesz; számos évet egészen átugrik, igen sok fontos eseményt elhallgat s lényegtelen pedíg följegyez. Az 1551—52. eseményeknél, melyeket megint összefoglal, aligha nem használta Tinódy Crónikáját, főleg ott, hol az erdélyi és délmagyarországi dolgokat mondja el. De már sok apró részletet tesz hozzá, melyek kevésbé valószínűek. Eb az ti hitetek — mondatják Amhát basának Losonczyval Tinódy és a krónika szerzője egyaránt. De míg Tinódy utóbb ezt írja a temesvári hősről:

Nemes vitéznek ottan fejét vevék,
Fejét megnyuzák, szalmával megtölték,
Egy ház oromra az csontját feltevék.
Uríu testét basa temetteté.

— — — — —
Vivék az bőrét hatalmas császárnak.

Addig az évkönyv azt írja, hogy a basa »fejét veteté, megnyuzatá, az bőrit szalmával megtölti, császárnak köldi, fejének a csontját Temesvár előtt egy karóra téteté, ki most is ott vagyon«. Sokban egyez ugyan a két előadás, de kevésbé valószínű, hogy Losonczy feje egy karóra maradt volna tűzve, »ki most is ott vagyon.« Ép oly kevésbé pontos Szolnok megvételének és Eger ostromának rövid leírása. Itt nem Tinódyt követi s többször téves adatot mond. Így például az egri hősök közt, kikről megjegyzi: »méltók, kik örök névvel éljenek,« felsorolja Zay Ferenczet is, ki

¹ Verancics II. 58.

pedig tudvalevőleg nem vett részt a védelemben. A későbbi évek-ből még csak az utolsó, az 1566-ki van bővebben taglalva, míg az előzőkből leginkább egyes adatok és tények említetnek. Érdekes kortörténelmi adalék az is, hogy Svendi Lázár német hadvezért egyre Semmi Lázárnak nevezi, Miksa királyt pedig Maximili Jánosnak írja, a mi Verancsictól már igazán nem tételezhető fel.

Az évkönyv írói kétségkívül első sorban saját tudomásukból, mely nem mindig megbízható, merítették adataikat s bizonyos, hogy Verancsics gyűjteményeit, még a ránk jutott iratokat sem igen használták, diplomatai jelentéseit és levelezéseit pedig egyáltalán nem ismerték. A legbecsesebb az, a mit tapasztalásuk nyomán írnak s az 1514-ki valamint az 1541-ki eseményeket illetőleg az évkönyv első rangú hazai kuttőink közé sorolható. De használható más évekre nézve is, mert írói különös gonddal állították össze azon adatokat, melyek a törökök pusztításaira, egyes vidékek és megyék megszállására vonatkoznak s melyekből a török uralom terjedése főleg a Nándorfejérvár és Buda elvesztése közötti időben könnyen részleteiben megállapítható. Van ezenkívül sok apró korjellemző vonás a följegyzésekben, melyek azért is értékesek, mert a középosztály, a nemesség szélesebb rétegei felfogásáról, a kor szereplőiről és eseményeiről való véleményéről közvetlen tájékozást adnak. Megbízhatóság, az adatok pontossága, a felsorolt tények hitelessége tekintetében a munka nem versenyezhet Tinódy legtöbb művével, melyek hivatalos kuttőkből merítvék. Az évkönyvírók nem az igazság kikutatását tűzték ki feladatukká. Leírnak mindent, a mit hallottak vagy bármi bizonytalan hitelű forrásból merítettek. De néha jobban írnak mint Tinódy s prózájuk élénkebben leköti a figyelmet, mint a lantos esetlen versei. A XVI. század derekán keletkező magyar történetírás egyik első termékével van itt dolgunk, melyet nem a tudós, második hazájának multja iránt annyira lelkesülő Verancsics Antal írt ugyan, melynek létrejötte azonban kétségkívül neki köszönhető. Megérdemli tehát, hogy Verancsics-évkönyvnek nevezzük s e névvel szerepeljen jövőre történeti forrásaink sorában.

A krónika fenmaradt kézírata, habár többen lehettek szerzői, mindenestre csak két embertől való. A legnagyobb részt (a nyomtatásban 104 oldal) az másolta, kinek írását Szalay Verancsicsénak tartotta. A maradék 15 oldal ismét más kéz írása; ez külön füzetet tesz s csak bele van téve a bekötött krónikába,

mely e részszel együtt az 1566. évvel végződik. Eredetileg azonban aligha itt végződött, a mi kitűnik abból, hogy a kézirat egyes ternői betűkkel jelezvék, melyek A-tól R-ig mennek. Van azonban a muzeumi Verancsics-kéziratok közt egész külön még egy, mely S betűvel van mint custossal ellátva s ez a betű ugyanazon kézből származik, melytől a krónika A—R betűi. E kéziraton nagyon helyesen mondja egy már a jelen századból való megjegyzés, hogy »Werancz Antal krónikája mellett hajdan több más magyar történeti irományok lehettek *gyűjtemény-alakban*.« Ez fején találja a szegyet: a krónika valóban csak gyűjtemény, különböző szerzők följegyzéseinek gyűjteménye, kik közé azonban Verancsics nem tartozik, még akkor sem, ha az első részt sajátkezűleg másolta volna le.

A Verancsicsnak tulajdonított magyar művek közt a krónika a legnagyobb, a legjelentékenyebb s ez okból kellett vele s szerzőivel behatóbban foglalkozni. A művei második kötetében levő többi magyar dolgozattal már gyorsabban végezhetni, mert itt a bizonyítás vagy egészen fölösleges vagy legalább nagyon könnyűvé van téve. Összegyűjtött munkái második kötetében a krónikát szintén terjedelmes, hatvan nyomtatott oldalnál hosszabb dolgozat követi Nándorfejérvár 1523-ki elvesztének okairól és lefolyásáról. E dolgozatról mindazok, kik még kiadása előtt ismerték, észrevették, hogy nem Verancsics szerzette. Ámbár ezt is ugyanazon kéz másolta mint a krónikát, a mi maga is kétségtelenné teszi, hogy a kézirat semmit sem bizonyít, mert föltéve, hogy az írás valóban a Verancsicsé, ő akkor is csak mint másoló s nem mint szerző szerepel. Szalay László megjegyzi, hogy a Nándorfehérvárra vonatkozó munkát talán Verancsics portai követ-társa, Zay Ferencz írta s ezt az odavetett megjegyzést ma már bizonyosnak veszik.¹ Pedig Zay szerzőségének bebizonyítására még kísérlet sem tétetett. Üres combinációval, merő föltevessel van tehát itt dolgunk, mert csak is az bizonyos, hogy a szerző nem Verancsics. A harmadik magyar dolgozat címe: »Az császár ellen való conjurationak kinyilatkoztatása.« Az egész három oldal s egy seik által Szulejmán szultán ellen tervezett összeesküvésre vonatkozik. Írálya és az elbeszélés módja teljesen kizárják Verancsics szerzőségét. A kéziratra latinul fel van jegyezve: Kon-

¹ *Thallóczy Lajos*: Csömöri Zay Ferencz. Tört. Életrajzok I. évf.

stantinápoly 1555. jan. 26. E napra vonatkozik a dolog vagy e napon kapta az iratot kísérete egy tagjától vagy a török fővárosban élő valamelyik magyartól, ki így végzi elbeszélését: »Mert úgy beszélnek, hogy ellyen dolog történt vóna az császáron.« Az irat teljesen jelentéktelen s legfőlebb annyiban érdemel figyelmet, hogy azt bizonyítja, hogy Verancsics még a Bosporus partjain is gyűjtötte a történeti anyagot. Végül a negyedik magyar dolgozat a Bornemisza-féle följegyzés Buda 1541-ki ostromáról, melyben szerző maga beszél el részvételét az akkori eseményekben; írójának személyére nézve tehát kétség soha sem foroghatott fenn. E szerint a magyar munkák egyikét sem írta Verancsics s így magyar nyelvű íróink sorában nem adhat neki helyet az irodalomtörténet.

Ugyancsak ezen második kötetben a magyar nyelvűek után még négy dolgozat következik, melyek kettejéről már rég tudva van, másik kettejéről pedig én konstatálhatom, hogy szerzőjük nem Verancsics. Az első Beriszló Péter püspök életrajza, melyet Verancsics hátrahagyott gyűjteményei alapján Marnavich János írt és 1620-ban kinyomatott. A második az erdélyi székelyekről szól. Erről is tudva van, s a rövid dolgozat utolsó soraiból világosan kitűnik, hogy nem Verancsics írta. Ő csak felkért valakit a székelység közviszonyainak ismertetésére s ez a valaki, úgy a hogy tudta, teljesítette kívánságát. Az utolsó két dolgozat olaszul van írva. Verancsicsnak bizonyára ez volt anyanyelve s nem a szláv, mert anyja olasz nő s a város, melyben született és neveltetett, szintén olasz volt. De azért az említett két munka egyikét sem írta. Az egyik, alig két oldalnyi terjedelemben, Hunyadi Mátyás érdemeiről szól s valóban csodálni kell, hogy két kiadója — Kovachich és Szalay¹ hogyan tulajdoníthatják Verancsicsnak. A másik, a kötet utolsó dolgozata, hosszabb olasz jelentés Székes-Fejérvár 1543-ki ostromáról és török kézbe jutásáról. Világosan kitűnik belőle, hogy szemtanu, valószínűleg olasz katonatiszt följegyzése, ki Verancsics számára készítette. Így tehát az egész kötet történelmi dolgozatai vagy töredékei mindegyikéről megállapítható, hogy szerzőjük nem Verancsics, hogy egyik sem az ő tollából származik.

¹ Először Kovachich adta ki *Scriptores min. I.* Kovachich ezt is, mint az előző olasz leírást »ut videtur« Verancsicsnak tulajdonítja s 1542. évszám alatt adja. Szalay a szerzőség kérdését nem is érinti, hanem újra kiadja Verancsics művei között.

Érthetőnek fogja találni mindenki, hogy midőn, a Verancics neve alatt kiadott két kötetből az egyiket átolvastam a nélkül, hogy benne Verancicstól akár egyetlen egy dolgozatot is találtam volna, a legnagyobb bizalmatlansággal fogtam a másik kötet (összes műveinek első kötete) tanulmányozásához. Olvasás közben kétségeim egyre szaporodtak s annyi bizonyos, hogy ebben a kötetben, mely csupa latin műveket tartalmaz, szintén sok olyan dolgozat van, melyet vagy bebizonyíthatólag nem Verancics szerzett vagy pedig melyre nézve a szerzőség kérdése legalább kétséges. Sőt a legtöbb ilyen, mit hamar ki fog tüntetni e kötet dolgozatainak egyenkint való rövid taglalása.

Az első csak öt nyomtatott oldalra terjed s bevezetése lett volna a nagy történeti műnek, melyet Verancics tervezett s mely a Hunyadi Mátyás király halálával következő korszakot ölelte volna fel. A dolgozat azonban igen röviden fut át az új király választáson s a legnagyobb általánosságban vázolja Ulászló és II. Lajos egyéniségének és uralkodásának jellegét. Egészen értelmes, gondolkodó szellem műve, de semmi sem mutatja, hogy más mint Verancics nem írhatta volna, ámbár szerzőségének kétségbevonására nincs semmi adatom. Meglátszanak elmékedéseiben bizonyos források benyomásai, melyek birtokában voltak. Teljesen elitéli a Jagellokat s azt mondja, hogy a főurak Mátyás halálakor azért választottak sedatus, gyöngé, idegen, nyelvöket nem értő, szokásaikat, jogaikat nem ismerő fejedelmet, hogy annál könnyebben érvényesíthessék magokat a királyi jogok rovására. Ezért játszották ki Korvin János herceget, kiról az író meleg rokonszenvvel és dicsérettel emlékszik meg s azt mondja, hogy észre és erényre nem látszott hasonlótannak atyjához. Itt Szerémi befolyása mutatkozik, alantabb pedig, hol elmondja, hogy az idősebb főurak meghaltak s helyöket fiatalok foglalták el, a magyar krónika egy gondolatát ismétli, mely 1521-ben megjegyzi: »Ez idők alatt mind kihalának Magyarországból az vén és fő urak, csak az ifju urak maradának.« Eredeti, mélyebbre menő eszme nincs Verancics e töredékében s Magyarország hanyatlásának okait, az akkori közfelfogásnak megfelelően, csak a Jagellók személyiségében s az olygarchia kicsapongásaiban látja. Ez okok mindenesetre nagy befolyással voltak a későbbi eseményekre, de nem egyedül idézték elő azokat. A mélyebben rejlő okokat azonban Verancics ép oly kevéssé vette észre, mint korának egész közvéleménye s így e

kis töredékben mélyebb államférfiúi felfogás, minőt Verancsictól méltán várhatnánk, nem mutatkozik.

Valamivel nagyobb az a töredék, mely Nándorfejérvár 1521-ki bukását rajzolja. De csak első része maradt ránk, mely az előzményekről s az ostrom megkezdéséről szól. Adatai a többi azon kori tudósításoktól egy pár apró részletben elütnek, de az egész, úgy a mint ismerjük, nem sok fontosságra tarthat igényt s a szerzőség kérdése legalább is kétséges.

Még nagyobb a harmadik töredék, melyben Verancsics Martinuzzi György barát, a váradai püspök életét és tetteit akarta megírni s melyhez részben maga a barát egy maig fenmaradt levelében, melyet Verancsics kérelmére írt, szolgáltatta az adatokat. Itt már a tudós humanista igaz mivoltában lép elő; beszél Róma hőseiről, nagy történetíróiról s általában csillogtatja szellemét és ismereteit. A munka védő irat akart lenni a sokfelől megtámadott barát érdekében, kinek kitünő erényét ismeri, híres tetteinél jelen volt — mondja dicsekvőleg a szerző, ki azonban utóbb alaposan megváltoztatta ebbeli véleményét. Sajnos, hogy a töredék ott szakad meg, hol igazán érdekes és fontos volta kezdődik.

Egy másik töredék az 1523-ki harcok egy epizódját írja le két rövid oldalon s aligha Verancsictól származik.

Azután következik egy hosszabb dolgozat az 1536-ki magyarországi eseményekről, mely a kéziratban levő följegyzés szerint nem Verancsics Antal, hanem testvére Mihály műve. Ez a Mihály utóbb bátyjánál jó ideig Erdélyben élt; tudott magyarul s mint diplomata működött némely külföldi küldetésben. Tanult, tájékozott ember volt, ki kétségtől bátyja megbízásából, sőt közleményei alapján állította össze az 1536-ki év történetét, mely élénken, sok ismerettel készült. Rövid visszapillantást vet az előző évtizedre s Ferdinánd és János királyok, ez utóbbi és V. Károly császár közti tárgyalásokról, egyes katonai eseményekről s különösen Kassa elfoglalásáról ad, hihetőleg az udvarhoz érkezett jelentések vagy szemtanúk előadása alapján, érdekes tájékozást. A dolgozat nemcsak világos előadásával és józan felfogásával köti le figyelmünket. Elolvasásából azon benyomást merítettem, hogy ugyanaz, a ki ezt a munkát írta, tehát Verancsics Mihály, írhatta legalább némelyikét azon dolgozatoknak is, melyeket most Verancsics Antalnak tulajdonítunk.

Különösen felébredt e gyanúm a közvetlen utána következő

munka olvasásakor, mely az 1536—38-ki eseményeket mondja el; ez a kötet legterjedelmesebb, valami 70 nyomtatott oldalnyi dolgozata s már külső okoknál fogva bizonyos kételyt támaszthat a szerzősége nézve. A munka tulajdonképeni feladata elmondani azt, mi birta rá János királyt, hogy, szakítva addigi politikájával, mely a török szövetségen nyugodott, I. Ferdinánd királlyal kibéküljön s az ő segítségével tegyen előkészületeket Szolimán szultán netaláni támadásának visszaverésére. Jellemző itt először az, hogy a szerző az 1536-ki év eseményeit nagyobbára Verancsics Mihály fentebbi dolgozata alapján, de az egyes mozzanatokat hol rövidebben, hol bővebben mondja el; 1537-ről meglehetősen hallgat s az 1538-ki dolgokból leginkább azokat ismerteti, még pedig rendkívül érdekesen, melyek július, augusztus és szeptember hónapokban játszódtak le. Jellemző továbbá, hogy szerző a nemzetközi viszonyokra is nagy figyelemmel van, mi Verancsics Antalra vallana, ellenben ellene szól az, hogy a hosszas nagyváradi béketárgyalásokat, melyek pedig közvetlen közelében folytak, csak pár sorban említi és a két ellenkirály kibékülését mint egyszerű tényt konstatálja. Jellemző továbbá, hogy szerző a munka végén megemlíti, hogy 1538 végén írta művét (*haec sunt, quae praesens annus 1538 jam excens, in Moldaviam et Transsylvaniam secum attulerat stb.*), de azért pár sorral előbb oly eseményeket említ, melyekről maga is kiemeli, hogy 1539-ben történtek. Ez időben Verancsics Mihály még nem volt Erdélyben s bátyja a hozzá intézett levelekben még mint ifjuval bánik vele. De ha később, mikor Erdélybe került, leírhatta az 1536-ki eseményeket, úgy végre az a lehetőség sincs kizárva, hogy a másik, az 1536—38-ki kort tárgyaló munka legalább részben szintén tőle származik. Ez a benne levő határozott állítás dacára lényeges részeiben úgy sem 1538-ban íratott, hanem pár évvel később, János király halála után, kinek uralkodásáról szerző mindig a multban beszél s midőn emberi és uralkodói tulajdonait leírja, nem azt mondja, hogy ilyen vagy amolyan ember, hanem mindig azt, hogy ilyen ember *volt*, mely formát aligha használta volna, ha akkor írja művét, mikor János király még élt és uralkodott.

Föl kellett említenem ezen külső okokat, melyek Verancsics Antal szerzősége iránt némi kételyeket támaszthatnak. Nem tartom lehetetlennek, hogy a dolgozatot, mely két részből áll, Verancsics mások kézírataiból, még pedig jóval 1538 után csak összeállította.

Különösen áll ez az első részről, melynek gyakori ismétlései arra vallanak, hogy különböző emberek 1538-ból származó munkálataiból nem valami nagy ügyességgel van összeforrasztva s hogy az egész 1540 után ujjal kibővített. Ezt már talán Verancsics maga tette, csak hogy elfeledte kitörölni azt a megjegyzést, hogy munkája a »jelen« 1538. év eseményeit taglalja. A dolgozat második része azonban már inkább kizárólag a Verancsics műve s az egész azért érdemel figyelmet, mert megtudjuk belőle, hogy Verancsics, még ha csupán mint mások adatainak összeállítója szerepel is, minő fogalmakat táplált a történetírói feladatról s hogy a nép- és államélet minő mozzanataira akarta figyelmét kiterjeszteni.

Az első rész vagy könyv, mint már jeleztem, a Verancsics Mihály dolgozatának megfelelően adja elő az 1536-ki év némely katonai és diplomáciai eseményeit. Különösen Gritti szereplése s a fordulat, mely ezzel kapcsolatban János király politikájában beállott, van világosan és értelmesen feltüntetve. Említi a váradi béketárgyalásokat is, de mindezt egészen oda vetve, vázlatosan. Tulajdonképen elbeszélése 1538 július havánál kezdődik s csak akkor válik behatóvá és becsessé, midőn azon hadjáratot kezdi ismertetni, melyet Szoliman szultán indított Péter moldovai vajda ellen s melylyel egyidejűleg Erdélyt is hatalmába akarta keríteni. E fontos történeti epizod elevenen és széles körű felfogással van elmondva. Csak hogy a szerző itt sok ismétlésbe bocsátkozik s a többek közt újra visszatér a Gritti viselt dolgaira, melyeket már a bevezetésben előadott. Épen erre alapítom azon föltevésemet, hogy ez a dolgozat különböző írók munkájának kissé külsőleges összeolvasztásából származik. De nagy előnye, hogy behatóan és számos művelődési mozzanat följegyzésével taglalja Moldva és Havasalföld, különösen az előbbi viszonyait. Figyelemmel van a bojárok s az egész nép szokásaira, erkölcsre, több érdekes vonást jegyez föl életmódjáról és viseletéről — s itt részben Erdélyre is kiterjeszkedik — valamint némely gazdasági és katonai mozzanatról. Említi a többek közt a havasalföldi oláhok házasesetét s elmondja, hogy többnejűség uralkodik náluk; szabad általában mindenkinek két-három feleséget venni, a nemeseknek és gazdagoknak többet is, a vajdáknak annyit a mennyit akarnak. A sok asszony közül csak egy viseli az igazi feleség czimét és rangját, de mindnyájok gyermekei egyaránt törvényesek és követhetik apjokat az uralomban. Mindezt szerző nem azért említi, hogy elő-

adását pikáns részletekkel fűszerezze. Teljes tudatában van a bennök rejlő politikai és közerkölcsiségi fontosságnak s a történelmi események megokolására, magyarázására használja azokat. Elmondja, mennyi baj származik abból, hogy a vajdáknak külömböző anyáktól való gyermekeik vannak, kiknek mindegyike atyjok örökségét a maga hatalmába igyekszik keríteni. Nem lévén köztük testvéri érzés, kegyetlenül bánnak egymással, ölik, csonkítják egymást vagy a szomszéd államok segélyét kérik ki egymás ellen s így hazájokat az idegennek vetik oda prédául. Erre szerző a multból példákat is idéz. Mindezek után Péter akkori vajda sorát, viszonyát János királyhoz s Erdélybe futását beszéli el. Helyébe otthon fél testvére: István vajda ült, a törökök kegyelméből.

Ha az első rész leginkább Moldva történetét s vajdája viszonyát János királyhoz fejtegeti, a második részben egészen Erdélynek jut a főszerep, melyre a moldvai dolgok komoly visszahatást gyakoroltak. Ugy látszott, hogy Szoliman Moldva után Erdély és Magyarország meghódításához fog látni. János király tehát erőlyesen azon volt, hogy elhárítsa országáról a veszélyt s megfelelő haderővel utasíthassa vissza a törökök esetleges támadását. Ez események rajzának van szentelve a második rész, mely méltán sorozható latin-magyar történetírásunk kiválóbb termékei közé. Szerző nemcsak elbeszéli a történeteket, hanem egyenkint és egyénileg rajzolja a főszereplőket. Sok általánosságot mond ugyan, de a legtöbb egyéniség jellemét mégis eléggé ki tudja domborítani. Magán János királyon kezdi s a kép, melyet róla ad, minden dicséret daczára egészben hű s méltó, hogy megmaradjon az utókor emlékezetében. Alakját felségesnek, hangját megnyerőnek, minden mozdulatát méltóságosnak, kegyességét, jószívűségét mindenki irányában vele születettnek mondja. Természettől gyors eszű, csöndes vérmérsékletű, jó tanácsra hallgató ember volt, minden dolgát előre alaposan meghányta-vetette. Egyforma maradt jó és balszerencsében s bármi hirt vett, soha egy arcizma meg nem rándult s kedélye változatlan maradt akár öröm, akár bánat érte. Valamivel utóbb szerző ép oly élettellejesen és szingazdagon, de rövidebben jellemzi a király főtanácsosait: Verbőczy Istvánt, a főkancellárt és Pöstyényi Gergelyt, a budai várkapitányt, Frangepán Ferencz kalocsai érseket, Brodarics István váci püspököt, Petrovics Péter temesi grófot, a király rokonát, Perényi Pétert, Török Bálintot, Bebek Ferenczet, Maylád István és Balassa Imre

erdélyi vajdákat, Kendy Ferencz főtárnokmestert, Statilio János erdélyi püspököt, György barátot és Eszéky János pécsi püspököt. Amarról ezt mondja: Utjesenics György, horvát származásu, Pálos rendi barát, váradi püspök, főkincstartó és azon időben az egész hadsereg főparancsnoka, éles, nagy eszű ember, a közgondokat végtelenül türi, gyors kezű s nem kevésbbé rátermett a háború mint vallás dolgaira. Tanácsosai körében lép elének János király s egy hosszú beszédet is tart, melyről szerző azt mondja, hogy maga hallotta. Itt tehát szerző állítása szerint nem a régiek mintájára koholt beszéddel van dolgunk, mely kérdés eldöntésébe azonban nem bocsátkozhatom. Annyi bizonyos, hogy a beszéd erős hévvel, nagy ékesszólással festi a helyzetet s hívja fel az országot, szálljon síkra a fenyegető török vesz ellen s hogy nincs benne semmi, a mit János király el nem mondhatott volna. Felhívásának volt sikere; a védelmi intézkedések megkezdődtek, az ojtózi szorost, melynek leírását is vesszük, megerősítették, Brassóba, Szebenbe megfelelő őrséget vetettek, a haderőt kellően elhelyezték. De időközben Szolimán mást gondolt s kibékült János királylyal, ki erre elbocsátotta hadait. A mozgalmas időeknek azonban volt egy jó következményök. János király visszaszerezte Erdélynek Csicsó és Küküllő várakat, melyek egy békeokmány szerkesztésénél elkövetett hiba folytán még Mátyás király alatt moldvai kézbe kerültek. A Vörös Torony szoros leírásával és János király házasságának említésével végződik a munka, melynek főleg második része szép irányával és művészi előadásával nemcsak mint kutfő igen becses, hanem mint olvasmány is fölötte érdekes.

E munkával szoros összefüggésben áll a következő, mely szintén terjedelmes — 30 nyomtatott oldal — s habár nem a politikai történettel foglalkozik, Moldva, Oláhország és Erdély belső állapotainak ismeretéhez első rangú forrásul szolgálhat. Verancics közvetlen tapasztalásból ismerte ez országokat, különösen Erdélyt, mely két évtizeden át otthona volt s melynek minden vidékét beutazta. Ezt maga kiemeli, hozzá téve, hogy sokat meg a ben-szülöttektől nyert értesülések alapján ír le. Csakugyan fenmaradt két latin dolgozat, melyekből a jelen műhöz adatokat merített. E művét egyenesen kiegészítésül írta a János királyról, Péter vajdáról és Szolimán császárról szóló fentebbi munkához. Minthogy ebben Moldva, Havasalföld és Erdély politikai történetét adta elő, most ezen újabb dolgozatában, melyet egyenesen harmadik rész-

nek (volui hoc tertio libro explicare) tehát az előbbi befejezésének nevez, ismertetni akarja az illető országok lakosainak szokásait, vallását, fel akarja sorolni városait, folyóit s más tudni valókat. Verancsics tehát földrajzot, ethnografiát, alkotmányos és közjogi állapotokat ír le, melyek jelentőségét a népek sorsára eléggé ismeri. Sajnálattal említi, hogy oly keveset tudni a rómaiak, a hunnok s a többi különféle nemzetek e viszonyairól, kik egykor a magyar korona országait birták. De ez nem lehet másképp, hisz fölötté sülyedt századunkban — okoskodik tovább — Magyarországon, Horvátországban, Szlavoniában, Erdélyben, Moldovában, Havasalföldön annyi változás, az erkölcsökben, nevekben, uralmakban, határokon annyi újítás történt, hogy meg nem ismered Magyarországot magát Magyarországon és a többi országokat önmagukban.

A három tartomány egykoru állapotát akarja Verancsics leírni. Moldován és Havasalföldön kezdi s azok régi történetén. Itt már egész nagyságában lép elénk a korabeli irodalmi divatnak megfelelően az író tudományossága. Idézi Strabot, Pliniust, beszél getákról, gótokról, trákokról, dákokról, a románok eredetének kérdését ama kor felfogásához képest tárgyalja s azt mondja, hogy a pásztornépet, melyet az illirek wlazoknak vagy wlahoknak neveztek, a magyarok »olazak appellarunt.« Azután áttér a három ország mindegyikének határait. Itt János király egész nagy birodalmát tartja szem előtt s azt mondja: határai keleten Havasalföld, nyugaton Magyarország, északon Podolia lengyel tartomány s délen Szerbia és a Tisza folyó azon része, mely Szegedtől tovább folyva, az egykor Axiumnak nevezett városnál torkol a Dunába.

Moldovát és Havasalföldet mellőzve, Erdély leírása földrajzi tekintetben egészben megfelel ama kor tudományos színvonalának. Említi a talaj alakulatát, termékenységét, a föld végtelen gazdagságát érczen és sóban, az éghajlat egészséges és egyenlő voltát; felsorolja a nagyobb városokat, fontosabb várakat, a folyókat s az egyik Szamosról azt mondja, hogy a magyarok »Visszafolyó«-nak nevezik, mert előbb nyugatról keletre, azután az ellenkező irányba veszi folyását s Dézsnél szakad a Nagy-Szamosba. Mind e folyók halban bővelkednek s arany tartalmú fővényökről híresek. Azután áttér a lakosságra. Az oláhok az egész országban szétszórva, a magyarok jobbágysai, nincs szabadságuk, nincs nemességök, kivéve

a Hátszeg vidékén lakókat; zárt helyeken ritkán, leginkább hegyekben és erdőkben tartózkodnak barmaikkal és nyomoruságos életet folytatnak. A székelyek eredetét a hunoktól származtatja. A magyar krónikák szerint, mondja, Attila 125 esztendőtt élt s 60 gyermeket nemzett, kik közül Csaba és Aladár voltak a legkülömbek. Elbeszéli a hozzájuk fűződő mondát. Noha a székelyek földműveléssel foglalkoznak, mégis nemesi jogot élveznek, két okból. Először azért, mert ősi szokás szerint ha keletről vagy északról ellenség nyomul az ország felé, vagy ha megtámadja határait, fejenkint, ha nyugatról fenyegeti veszély, minden tizedik ember, ha délről, minden második ember köteles fegyveresen harczba szállani. Másodszor azért, mert, szintén ősi szokás szerint, minden család vagy amint ők mondják: minden porta egy-egy ökröt tartozik adni a királynak, mikor megkoronáztatik, mikor megnősül, mikor első fiugyermeke születik. Most azonban — jegyzi meg szerző — ez ősi szokás divatját multa, mert a székelyek a haza fentartására pénzbeli adót fizetni többé nem vonakodnak. A székelység nem közepszerűen termékeny faj s ma 30.000 fegyverest tud táborba szállítani a nélkül, hogy azért lakóhelyei védők nélkül maradnának. Érdekesen írja le hadakozásuk módját. Felemlíti, hogy külön írsjegyeket használnak, melyekkel egykor a hunok éltek. Szokásaik rövid rajza után megjegyzi, hogy gabonában bővelkednek, borban nem mindenütt s ez okból sok sört isznak.

Ép oly módon ismerteti a szászok multját és akkori állapotát. Végül a magyarokra tér át, kikhez Erdély csaknem egész nemessége tartozik. Kitünően művelik a földet, városokban nem élnek, hanem falvankint várakban és házakban, melyek vagy fábót vagy kőből csinosan építvék. Igen elevenen festi a nemesség életmódját, szokásait, vitézi tulajdonait, hadakozási módját és fegyverzetét s végül az ország közigazgatási beosztását vázolja. Bármilyen rövid a munka, Erdély 1540—50-ki belső állapotainak, az egyes népelemek művelődési viszonyainak ismeretéhez igen becses adalékkul szolgál. Sok részében jóval bővebb, sőt egyes adatokat illetőleg megbízhatóbb is, mint akár Oláh Miklós jeles Hungariája, akár Reichersdorfer György két (Erdély és Moldva) chorographiája, melyekkel tárgyra nézve közeli rokonságban áll s melyekkel körülbelül egykoru, ámbár az író egyiket sem használta, hanem egész önállóan dolgozott.

Kevésbé jelentékeny a következő két kisebb dolgozat. Az

egyik János király végintézkedéseit két oldalon mondja el, a másik Athinai Simon deák akkori jeles vitéznek van szentelve. Származhatnak Verancsicstól, de más valakitől is. Ezután egy hosszabb levél egy melléklettel következik, melyben egy ismeretlen terjedelmesen elmondja Verancicsnak, hogyan jutott 1541-ben Buda a török kezébe. A levél írója akkor Budán tartózkodott s néhány nem érdektelen részlettel gyarapítja ismereteinket a budai állapotokról egyrészt a Roggendorf-féle ostrom, másrészt a török megszállás napjaiban.

A következő dolgozat Verancicsnak egy levele Jovius Pálhoz, ki személyes barátja s a maga korában nagyon olvasott világ-történeti munka szerzője volt, melynek 28. könyve a mohácsi vész utáni magyar eseményekkel foglalkozik. Verancics több pontban bírálat alá veszi a munka e könyvét s helyreigazítja tévedéseit. Különösen figyelemre méltó az, a mit Verbőczy Istvánról mond, kinek emlékezetét — Verancics e hosszú levele 1548 május 22-én Velenczében kelt — nemes hévvel s nagy ismerettel veszi védelmébe. Buda elvesztét s a hozzá fűződő eseményeket is a rendelkezésére álló közlemények alapján terjedelmesen ismerteti és Jovius ide vonatkozó elbeszélésének hibás vagy tendenciózus voltát teljes alapossággal tünteti föl.

A következő dolgozat az 1543-ki gyászos eseményeket, Valpó, Siklós, Pécs, Székes-Fejérvár, Visegrád, Esztergom, Tata elvesztét, mit nemcsak a magyar nemzetre, hanem egész Európára fájdalmas csapásnak nevez, beszéli el. Ezt kiegészíti a másik dolgozat, mely külön Székes-Fejérvár ostromát és elvesztét írja le. Van azután még egy dolgozat-töredék, az 1551-ki harcztéri eseményekről. Mindezek szemtanúk elbeszélései vagy más, elég megbízható jelentések, melyek nem értéktelenek ugyan, de az 1551-ki erdélyi és temesközi események szempontjából Tinódy mindenestre sokkal tartalmasabb.

Azután két hosszabb töredék következik Verancics 1553-ki portai követségéről. Az első párbeszéd, mely közte és öccse Mihály közt folyt, ki a beszélgetést leírta s kit a szerzőség joga megillet. Antal itt sokat elmond követségéről és annak czéljairól. Mindezt azonban alaposabban megismerhetni a királyhoz intézett leveleiből és jelentéseiből. A kiadó a párbeszéd címéhez oda teszi az 1553-ki évszámot, pedig ez nincs helyén. Verancics 1553-ban indult ugyan el Konstantinápolyba, de a párbeszéd

sokkal később folyhatott és irathatott le, vagyis akkor, mikor Verancsics haza jött s ez 1557 vége felé történt. Ezt egyrészt a beszélgetés tartalma, mely a konstantinápolyi tartózkodás körül folyt, másrészt az igazolja, hogy mindjárt az elején Mihály örömét fejezi ki bátyjának, hogy megjött a török követségből.

Sokkal értékesebb ennél a másik, szintén e követséget illető dolgozat. Ez már valóban 1553-ban kelt. Ez Verancsics uti naplója Budától Konstantinápolyig. Julius 25-én indult el hajón Ó-Budáról lefelé a Dunán s pontosan feljegyezi az összes állomásokat s a mi figyelemre méltót csak látott. A már török uralom alatti Dunamelléki magyar vidékek akkori állapotának ismerete szempontjából ez a napló megbecsülhetetlen s komor színekben, meghatóan festi e részek szörnyű pusztulását. Müveletlenül hevert a legjobb szántóföld, elhagyatva vad állatoknak átengedve szőlők és rétek s a lakosság, mint a hajó rácz kormányosa mondá, szétfutott vagy elpusztult s harmincz helységben sem igen élt többé annyi nép mint egykor egyben. A pusztulást a legjobban feltüntette Kamoncz városa. Régente, mondja Verancsics, népes volt, sok egyházi emberrel és iskolával: gazdag hely volt, 150 kőház állt benne szép rendben építve, ezenkívül számos más ház, melyben a szegényebbek laktak. Most alig 15 szalma fedelű házból áll. Belgrádon túli útja már nem közvetlen fontosságu reánk, de ez is tanúságot tesz a gondról, a tudományos alaposságról s mindenre kiterjedő figyelemről — a Nisben levő római feliratokat is közli, — mely-lyel Verancsics történeti adatokat gyűjtögetni szeretett.

Egy pár kisebb és összefüggés nélküli jegyzet fejezi be Verancsics összegyűjtött műveinek azon egyetlen kötetét, melyben már találni kétségkívül általa irt történeti dolgozatokat. Csakhogy a kötet tizenhét darabja közül kilencz-tíz bebizonyíthatóan vagy legalább valószínűleg nem tőle való, sőt teljes bizonyossággal szerzőségét összesen alig 3—4 munkára nézve lehet igazolni. Így tehát az az írói hagyaték, melyre nézve eddig Verancsics szerzőségét kétségbe sem vonták, legnagyobb részében nem tőle származik. Pedig több lényeges munkára nézve, azt hiszem, sikerült ezt bebizonyítanom, a többiről Verancsics jövődöbéli életirójának lesz feladata a kérdést végleg tisztázni. Annyi bizonyos, hogy az az elv fen nem tartható többé, hogy Verancsicsnak tulajdoníthatunk mindent, a mi hagyatékában ránk jutott s a mire nézve más szerző megnevezve nincs. Az elmondottak után épen

ellenkezőleg áll a dolog, a hagyaték minden egyes darabjára nézve külön be kell Verancsics szerzőségét bizonyítani. A mi e hagyatékot illetőleg első sorban feltűnik, az, hogy épen oly események, melyekben Verancsics vezérszerepet játszott, nincsenek benne feldolgozva. A törökországi naplón s a jelzett párbeszédén kívül, melyek szintén nem feldolgozott munkák, egyetlen egy oly politikai vagy diplomáciai akció sincs leírva, melyben Verancsics közvetlenül részt vett. Pedig vett részt főfontosságú ügyek intézésében, melyek történetét megírni ő lett volna a legilletékesebb. De épen az ő legsajátabb működésére nézve hasztalan fordulunk írói hagyatékához, mely sok mindenféle történelmi eseményről ad tájékoztatást, csak azokról nem, melyek a legközvetlenebbül a Verancsics közszerepléséhez fűződnek. Kétségkívül sok elveszett e hagyatékából a százados vándorlás közben, melyet Magyarországból Sebenicoba s onnan vissza a magyar nemzeti muzeumba tett. Ez okozta, hogy számos dolgozat csak töredékesen jutott ránk s egyiknek a vége, másiknak az eleje hiányzik. De hogy Verancsicsnak a saját politikai működésére vonatkozó művei is mind elvesztek volna, az nem valószínű. Sokkal egyszerűbb és természetesebb e hiányt úgy magyarázni, hogy e hagyatékban sohasem is voltak Verancsicsnak ilyenmő kidolgozott munkái.

Mert egészben a hagyaték nem is Verancsics munkáiból áll, hanem másokéból, kik csak Verancsics számára dolgoztak, kik ösztönzésére, buzdítására, egyenes felszólítására megírták azt, a mit koruk történetéből épen tudtak. E dolgozatok maradtak fenn Verancsics hagyatékában, melyben a saját művei számra igen csekély helyet foglalnak el. Hogy ez hogyan és miért történt, az iránt nem lehet semmi kétség. Nem a mások tollával akart a tudós egyházi férfiú diszelegni s midőn lehetőleg sokakkal dolgoztatott a maga számára, bizonyára nem is ébredt föl benne a gondolat, hogy e munkákat egykor neki fogják tulajdonítani csak azért, mert hagyatékában találtattak. Hogy másokkal dolgoztat, azt sohasem titkolta el s hogy miért dolgoztat, azt is megmondotta nem egyszer. Mint már jeleztem, meg akarta írni a korabeli Magyarország történetét. E szándékát ismételve kifejezte; leveleiben gyakran említi, barátai, irodalmi köre tudták a dolgot s évtizedeken át várva várták, sürgették a munka kiadását. Verancsics nem készítette ugyan el, mert gyakorlati hivatása gátolta szándéka kivitelében. De szakadatlanul és sorsának minden

változása közepett gyűjtötte a hozzá való anyagot s ezt az anyagot tartotta fen hagyatéka az utókor számára. Maga említi, hogy »az emberek elbeszélései« nem oly megbízható kútfők ugyan mint az eseményekben, »a harcokban való közvetlen részvétel, akár a régi évkönyvek olvasása«, de minthogy nálunk a céljának megfelelő ilyen kútfők egyikével sem találkozott, maga igyekezett azokat megteremteni.

És ebben rejlik szereplésének nagy és emlékezetes jelentősége. Nem válhatott történetirővé, ebben megakadályozták az események, de mint történeti kútfők gyűjtője hervadhatatlan báberrel övezte homlokát. Fordult kortársai közül mindenkihez, a ki valamely fontosabb politikai vagy katonai eseményben részt vett vagy a ki az állami és társadalmi szervezet valamely mozzanatáról felvilágosítást birt adni. Ezekkel elmondotta azt, a mit épen tudtak, leíratta úgy, a mint leírni tudták, s ez okozza, hogy hagyatékában magyar, olasz, latin dolgozatok vegyest találkoznak s hogy a dolgozatok stílje és értéke nagyon eltérő. Mert emberei megválasztásában nem volt fölötte válogatós, hisz olyan ember, a ki történeti dolgokról tudott és akart neki írni, nem valami fölös számmal kínálkozott akkor nálunk. Munkatársai a társadalom legkülömbözőbb rétegeiből kerültek ki; egyszerű katonatisztek, papok, félművelt, inkább tudákos mint tudós emberek mellett, kik felszólítására, sőt valószínűleg költségén dolgoztak, ott voltak a kor egyes kiváló szereplői is, kiktől közvetlenül kért adatokat. A munkálatok, melyeket kapott, a mily különböző részről kerültek ki, annyira különböznek külső terjedelem, belső érték és megbízhatóság tekintetében is. De Verancsics élete végeig lelkes buzgalommal hordta össze a nyers anyagot, melynek alapján a tizenhatodik századi Magyarország történetét ki akarta dolgozni. A mint ma a megnyílt levéltárak okmánykincseiből másoltatja le a történész azt, mire munkájához szüksége van, úgy másoltatta le Verancsics azok emlékezetéből, kik valamely nyilvános eseményben részt vettek, azt, a mit tudtak, a mit papírra tenni képesek voltak. Nem akart sem pártsenvedélyből sem tudatlanságból valótlant írni, s a legnagyobb megvetéssel szól olyan írókról, kik az igazság helyett csak »saját képzelődéseik«¹ alapján beszélnek el a multakat. Minthogy kora történetével kívánt foglal-

¹ Verancsics I. Joviushoz írt levél.

kozni, más megbízható források hiányában az élőkhöz, azon kortársakhoz fordult tehát, kik az eseményekben többé-kevésbbé közreműködtek vagy rólok tájékozva lehettek.

E működéséből magyarázható ki irodalmi hagyatékának egészen sajátos természete. Kis és nagyobb följegyzések, forrásművek halmaza az, melyből épen Verancsics szerzette a legkevesebbet. Kétségkívül van benne tőle is valami, ha nem épen sok, de legalább hasznavehető. Verancsics igazi érdeme, tulajdonképeni jelentősége azonban az üdvös befolyásban rejlik, melyet számos kortársaira gyakorolt, kiket írásra, följegyzésekre tételére ösztönzött, melyek segítségével *multunk* nem egy homályát megvilágíthatjuk s melyek Verancsics nélkül sohasem létesültek volna. A magyar történetírás kettős elismeréssel tartozik tehát a tudós főpap emlékének, a ki nemcsak sokáig sikerrel szolgálta az országot, hanem egész kört gyűjtött maga köré s sokakat serkentett rá, hogy tőlök telhetőleg hozzájáruljanak egy emlékezetes időszak eseményeinek irodalmi megörökítéséhez.

II.

Kik voltak ama férfiak, a kik Verancsics számára följegyzéseket készítettek? Név szerint és teljes bizonyossággal eddig azokon kívül, kik mint György barát levélben szolgáltak neki magokra vonatkozólag adatokkal, csupán csak kettőt ismerünk. Az egyik testvéröccse Mihály, a másik Bornemisza Tamás, kiről és rövid följegyzéseiről már megemlékeztem. Hogy Zay Ferencz szintén a Verancsics írói köréhez tartozik-e, azt eddig csak állították, ellenben bebizonyítani még meg sem kísérlték, noha Zaynak már akadt életirója, ki azonban nem bocsátkozott a kérdés tisztázásába, hanem a Szalay föltevését egyszerűen ténynek fogadta el. Kutatásaim közben én egy más nevet találtam, mely teljes biztossággal sorolható azok közé, kik Verancsicsnak dolgoztak. Ez Szerémi György, a ki mindnyájok közül a legnagyobb, legbővebb, sőt a maga nemében páratlanul álló munkát írta. E munka jelenleg nem a Verancsics-iratok közt őriztetik, de hogy az a tudós főpap szellemi hagyatékához tartozik, sőt hosszú időn át vele egy és ugyanazon helyen őriztetett, azt alantabb be fogom bizonyítani. Három évvel ezelőtt, mikor Szerémi György művét Magyarország romlásáról először elolvastam s a jelen

tanulmány alapjául szolgáló jegyzeteimet megtettem, nyomban szemembe ötlött, hogy e munka és Verancsics szellemi hagyatéka közt szoros kapcsolatnak kell lennie. Azt hittem, hogy a Verancsics-iratok közt talán megtalálom ugyanazon kéz írását, a mely Szeréminek akár sajátkezű, akár egykoru másolatban ránk maradt művét írta. Irodalmi foglalkozásom azonban akkor hirtelen más irányba tereltetett s csak az ősszel nyílt alkalmam a Szerémi-féle kézirati kötetet, melyet a nemzeti muzeum levéltára lekötöztető szivességgel hozatott le számomra Bécsből, a Verancsics-féle kéziratokkal összehasonlítani. Azt, a mit reméltem, nem találtam ugyan meg, mert a Verancsics-hagyaték íróinak és másolóinak írása teljesen elüt a Szerémi-codex kézírásától. De ha e tekintetben az összehasonlítás csak negatív eredményt adott, azt mindenesetre bebizonyította, hogy nyomon vagyok s hogy a codex egykor szintén e hagyaték kiegészítő alkatrésze volt.

Szerémi művében első olvasásra feltűnik, hogy az, mint a fent ismertetett magyar krónika, egy élő emberhez van intézve s noha többes számban, egy meg nem nevezett valakihez, de kétségkívül papi emberhez beszél. A szövegben gyakran apostrophál valakit (*fratres carissimi, fratres amantissimi, carissimi domini lectores stb.*), és hogy itt kit kell értenünk, azt szintén megmondja munkája utolsó soraiban, hol azt írja: »et ad Anthonium prepositum — — dragusien. (Transilvan.) me rogaturum in scriptis obtuli ei in donum.« A Verancsics neve ki van ugyan törölve, illetőleg olvashatatlanná tétetett. De ezt már vagy Verancsics maga vagy unokaöccse és szellemi hagyatékának későbbi birtokosa, Verancsics Faustus, kinek javításaival és észrevételeivel a kéziratokban számtalanszor találkozunk, törölte ki. Talán kellemetlen volt reá az, hogy Szerémi egyenesen megírja, hogy, mint látni fogjuk, nagyon indiszkrét följegyzéseit Verancsics közvetlen felszólítására tette papírra. De bárki részéről és bármely okból történt is a törlés, annyi bizonyos, hogy a munka Verancsics Antal számára készült, hogy Verancsics Faustus életében s általában a XVII. század elején még a többi Verancsics-kéziratok közt volt s onnan került később a bécsi császári udvari könyvtárba, hol azt most is őrizik.

Állításom igazolására két nyomós bizonyítékot hozhatok fel. Az egyik az, hogy a Szerémi-codex legutolsó lapján levő feljegyzés: »*Historia rerum ungaricarum a Georgio Sirmien. regis Ludo-*

vici (et Joannis) regis sacellano scriptitata» félre nem ismerhető módon ugyanazon kéznek nagyon jellemzetes, erősen egyéni karakterű írása, mely a Verancsics-hagyaték számos más művére a czimeket utólag rá jegyezte. Ez az írás pedig a Verancsics Faustusé. Minthogy Faustus a magyar krónikában tőle származó egy bejegyzés szerint 1605 után foglalkozott behatóbban nagybátyjának kézírataival, az általa a Szerémi-Codexre rávezetett czim is az időből származhatik s így ez időben a codex még mindig a Verancsics-hagyaték kiegészítő része volt. De az maradt még tovább is, mert Marnavich János, ki Verancsics Antal kézírataiba bepillantást nyert, s mint már jeleztem, ezek alapján írta meg Beriszló Péter püspök életrajzát, ezen 1620-ban megjelent művében idézi Szerémit, mi csak úgy magyarázható ki, hogy a többi Verancsics-iratok közt találta és velök használta e codexet is. Hogyan került az később Bécsbe, azt kutatni nem az én dolgom. Tény azonban, hogy Szeréminek Verancsics számára irt műve bebizonyíthatólag hetven évnél tovább még a megrendelő főpap, illetve törvényes örökösei tulajdonában találtatott. Ez az egyetlen példány, melyben a munka ránk maradt s épen azért egyetlen, mert kizárólag Verancsics számára iratott, ki ha talán meg is mutatta másoknak, de lemásolását nem engedte meg. Sokkal sűrűbb titok, sokkal több megoldatlan rejtély környezi, a Szerémi életét és munkáját, semhogy a fentebbiek tisztázása fölösleges lenne. Ellenkezőleg fontos tanuságot merithetünk belőle. Kétségtelenné teszi ugyanis, hogy Szerémi nem azért írta művét, hogy valaha sajtó alá adassék, hogy szerzőjének írói babérokat szerezzen. Ellenkezőleg a szerző tudta, hogy nem fog közzététetni, hogy Verancsics csupán fel fogja a maga módja szerint tervezett nagy művében használni annyiban, a mennyiben épen jónak látja. Szerémit tehát már ez okból sem szabad oly szempontból megítélni, mint kora más történészeit, például Forgách Ferenczet. Ez önálló írói egyéniség volt, kit hivatása és dicsvágya ösztönzött az írásra, ki az irodalom nagy köztársaságában illő helyet akart magának kivívni. Hogy ezt elérhesse, széles körű, alapos előtanulmányokat, megfelelő előkészületeket tett fenkölt célja elérésére s jeles mintaképeket választva tehetségéhez mérten értékes, de mindenesetre a hivatásszerű történész qualificatióját határozottan magán viselő munkát alkotott. Szerémivel egész ellenkezőleg áll a dolog. Írói dicsvágy nem sarkalta, művét nem a nagy közönség

számára, hanem megrendelésből egy más valakinek speczialis céljaira szerzette. Nem hajlamból, nem belső ösztönből fogott tollat, mert legcsekélyebb nyoma sincs, hogy előbb — pedig ez egyetlen műve írásakor rég megette kenyere javát s az ötven esztendőn túl járt — valaha írással foglalkozott volna. Ellenkezőleg bebizonyítható, hogy nem volt ugynevezett irodalmi ember, hogy tudományos műveltsége nemcsak fogyatékos volt, hanem egészen hiányzott s hogy történeti mű írására a legkezdetlegesebb előtanulmányokat sem tehette. De minderre nem is volt szüksége; az, a ki nála megrendelte a művet, nem történetet várt tőle; annak sokkal szerényebb igényei voltak. Csupa nem-író dolgozott neki s mint tőlök, úgy Szerémitől sem azt kívánta, hogy kész történeti munkát szolgáltatassanak; megelégedett a nyers anyaggal, adatokkal, melyek gyakran egészen tévesek voltak, jelentésekkel, melyekben igazság és való sajátságosan össze-vissza volt keverve. Nem alapos buvárlatokon nyugvó műveket kívánt, hanem csak azt akarta, hogy leírjanak mindent, a mit tudnak s leírják úgy, a mint épen tudják. Az anyag felhasználását azután magának tartotta fen, de az anyag gyűjtésében nem volt válogató, nem gyakorolt kritikát, hanem gyűjteményébe kebelezett mindent, a mit épen megszerezhetett.

Csupán ezek figyelembe vételével érthető meg Szerémi írói egyénisége s csakis e szempontból méltányolható ránk maradt műve, mely megragadóan érdekes, sőt XVI. századi irodalmi termékeink sorában páratlan becsű, csakhogy becse nem abban áll, a miben eddig keresték. Szerémi nem akart önálló történelmi művet írni; rendelésre dolgozott, nem ugyan azért, mint Wenzel említi, hogy Verancsics kegyét keresse, kinél azon időben (1546—8) sokkal befolyásosabb emberekhez fordulhatott volna. De dolgozott felszólításra kétségkívül jutalomért, díjért, mi azonban nem vet homályt nagy és nehéz s így jutalomra méltán számító munkájára. De ha jutalmat várt, viszont ő neki a megrendelő utasítása értelmében kellett feladatát végeznie. Ez az utasítás pedig csak az lehetett, hogy írjon le mindent, a mit tud, a mit hallott, látott, írja le úgy, a mint tudja minden további kritika nélkül. Verancsics, János király udvarában kétségkívül ismeretségben, személyes érintkezésben állt Szerémivel, ki mint káplán a király egész uralkodása idején nagyobb részt a király közvetlen közelében működött. Egy királyt, ugyanazon egyházat szolgálnak mindketten s Verancsics bizony-

nyal gyakran találkozott a nála mintegy tíz-tizenöt évvel idősebb Szerémivel, ki parasztos modorú, házsártos, a mint mondani szokták keserű, de nagyon eredeti ember volt. Verancsics ismerte emberét, hisz ismerte, mint látni fogjuk, az egész udvar, és komoly történeti munka alkotását bizonyára nem remélt tőle. Csak is azt várta, a mit méltán várhatott, midőn Szerémit, ki egy emlékezetes korszakban két király közelében élt, emlékiratainak megírására ösztönözte. Viszont ez is tudta, hogy följegyzései nem hozatnak nyilvánosságra, hanem megrendelőjük magán-céljaira szolgálnak s Verancsics discretiója meg fogja örízni titkaikat. A mit írt tehát, még pedig megbízása természetéhez képest írt, az nem történetírói termék, nem alapos, hitelességre igényt emelő kútfő-munka s épen nem oly jellegű, mint akár a Tinódy rimkrónikája akár Forgách Ferencz nagy műve. A mértéket, mely ez utóbbiaknál jogosult, reá alkalmazni nem szabad, mert e szempontból az ő műve igazán csak szörnyű képtelenségek halmaza, melynek egyetlen egy állítását, egyetlen egy adatát sem szabad igaznak elfogadni, ha az más hitelesebb forrásokban megerősítést nem talál. Ellenben a szerzőre háruló feladatnak és megbízása természetének szempontjából tekintve művét, becse csakugyan páratlan. Mint regényes, phantastikus korrajz, mint foglalatja a magyar nép körében a közdolgokról keringő mondáknak, híreknek, meséknek, mint tükre a hazája sorsa iránt érdeklődő, de műveletlen, alacsonyabb rendű és állású társadalmi rétegek fölfogásának, érzületének és képzelődéseinek, Szerémi munkájának nincs párja. A magyar nemzet némely osztályainak akkori művelődési állapotait, nagy részt rikítóbban megvilágítja, élethívebben megeleveníti előttünk, mint ama korszak minden más irodalmi öröke.

Csaknem háromszáz esztendeig hevert ismeretlenül,¹ értékesítetlenül a Szerémi munkája. Marnavich, mint jeleztem, 1620-ki művében idézi ugyan, de ezt a művet hazánkban nem igen olvasták s minthogy Marnavich a kézirat hollétéről különben sem tesz említést, Szerémiről vagy művéről nálunk semmit sem tudtak, míg Gévay Antal 1840-ben rá nem irányozta az írók figyelmét. Új és nagybecsű kútfőnek találta, melyet azután Jászay Pál egyik szép művében. (A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után Pest 1846) főforrássul használt. Nagyon érthető, hogy Szeréminek saját-

¹ Wenzel azon állítása, hogy Szerémi azok előtt nem volt ismeretlen, kik a XVI. és XVII. századokban hazánk történetével foglalkoztak, csak a Marnavich esetével van igazolva.

szerűen érdekes, bizonyos tekintetben páratlan munkája, akkor óriási feltűnést keltett s hogy Jászay, a ki méltán el volt ragadtatva a benne kínálkozó anyag gazdagságától és ujdonszerűségétől, e forrásból dúsan és kritika nélkül merített. A legtöbb levéltár akkor még hét pecséttel el volt zárva történészeink előtt, XVI. századi más íróink ránk maradt munkái még nagyobb részt kiadatlanok voltak s legfőleg nehezen hozzáférhető kéziratokban, sokszor csak töredékesen keringtek egyesek kezeiben. Ily körülmények közt az újonnan felfedezett kéziratot nemcsak nagy lelkesedéssel fogadták, hanem kútfői fontosságát igen nagy mértékben túlbecsülték, sőt nem is bírálták. Ezt különben akkor még alig tehették volna sikerrel, mert nem rendelkeztek azon tudományos segédeszközökkel, melyekkel Szerémi közléseit a hitelesség és megbízhatóság szempontjából ma megvizsgálhatjuk, ellenőrizhetjük. Wenzel Gustáv,¹ ki 1857-ben először nyomatta ki a teljes kéziratot, egy lépéssel már tovább ment s kiadványa bevezetésében különbséget téve a munka mondai és tulajdonképeni történeti anyaga közt Szerémi fontosságát főleg azokban látja, melyeket mint szemtanú saját élményei, tapasztalásai nyomán beszél el.

Noha ez időtől kezdve Szerémi kézírata mindenki számára hozzáférhető lett, annak kritikai méltatása évtizedeken át semmiel sem haladt előre. Zilahy Károly² a közönség szélesebb rétegeinek is bemutatta ugyan tartalmát, de kútfői becsét alig két oldalon méltatja, ámbár e rövid jellemzésben sok a nagyon helyes és találó megjegyzés. Azután azonban néhány gyöngye kísérleten kívül sokáig ismét nem foglalkoztak Szerémivel s számba vehető munka egy sem jelent meg róla egész a múlt esztendeig a mikor két írótól három dolgozat jelent meg róla s a Szerémi-kérdés sok homályos mozzanatát — ámbár nem mindegyiket — részben földerítette, részben a megoldást tetemesen megkönnyítette. Erdélyi László

¹ Magyar Történeti Emlékek. Második osztály. Írók I. kt. Szerémi György II. Lajos és János királyok házi káplánja emlékirata Magyarország romlásáról. 1484—1543. Latin címze Georgii Sirmiensis Epistola de Perditione Regni Hungarorum. A kötet végén az epistola flebilis II. Lajos haláláról. Hogy ez utóbbi a Szerémi vagy pedig a Tatay Miklós káplán műve-e, az még nincs végleg tisztázva. De ha Tatay írta, ő is kétségkívül szintén Verancsics kérelmére írta s hozzá is intézhette, mi azonban ma már a címzett nevének kitörlése folytán biztosan meg nem állapítható.

² Budapesti Szemle X. kt. 160—200. lap. 1860.

beható forrástanulmányban¹ tárgyalta igen alaposan, sok kritikai szellemmel Szerémi életét és munkáját, Szádeczky Lajos² ugyanezt tette még pedig már nem csupán a nyomtatott kiadás, hanem a Bécsben őrzött kézirati codex alapján, mi sok felesleges munkától megkímélte, sok téves következtetéstől, sok hibától megóvta, melyekbe a nyomtatott kiadás használójának esnie kell. Ugyanő külön dolgozatban³ mutatta ki Wenzel kiadványának felületességét és hiányait, mely mindenkinek nyomban szemébe ötlő hiányokat eddig a Szerémi barbárságának rovására szokták volt írni. Ma már tudjuk, hogy ok nélkül, s hogy Wenzel a kézirat másolásában és sajtó alá rendezésében olyan érdemes tudóstól el nem képzelhető hanyagsággal, felületességgel járt el. A Szádeczky⁴ által megjavított hibák, nem is szólva a sok kihagyásról, mely az eredetinek igazolatlan és könnyelmű megcsonkítása, sok százra mennek s részben igen fontosak, nemcsak mert érthetlenné tették a szöveget, hanem mert sajnos félreértésekre, téves következtetésekre, alaptalan kombinációkra adtak alkalmat, s ezzel még inkább megnehezítették Szerémi különben is titokzatos művének megértését, annál inkább pedig kütfői értékének kiderítését.

Most e hiány nagyobb részt pótoltatott, a hiba helyrehozott s Erdélyi és Szádeczky körülbelől minden adatot kihalásztak a Szerémi művéből, mely benne a saját életpályájára vonatkozólag kínálkozik. Más ilyenmű adatot ők sem találtak; e helyett behatóbban foglalkoznak munkája belső tartalmával, összeállítják a benne foglalt történelmi és időrendi tévedéseket, nyelvi vagy másnemű sajátosságokat s a mű kütfői értékét is megállapítani törekednek. E tekintetben már tovább mennek, mint Wenzel, mert sokkal hehátóbban tárják fel Szerémi botlásait. Mindketten hangsúlyozzák a munkájában felhalmozott mondai anyagot s különösen Szádeczky ítél helyesen, midőn azt mondja róla: »sajátságos vegyülete az igaz történeteknek; a naiv őszinteség és elfogultság, — a jól érte-sültség és könnyen hívés — a fontoskodás és együgyűség nyil-

¹ Szerémi György és emlékirata. Budapest, 1892. — 135 oldal.

² Szerémi György élete és emlékirata. Budapest, 1892. — 82 oldal.

³ Szerémi Emlékirata kiadásának hiányai Budapest, 1892. — 46 oldal.

⁴ Hogy azonban tőle sem várhatni új és kritikai Szerémi-kiadást, azt bizonyítja ama botlása, hogy a Wenzel kiadása 216 oldalán helyesen álló szavakat *tamquam sanguisughe* így javítja meg: *tamquam sanguis sughe(-sue?)* A *sanguis sue*-nek itt semmi értelme sincs, ellenben a *sanguis sughe* (nadály) bele illik a mondatba.

vánulásának.» Ebben sok az igazság, de még sincs meg benne az egész igazság, mert Szerémi munkájában van ugyan történeti anyag is, de éppen ez mellékes benne; fő és lényeges az az anyaga, melyet röviden mondainak nevezhetünk. Egyéniségének és feladatának megfelelően nem történetet akart írni; valami regényes korrajzfélét bocsátott Verancsics rendelkezésére, mely e szempontból ritka becsű, mert egyetlen a maga nemében, ellenben mint történetírói termék, mint kútfőmunka fölülte csekély értékre tarthat igényt.

E kérdés tisztázása el lehet mondani gyakorlati fontosságúvá lett, mert Szerémi munkájával kinyomatása óta a történelmi kritikánál jóval többen foglalkozott a történetírói dilettantizmus, mely Szerémivel, ki szintén csak dilettans, természetszerűen a legközelebbi rokonságban áll. Felkapták egyes állításait, phantastikus rajzait s velők akarták a komoly és beható históriai kutatásnak kétségbe vonhatatlanul bebizonyított tényeit megdönteni. Különösen tették ezt a II. Lajos király halálára vonatkozó közlésekkel, melyek magában Szerémiben s a hozzá mellékelt epistola flebilisben a történelmi igazságot egészen felforgató módon vannak előadva. Noha Szerémi és a hozzá csatolt epistola a király halálát nagyon eltérően adják elő, a dilettantizmus érthetetlen makacssággal ragaszkodik a meséhez, hogy II. Lajos nem a Csele-patakba fult, hanem orgyilkosok áldozata lett s hogy Zápolya György ölte meg a menekülő királyt. Már a Sperfogel krónikából tudjuk, hogy az egykorúak közt olyan hírek is keringtek, mintha Lajos királyt meggyilkolták volna. A hír tehát éppen nem Szerémi művének felfedezése és közzététele óta jutott köztudomásra. Igen régi az, de sohasem vététt komolyan, mert, hogy nagyobb katasztrófákhoz minő horribilitásokat szokott fűzni a nép szabadon működő képzelő ereje, azt tudja mindenki. Minő hírek keringtek nálunk, sőt keringenek most is Rudolf trónörökösről megrendítő halála alkalmából! Lajos király gyászos halála szintén foglalkoztatta a tömegek phantasiáját, de, noha egy régi krónikából már régóta ismerte a meséket, a történetírás nem vette őket komolyan. Miért nem? Mert az egykorúak, kik közt keringtek, szintén nem vették azokat komolyan. Pedig ezúttal éppen olyan esetről van szó, melyet, ha csak egy szemernyi valószínűség van a hírben, a legnagyobb mértékben kiaknáztak, politikai czélokra használtak volna fel. Ha csakugyan Zápolya György öli meg Lajos királyt, ha a lehetőség nincs föltétlenül kizárva, Ferdi-

nánd király hívei bizonyára százszorosán hangoztatták volna János király ellen az orgyilkosság vádját s az ellene intézett támadások közt számtalan változatban előfordúlna, hogy egy királygyilkos bitorolja az anyali koronát, szent királyaink szeplőtlen örökét. Ilyen váddal azonban nem találkozunk az egykorúaknál. Vagy talán épen ők nem tudták azt, a miről a köznép beszélt és a mit Sperfogel és Szerémi följegyez? Bizonyára hallottak róla ők is, csak hogy komolyabb emberek voltak mint Szerémi s nem beszéltek királygyilkosságról ott, hol a megbízható adatok egész sora teljesen kizárja az ilyen gyanú lehetőségét. Annál meglepőbb, hogy Szerémi állítása épen korunkban talált híveket, kiknek száma folyton szaporodik. Valóban érthetetlen jelenség s nem vagyok képes elgondolni, hogy mért épen Lajos király halálát illetőleg, mely aránylag eléggé tisztázva van, követik Szerémit, mikor ez a többi királyok halálát is ép oly csodálatosan beszéli el, mint a Lajos királyét.

De nézzük végre magát e művet, melyet így kezd: »Anno D. 1484. tempore Regis Mathie.« Erre nyomban visszatér az V. László idejére s a Hunyadi László és Czillei Ulrik közti összeütközésen kezd az események elbeszélését s azután egyetlen kitérésen kívül, midőn egy sokkal későbbi eseménynél Hunyadi János viselt dolgait említi, megszakítás nélkül időrendben folytatja. Sok évszámot is ad, némelyeket helyesen, némelyeket tévesen s amazokat hihetőleg valami kalendáriumból vagy más kinyomatott, de rövid krónikából vette. De csak is ennyit vett át más forrásból: legfőlebb az évszámokat és a neveket illetőleg használt írott vagy nyomtatott segédeszközöket. Minden egyéb: az események csoportosítása, magyarázata, részben magok az események is, a szereplő egyének jellemzése és cselekvésök indító okainak feltüntetése tisztán és kizárólag a Szerémi tulajdona, a ki itt olyan magyar historiát ad, melynek minden egyes fejezete bámulattal tölt el bennünket s melyet csak annyiban vehetünk historiának, mint a mennyiben azon színműveket megilleti a »történeti« jelző, melyekben historiai nevek szerepelnek ugyan, de különben a mese, az egész tartalom az illető író képzeletének terméke.

Ez állítás igazságának bebizonyítására tulajdonképen idéznem kellene az egész könyvet, annak mind a száztizenegy fejezetét, mert nincs egyetlen egy sem, mely a tiszta történeti igazságot adná elő, melyben legalább össze nem lenne vegyítve a költészet

és a való, míg sokban egy szemernyi valóság sincs. De néhány próba is elég lesz állításom igazolására. Nézzük például, mit mond Szerémi azon királyok haláláról, kiknek uralkodását művében felöleli.

V. vagy mint ő nevezi Német László királyt Szilágyi Mihály, hogy bosszut álljon Hunyadi László ártatlanul kiontott vééréért, Pest közelében a tiderewi révben a hajón, melyre a király szállt, elfogta, nagy követ kötött a nyakába s azután a Duna közepén a vízbe dobta, hol megfult. Utóbb a magyarok azt híresztelték, hogy László király a török háboruban esett el. Ez üres mese, mert László Prágában halt meg, cseh környezetben s valószínűleg cseh mérég által.

Mátyás királyt Bécsben Zápolya István nádor az urak tudtával gyilkolta meg. Az urak beleuntak a folytonos hadakozásba s minthogy Mátyás épen új háborúra készült a török ellen, elhatározták, hogy megölik. A terv kivitelét Zápolya vállalta el, mert szabad bejárása volt a királyhoz. Egy izben háromélű mezeten cseh kardot rejtve köpenye alá harmad magával a palotába ment s kopogtatott a király ajtaján. Az apródot, ki az ajtót kinyitotta, kísérői legyűrték, s a szobába hatoltak a királyhoz, ki nyomban sejtette, mit akarnak s azt mondá komájának, a nádornak, hogy csak gyorsan végezzen vele. Az orgyilkosok erre megragadták, az asztalra fektették s Zápolya a háromélű karddal mellét hátulról átdöfte. De Mátyás nem halt meg rögtön, hanem három nap és három éjjel szörnyen ordított kínjában. Mikor végre elhunyt, az urak azt híresztelték, hogy valaki megmérgezte. Itt épen az utóbbi hír az egyedüli igazság a hosszú előadásban, mert Mátyás királyt valószínűleg neje, Beatrix mérgezte meg.

II. Ulászló király halálát egyszerűen csak regisztrálja.

II. Lajos király nem a Csele patakba fult. Mikor a mohácsi csata elveszett, a király Zápolya György, Tomori Pál érsek és egyik komornyika kíséretében szerencsésen elmenekült s este zuhogó esőben Bátához közel, Szekcső helységbe érkezett, hol a plébánosnál vett éjjeli szállást. Itt Zápolya György vele maradt, Tomori pedig máshová ment. A mint a király és Zápolya egyedül maradtak, ez utóbbi, épen mikor a király levetkezett, rá rontott s azt kiáltva: »Beste taknyos király, elvesztetted a szép Magyarországot s jogigényeinket Ujlaki Lőrincz herczeg birtokaira« — három élű cseh kardjával háromszor átdöfte, mire a király holtan esett le székéről. E pillanatban lépett a szobába Tomori; elbor-

zadva a történeteken kardot rántott s rövid küzdelem után leszurta Györgyöt. Ennek katonái a zajra elősiettek s viszont Tomorit ölték meg. Mindez üres mese, melyben ép oly kevéssé van igazság mint a másik két király haláláról elmondott rémregényben.

De még János király halálát is másképp adja elő, mint a hogy eddig tudtuk. Ezt a királyt György barát Perényi Péter támogatásával ölette meg. Felbérelt egy olasz orvost s míg ő maga elutazott, az olasz mérget adott a királynak, ki, midőn az italt lenyelte, rögtön érezte, hogy mérget ivott. Kiabálni is kezdett, de már késő volt, az olasz elutazott, János király pedig hosszú szenvedés után meghalt. Az utolsó nemzeti király haláláról számos szemtanú leírása maradt reánk. Kettő közülök a Verancsics irodalmi hagyatékában őriztetik, egyet pedig (talán szintén Verancsics ösztönzésére, ámbár a kézirat az ő hagyatékában nincs meg) a király sok évi kipróbált hűségű belső embere, Mindszenty Gábor írta, ki előbb is, élete utolsó hónapjaiban is, a király melletti személyes szolgálattételre volt rendelve. És ha e nemes egyszerűséggel elég részletesen írott jelentést összehasonlítjuk Szeréminek jóval rövidebb előadásával, lehetetlen el nem ismernünk, hogy Szerémi minden egyes állítása szemem szedett kohlomány és hazugság.

E rémhistoriákat tudja a négy király haláláról. De nem ezek az egyedüli gyilkosságok és szörnyű tettek, melyekről tudomása van. A legfantasztikusabb criminalitások, öldöklések, mérgezések, kivégzések, paráznságok, csalások, álpecsétek és harnis okmányok készítése, erőszakoskodások, árulások, gonoszságok s sok más egyéb, mi nemcsak korunk büntetőjogi és erkölcsi fogalmaiba ütközik, hanem minden időben ellenkezett az isteni és emberi törvényekkel, vannak művében felhalmozva. A legagyafurtabb modern rémregényíró, a legleleményesebb rendőri vagy törvényszéki reporter sem tud ilyesmit kitalálni s még évek hosszú során át sem birna ennyi szörnyűséget egy csomóba gyűjteni. Igaz, hogy a kor, melyben Szerémi élt, nagy elmékben és nagy gonosztevőkben egyaránt szokatlanul gazdag volt s hogy a büntetlenség tudata, mely a zürzavaros időkben a királyi hatalom elgyengülése mellett sokakban kifejlődött, sokféle gonosztetre szolgálhatott indító okot. Ez a kor a Borgia Caesarok szereplésének, a Macchiavelli-tanok elterjedésének ideje s minden akkori európai államban, a társadalom minden rétegében, a legelőkelőbb urak és hölgyek,

nagy hírű tudósok és államférfiak előkelő világától kezdve le a parasztság mélyeig egész bestialis kegyetlenséggel nyilvánultak a legszemérmetlenebb, a legdurvább indulatok. A gyorsan vagy lassan emésztő méreg, az orgyilkos tőre, az igazságszolgáltatás önkénykedése vagy a vakmerő önbíráskodás olyan esetekkel halmozták el a kor évkönyveit, melyeket ma csak irtózáttal olvashatunk. Nagy államok vezérlő férfiai és diplomatai is gyakran dolgoztak szörnyen aljas fegyverrel; az emberek valóságos gyönyörűséggel gyilkoltak és romboltak az egyes rendek és társadalmi osztályok elkeseredett küzdelmében; s a parasztlázadások rémtettei s az elfojtásuk után ép oly kegyetlenül érvényesített forbát szomorú képet adnak a kor erkölcsi állapotairól. Ez állapotok nálunk jobbak semmi esetre sem voltak mint külföldön, s Szeréminek rettenetes rajzai általánosságban megközelíthetik a valót. De hogy az egyes esetek, melyeket felsorol, csakugyan megtörténtek-e és úgy történtek-e, mint előadja, az nagyon kevésbé valószínű. Sokakról ma már biztosan tudjuk, hogy közönséges utczaí pletyka alapján mondatnak el. Királyainkat nem alattvalóik ölték meg, Korvin János gyermekeit (a történetírás általában csak egyről tud, Szerémi pedig többről beszél) nem, mint előadja, Török Imre irtotta ki, s sok más gonosztetről, melyeket felsorol, ma már biztosan állíthatni, hogy minden elfogadható alap nélkül szükölködnek. Ilyenekben Szerémit történeti forrásul használni és komoly számba venni nem szabad, mert kétségtelen, hogy ottan is, hol más források alapján constatálható, hogy büntény forog fenn, az eset a valóságban egészen másképp áll mint, Szerémi feltünteti.

E tekintetben Szerémi korának Pitavalja ugyan, csak hogy nem törvényszéki ítéletekből, nem hivatalos actákból dolgozik s így még annyi hitelességre sem tarthat igényt, mint a Pitaval. Nem mondom, hogy egyszerűen koholta a rémhistoriákat, ámbár gyűlölködése, szenvedélyes természete, egyesek iránti rossz indulata mellett önkényt fölmerül a gyanu, hogy koholt is vádakát vagy egyes dolgokat elferdített, a szunyogból elefántot csinált. Szertelenül könnyen hívő, iudicium nélküli, élénk képzelő erejű ember volt s elhitte, tovább adta, sőt megtoldotta, kiszínezte mindazt a rosszat, melyet másokról hallott. De azért kétségkívül nem mindent maga koholt, hanem fölhasználta a szóbeli hagyományt, mesét, szó fia beszédet, mely kortársai közt, de különösen azon alsóbb körökben keringett, melyekből kikerült s melyekhez értel-

mileg akkor is tartozott, midőn az udvarban a legelőkelőbbekkel érintkezhetett. De a mit az előkelőktől hallhatott és tanulhatott volna, az iránt nem volt érzéke. Nem értett sem a béke, sem a háboru mesterségeihez: diplomatiához, országhormányzáshoz, köz-igazgatáshoz vagy hadakozáshoz. Az ide vágó dolgokról legfőlebb mint tényekről vesz tudomást, főleg a mellőzhetetlen katonai eseményekről, mert a diplomáciai tárgyalásokat csak itt-ott említi, de csupán említi, a belső igazgatás és kormányzat tényeit számba sem veszi s ha művét történetirői termékkepen olvassuk, azt kellene hinnünk, hogy János király tizennégy évi uralkodása alatt polgári, igazságügyi, pénzügyi egyházi administratio nem is volt Magyarországon s a hadakozáson kívül csak cselszövénynyel és büntényekkel foglalkozott az akkori nemzedék. Pedig nem így áll a dolog, csak Szerémiben nem volt érzék más iránt. Őt nem a politika nagy és komoly eseményei érdekelték; nem birta megítélni a történeti igazságot, hanem készpénznek vett minden kőszapletykát, a műveletlen körökben keringő nézeteket. Ezek érdekelték, ezek vonzották s ezek színvonalán állanak mindazon okoskodások, fejtegetések, melyeket hozzájuk fűzött, a módszer, melylyel a cselekedetek belső okait ki akarta deríteni s e módszernek híven megfelel az eredmény, melyet elér.

Mindezt nem azért hozom fel, hogy vádat emeljek Szerémi ellen, hogy hamisítónak nyilvánítsam, hanem azért, hogy művének kútfői értékét kimutassam. Szerémi nem kora történetét írta, hanem összefoglalta azt, a mit kora történetéről tudott és hitt. Ezt sem írhatta meg máskép, mint a hogy megírta, mert mindez egyéniségéből folyt s a legszorosabb kapcsolatban állt egész lényével, belső mivoltával.

Milyen volt ez egyéniség? Kevés az, a mit e sajátzerű, igazán eredeti ember pályájáról¹ tudunk. Az egykoruak nem foglalkoznak vele, jeléül annak, hogy nemcsak szerény állásban élt, hanem hogy számba vehető embernek sem tartották. Egyetlen egy adat ismeretes eddig, mely reá vonatkozik s nem a saját művéből van merítve. 1548-ban a bécsi egyetem magyar tanulóinak anyakönyvében az ő neve is előfordul. Ekkor már mindenesetre túljárt az ötvenen s művét is előbb írta, mely életrajzához egyedüli kutforrásul szolgál. Családi nevét sem ismerjük; a Szerém-

¹ Az életrajzi részletek Erdélyi és Szádeczky tanulmányaiban találhatók.

ségből, annak egy akkor magyar mezővárosából származott s azért nevezi magát Sirmiensis-nek, Szeréminek, mint az újabbak használják. A XV. század utolsó tizedében született Kamonczban (Kamenicz), melyről Verancsics, mikor első ízben 1553-ban Konstantinápolyba utazott, azt írja, hogy a török világ előtt gazdag, szép és nagy város volt, melyben sok egyházi és tudós ember élt — frequens olim habitatoribus et sacerdotibus et literariis ludis celebratum.¹ Az ottani iskolákban végezte tanulmányait s nem külföldön — hol az eddig ismert adatok szerint csak sokkal később és pedig Lengyelországban és Bécsben fordult meg — a mi egész műveltségére kellő világot vet. Korán egyházi pályára lépett ugyan, de rendkívül keveset tanulhatott, mert műve minden tekintetben tudatlan ember benyomását teszi. Egész tudománya a magyar nyelven és az éneken kívül bizonyos egyházi szertartásokra szorítkozott s még a latin nyelvet sem könyvből, sem nyelvtanilag, hanem gyakorlat útján sajátíthatta el. Mikor az iskolából távozott, előbb Bánffy Jakab, azután Perényi Ferencz váradi püspök udvarába káplánkodott. Hasonló minőségben került az 1520-as évek elején II. Lajos király, a mohácsi vész után pedig János király udvarában, kit haláláig szolgált. Valami husz évig működött a szerény kápláni állásban. Egyik király alatt sem haladhatott előre s mindegyik mellett egyszerű káplán maradt, ámbár, mint írja, János király megígérte neki az előléptetést, a jobb javadalomba való áthelyezést. De az ígéretből semmi sem lett s ha művét elfogulatlanul átolvassuk, nem is csodálkozhatunk az ígéret be nem váltásán. György káplán ugyanis nagyon tudatlan és naiv, e mellett veszekedő, házsártos, másokkal meg nem férő, elkeseredett ember volt s János király néha-néha kegyelmesen elbeszélgetett ugyan vele, sőt nagyokat nevetett jóízű mondasain, képtelen tanácsain, de fontosabb állást már nem bízott reá. Ilyenre nem tartotta alkalmasnak; meghagyta tehát a káplánságban, melyből élélhetett s melyben hitbuzgóságát érvényesíthette.

Szerémi a mohácsi vészt közvetlenül megelőző hetekben II. Lajos mellett volt, de a csata idején már Budán tartózkodott. Onnan a felvidékre s kevéssel később János király mellé került, kinek szolgálatában maradt 1540-ig, a király haláláig. Mint az udvartartás egyik tagja leginkább a király közelében volt, mikor

¹ Verancsics művei I. 293.

az Budán időzött, vagy országában utazgatott. Midőn Buda török kézbe jutott, nemsokára Szerémi is elvándorolt onnan s Verancsics buzdítására még a negyvenes évtizedben írta meg 1543-ig terjedő művét. Utoljára 1548-ban találkozunk vele Bécsben; azután nyomtalanul eltűnik az idők homályában.

Igy folyt le saját művének adatai szerint külső életútja. De belső egyéniségének megismerésére, jellemzésére szintén csak saját művére, vagyis egyedül arra vagyunk utalva, a mit önmaga feljegyzett magáról. De ebből is elég határozottan kidomborodik az, mit tartott Szerémiről a kor, melyben élt és mozgott, valamint az, mit tartott magáról ő maga s minő véleményt táplált saját magáról és tehetségeiről. A mi az udvar véleményét illeti, ez elég világosan kitűnik azon tényből, hogy olyan időben, midőn annyi gazdag egyházi állás volt üresedésben, Szerémi noha folyton utána járt, se bírt a káplánságból valamelyik jobb javadalomba felelkedni. Ezt azonban okozhatta modortalansága, házsártos természetűe is. Csak hogy följegyzéseiből azt is tudjuk, hogy egyáltalán nem vették komoly számba, hanem nevetséges alaknak, sőt fél-eszűnek tartották. A szó közönséges értelmében azonban nem volt fél-eszű; műve, habár nem is jöhet komoly történeti kútfő számba, egyáltalában nem azt a benyomást teszi, hogy hülye vagy bárgyú elme terméke lenne. De az bizonyos, hogy agya kissé abnormisan működött s nem lehet csodálni, ha közönséges emberek a túlzott, szenvedélyes, izgatott, excentrikus káplánt, ki mindig kritizált, mindig más véleményen volt, mint a többiek, a ki mindenkit szidott, még pedig a legdurvább szavakkal, s a ki folyton oly dolgokról ítelt, melyekhez semmit sem értett, félbolondnak tartották s kinevették. Pedig nem volt az, csak különczködő, ideges ember volt s idegessége néha egészen mániává fokozódott. Ennek nyomai a határtalan szenvedélyben, engesztelhetetlen gyűlöletben, a legképtelenebb képzelődésekben művének számos lapján jelentkeznek. Normális agyú ember olyan dolgokat, minőket ő késpénznek vesz, minőket ő papirra vetett, bizonyára el nem hitt és le nem írt volna.

Kétségkívül a kielégítetlen dicsvágy, a mellőzés, melyet évtizedeken át tapasztalnia kellett, szintén, nagyban hozzájárultak kedélyvilága elsötétüléséhez, az agytevékenység rendességének megromlásához, mi azonban nála nem fokozódott az őrületségig, de gyakran elérte az értelmi beszámíthatatlanságot. Szerémi nem volt őrült, nem is volt fél-eszű, csak excentrikus és monomániában,

némileg nagyzási hóbertban szenvedő ember. Csak ezek szemmel tartása mellett lehet művét igazán megérteni s méltányolni azt is, a mit ő maga a saját dicsőségére, saját egyéni értékének kitüntetésére felhoz. Maga mondja, hogy minden lében fakanál volt, hogy fontos eseményekre befolyt, hogy csodadolgokat látott és végezett volna, ha mások engedték volna, mert hogy azt hitte, hogy mindent jobban tud másoknál, az természetes.

Tanácsaival nem is fukarkodott senki irányában János királytól kezdve le az utolsó emberig. És hogy minő tanácscsal szolgált, arra csak egy példát idézek. Mikor 1541-ben Szolimán szultán a német ostromló hadat elverte Buda alól és a vár alatt tábornok ült, a várban levő Izabella-párti urak nem tudták, mit tevék legyenek. Ekkor Szerémi, mint hosszasan leírja (362. s a köv. lapokon), azt a tanácsot adta György barátának, a kincstartónak, hívják meg a török császárt ebédre. Ha hajlandó lakomára jönni Buda várába, helyezzenek el tíz ágyút (bombardát) a vár vagy a város kapujánál és mikor a szultán megérkezik, mikor a kapu közepén lesz, a kik körülötte vannak, süssék el az ágyúkat; ha képesek vagytok — mondja — elfogni, az egész föld kerektségén nagy lesz a dicsőségtek. Ha pedig nem jön, úgy tudni fogjátok, hogy meg akar benneteket csalni. Ezt a kétségkívül fölötté eredeti tervet, mely kigondolóját minden tekintetben kellő világításba helyezi, Szerémi szerint, György barát nagyon helyeselte. Össze is hívta értekezletre a többi urakat, de ezek butaságukban nem fogadták el. Szerző nézete szerint persze ezen veszett el Buda és Magyarország.

A ki ilyen tanácsokat ad, az nem normális gondolkozású ember és legfőleg »malom alatti« politikusok sorába tartozik. Csakugyan az Szerémi testestől-lelkestől. Ugyanazon színvonalon áll, mint azok a már írni, olvasni tudó és némileg világlátott jó falusiak, kik a malom alatt a magok eszejárása és értelmi színvonala szerint ítélik meg az ország dolgát s magyarazzák, kombinálják a fölmerülő eseményeket. Más mértéket Szerémire és művére alkalmazni nem lehet. Úgy okoskodott, mint a köznép s nem a tiszta igazság, a száraz való iránt érdeklődött, hanem csak is az iránt, a mi a nép szélesebb rétegeiben is érdeklődést kelthetett. Ez pedig akkor is, ma is nem egyéb mint a csodás, a phantasticus, a rendkívüli és a sensatiós, vagyis az, a mi nem az észre, hanem a képzelődésre és az érzésre hat s naiv kedélyekben viszhangot ébreszt. Nemcsak gondolkodásában, hanem egész előadásában is teljesen a nép fia lép elénk, ki a

szereplő személyeket közvetlenül megszólaltatja, hosszú párbeszédeknek mond el s az eseményeket és embereket azon színvonalra szállítja le, melyben a köznép gondolatvilága mozog. Nem szándékosan teszi ezt s nem a nép számára akar könyvet írni. Ellenkezőleg, egy nagy műveltségű és egészen más eszmekörben élő tudós számára ír, de minthogy maga tökéletesen a köznép színvonalán áll, nem írhat másképp, mintha a köznép számára akarna írni, vagy más szóval a köznépben élő nézeteket viszi be művébe, melyben az akkori alanti osztályok egész felfogása az országos eseményekről és emberekről tükröződik vissza. A tömegek nemzeti érzésének és gondolkodásának personificatioja e munka és ebben rejlik páratlan becse, nem pedig kútfői természetében. A mint van: képtelenségeivel, meséivel, visióival, a munka egyedül áll a régi századok egész hazai irodalmában.

Az egykorúak és közel egykorúak a latin nyelv igazi vagy utánzott classikus kezelésével épen a legfontosabbat, a kor tulajdonképeni szellemét nem adják vissza. Az idegen nyelv és a nemzetközi jellegű műveltség folytán többé-kevésbbé idegen szemüvegen itélik meg az ország állapotait s idegen szellemet visznek be elbeszélésekbe. Szerémi tudatlan ember s habár latinul ír, az idegen köntösben is romlatlanul és igaz mivoltában a korabeli magyar ember marad. Minduntalan kitör az idegen köntös alól magyarsága s széttépi azt. Nincs latin munkánk, mely annyira magyar lenne mint a Szerémié. Folyton magyar szokat, mondásokat, példabeszédeknek használ, de ez magában véve még nem sok. Másoknál is előfordul. Épen úgy nem az ő kizárólagos specialitása, hogy magyarul gondolkodik, magyar mondatfűzéseket használ s magyar eszjárása folytonosan egész erővel tör előtérbe. Némely mondatát, némely szavát azonban egyáltalán meg nem érthetni, ha előbb magyarra vissza nem fordítjuk. Minthogy sütni valamit, például kenyeret latinul annyi mint assari, Szerémi e szót az ágyú elsütéséről is használja s ezt úgy fejezi ki: bombardam exassare, mit ismételve használ s mit a magyar nyelv ismerete nélkül meg sem érthetni. Efféle betű szerint latinra fordított magyar szó vagy mondás nem egy fordul elő nála s olyan magyaros jelleget és ízt ad latinságának, minő egyetlen más latin munkánknál sem található. Latinsága sok helyütt barbár ugyan s a nyelvtan és syntaxis legelemibb szabályaival is hadi lábbon áll. De latin stíljének igazi jellege még sem annyira barbár, mint inkább tözsgyökeres magyar,

s ez a sajátsága is nagyban emeli értékét, mert írójában ama kor alsóbb műveltségű és állású magyar rétegeinek legigazabb képviselője lép elénk.

Történeti ismereteinek legnagyobb részét — egyes évszámokon és neveken kívül — az említett osztályok tudatában élő hagyományokból és nézetekből meríti. Különösen teszi ezt az 1520 évig, mert ezután már inkább a saját tapasztalatait és képzelődéseit öntheti formába. A nép nagy tömegei, még az írástudók sem rendelkeztek akkor olyan történeti munkával, melyből a szemök láttára folyó országos eseményekről szellemi szükségletükhöz mért tájékozást szerezhettek volna. Pedig a közügyek iránt az érdeklődés akkor már általánosan fölébredt s a legsóbb néposztályokhoz is lehatolt. Bizonyítja ezt az érdeklődést a sok rege, monda, adoma, mely egy-egy kiváló egyéniség, egy Hunyadi János, egy Mátyás király, Kinizsy Pál s mások alakja köré szövődött s dalokban is megörökítést nyert. De bizonyítja ama könyvek is, melyek a XVI. század elején a külföldön a munkás tömegek számára írtak, és nem csupán kommunista szelleműek voltak. A németországi parasztmozgalmakról — a hazaiakról főleg a parasztság ellenségeitől származó s így egyoldalú tudósítások maradtak reánk, sőt ilyenek is csekély számmal — tudjuk s a hazaiakról ama rokonszenvekből, melyek irántok nem egy, épen nem jobbagy rendből való közel egykorú írónál nyilvánulnak, joggal következtethetjük, hogy a lázadók rendesen először igen józan, méltányos reformprogrammal álltak elő, mely csak is bizonyos értelmiség, műveltebb gondolkodás szüleménye lehetett. A parasztság értelmi, közjogi, anyagi helyzete a forradalom előtt általában jóval kedvezőbb volt mint azután, mikor az elnyomást és elszegényedést a teljes szellemi sötétségbe való visszahanyatlás követte. Mindez arra vall, hogy a köznép is természetesen érdeklődött az ország dolga, a háborúk, trónváltozások és belső pártusák iránt. Még nagyobb mértékben történt ez az alsó nemesség, az úri szolgálatban álló szegényebb kiváltságosak és alsó papság körében. És minthogy még azok sem egy könnyen juthattak könyvhöz, kik a latin nyelvet értették, magyar munka pedig egyáltalán hiányzott érdeklődésök kielégítésére, ők a magok módja szerint csináltak magoknak valami kortörténetfélét, körülbelül akként, a hogy manapság teszik néha még újságolvasó parasztok is. A nép képzelő ereje korlátlanul dolgozott és teljes

szabadsággal fonta-szötte szálait egyes emberek és események köré. Így azután a történeti költemények, mondák, elbeszélések, koholmányok gazdag tömege halmozódott fel, mely szájról-szájra járt, melyet az apa elbeszél gyermekeinek, melyet igriczek, hegedősök, lantosok, a kor vándor poétái és hírvivői rímbe szedtek és énekelve terjesztettek a nagy ország minden vidékén, nemesek és parasztok házaiban s melynek egy részét Szerémi irta le s tartotta fenn az utóvilágnak. Ebben rejlik nagy érdeme, ez ad művének sajátos becset s teszi páratlanná az egész akkori hazai irodalomban.

Soha sem lesz lehetséges kideríteni, milyen hűséggel végezte Szerémi mondagyűjtői feladatát s mennyiben alakította át a saját eszejárása és kedvtelése szerint a másoktól vett anyagot. Itt-ott kétségkívül az ő tudakosságának nyomaival is találkozunk, de ez nem csorbitja műve értékét. Azon korig, míg maga is belevegült a közdolgozokba, egészben kétségkívül a kész mondaanyagot dolgozza föl, s műve körülbelül a mohácsi vész idejéig a magyar nemzet tömegeiben a saját történetéről élő fogalmakat és képzelődéseket adja vissza. Megismerjük belőle, mit tudtak akkor a magyarság szélesebb rétegei hazájok történetéről, hogyan képzeltek magoknak a közesemények lefolyását s mit hittek, mit tartottak a nyilvánosság színpadán szereplő egyénekről? E szempontból fontos tehát a mű, nem pedig abból, hogy most már mi is mit higyjünk rólok. Ismeretlen historiai adalékokat, közvetlen tanúságot és tudást Szerémiből mi már nem merithetünk. Elbeszéléseiből egyáltalán semmi sem fogadható el, a mi más hiteles forrásokból nem verificálható. Az a megdönthetetlen igazság, hogy a Mátyás király halála után bekövetkező időszak a mély erkölcsi hanyatlás kora, még nem ad jogcímet arra, hogy a gonosz tettek, aljasságok és vétkek hosszú sorát, melylyel Szerémi a maga naiv hiszékenységeben ama kor majdnem mindegyik szereplőjét befekettíti, az ő állítására mindjárt készpénzül fogadjuk el. Az aljas bűnök tanyájává teszi Magyarországot s gonosztevővé bélyegzi majdnem minden egyes szereplőjét. Noha nem abból a tendenciából teszi, hogy a magyarságot meggyalázza, mert paraszti hazafiságához, tiszta magyarságához a gyanúnak árnyéka sem férhet, minden egyes vádját specialis vizsgálatnak vetendő alá s csak úgy fogadható el, ha más adatok egybevetésével kiállja a pártatlan bírálat tűzpróbáját.

Szerémi szerepe némileg megváltozik a huszas évektől, a mohácsi vész közvetlen előzményeitől kezdve, s itt mindvégig vagyis 1543-ig, melylyel művét befejezi, az előbbtől kissé eltérő, de inkább látszólag eltérő hivatást teljesít. Itt már azt írja le, a miben maga is részt vett. Különösen az 1527—29-ki eseményekkel foglalkozik igen bőven s munkájának több mint harmadrésze e három évnek van szentelve. A végeredmény azonban itt is ugyanaz. Mig műve első részeiben, főleg a harminczadik fejezetig, a nép száján élő történeti mondai anyagot szedi össze s írja le saját belátása szerint, a többi részekben maga kezdi helyettesíteni a tömeget és mondaszövő tehetségét és legfőlebb még az udvari személyzet alsó rétegeiben keringő fecsegést és pletykát használja fel. De minthogy az ő agyában az események és emberek körülbelől úgy tükröződnek vissza, mint a nép tömegében, minthogy a száraz igazság nem kelt benne érdeklődést, még ha tudomására jut is, művének ezen második, fő-fő része sem igen ér mint történeti kútfő többet az első résznél. Itt is csak oly fekete színben festi az embereket, sőt elfogultabb, igazságtalanabb, mert sokakkal személyes összeütközésbe jut s ellenségeinek képzei őket. Itt sem lát országra szóló fontosságú eseményeket, míg apró udvari czivódások iránt mindig van fogékonysága. Itt sem úgy beszél el a dolgokat, a mint történtek, hanem a mint ő gondolja azok lefolyását, s így egyszerűen forrásnak elfogadni Szerémit itt sem szabad. Itt ép oly szigorú vizsgálatnak vetendő alá minden adata, mint amott, s a mit más források nem igazolnak, azt a hagyomány, a monda bizonytalan határu országába kell utasítani.

Ezen semmit sem változtathat az a tény, hogy ekkor Szerémi már oly eseményeket mond el, melyeknek érett férfi korában volt szemlélőjük, gyakran közvetlen szemlélőjük. Mint szemtanú beszél tehát, noha évekkal az elmondott események után írta meg munkáját. Csakhogy ez ne tévesszen meg senkit! Az, hogy valaki szemtanú, még semmit sem jelent, sőt egész mellékessé is válhatik, ha a szemtanunak nincs olyan szeme, hogy az igazságot meglássa, nincs olyan füle, melylyel a valót meghallja s nincs olyan tehetsége, hogy az igazat tisztán vagy legalább szárazon elmondja. Szerémi sokkal inkább a nép gyermeke, és képzelő ereje sokkal betegesebb, excentrikusabb, semhogy egy fontos és bonyolult eseményről igaz képet tudna magának alkotni. A közvetlen közelében lejátszódó dolgokból sem azt mondja el, a mi történt, hanem úgy

adja elő a történeteket, a mint ő látta vagy más hozzá hasonlóktól hallotta s a mint azok az ő lelkében visszaverődtek. Mintha egy jóízűen elbeszélni tudó parasztember referálna egy fontos parlamenti ülésről vagy egy nagy hadgyakorlatról, olyan a Szerémi elbeszélése ezen korszak történetéről is. Bizonyos igaz dolgokba annyi tévedés, hamis föltevés és oktan következtetés, üres pletyka és képzelődés van össze-vissza bonyolítva, hogy a benne rejlő csekély igazságot sem lehet más források segélye nélkül kideríteni.

Az olyan szemtanúra, minőnek Szerémi mutatkozik, minden egyes esetben a legszigorúbb bírálatot kell alkalmazni. Mert mi mindent nem látott, nem hallott Szerémi! Látta a saját szemével a II. Lajos holttestén azt a három halálos sebet, melyet Zápolya György ütött rajta. Pedig Zápolya György a mohácsi mezőn hősi halállal végezte életét, Lajos király holttestén pedig kard ütötte seb nem lehetett. Látta azt a megvagdalt asztalt és szobrot, melyet félszázaddal az előtt Hunyadi László védelmül maga elé tartott, midőn Czillei Ulrik Nándor-Fejérvárt orvul reá támadt és meg akarta ölni. Végre e szobrot és asztalt csak láthatta, ámbár kötve hiszem. De látott egyebet is, a mit már bizonyára nem láthatott. Ugyanez alkalommal Czillei Ulrikot Hunyadi László szolgálai megölték s vére a padlóra omlott. E vérnek nyomait is saját szemével látta Szerémi ötven évvel később. Már pedig félszázad nagy idő s bármilyen furcsa nedv legyen a vér, nincs az a padló, melyről annyi évnek erős árja nyomtalanul el nem mosná. Meglehet, hogy mutattak Szeréminek valamit, a miről azt hitték, hogy Czillei vérenek nyoma. De a mily kevésbé volt ez igazán a Czillei vére, oly kevésbé felel meg a valóságnak sok egyéb, mit Szerémi a saját közvetlen szemlélete alapján irotnak mond. Hisz hány okiratot látott, melyekről bizonyos, hogy sohasem léteztek. Hallani pedig egyáltalán hallott mindenről, a mi sötét büntény akkor széles Magyarországon csak felmerült, s első sorban reá bízták a titkot mindazok, kik hamis pecsétet vagy okmányt készítettek valakinek. Hogy mit adhatunk szemtanúi voltára, az leginkább kitűnik Buda 1541-ki ostromára és elvesztésére vonatkozó elbeszéléséből. Az ostromot átélte, jelen volt a várban, sőt, a mint láttuk, bölcs tanácsokat is osztogatott bőven, csak hogy hálátlan urai nem akarták megfogadni. E budai eseményekről ma már számos és megbízható leírással rendelkezünk s ha ezeket a Szerémiével egybevetjük, nyomban kiviláglik ez utóbbi kútfői érté-

kének jelentéktelensége még oly esetekben is, a hol maga látta az eseményeket, a hol közvetlen szemtanukép beszél. A legfontosabb dolgokat épen nem vagy teljesen kivetköztetve igazságukból találjuk meg nála, ellenben az epizodok és részletek hosszú sorát adja, melyek bármi érdekesek, részben kaczagtatók, mint a már jelzett bölcs tanács, nagyobbára mind azon hibában leledzenek, hogy nem igazak vagy hamisan színezték. A többek közt azt is említi, hogy a magyar urak Szolimánnak évi egy millió adó fizetését ajánlották fel. Ezzel nemcsak ujat mond, de kimutatja, hogy sejtelve sincs róla, minő összeget képviselt akkor egy millió.

Mindezek után világos, hogy Szerémi művének még második részéből sem ismerjük meg a maga igazságában Magyarország azon időbeli történetét, hanem csak azt, hogyan képzelte az író s a vele egy értelmi szintvonalon álló kortársak tömege az ország akkori történetének menetét. Minő súlyt fektet a tömegre, milyen nagyra becsüli véleményét, azt maga kimondja egy ízben: quia fratres karissimi vox populi vox dei! Mint a tömeg, úgy Szerémi sem bírt az események mélyébe pillantani; csak egyes külső dolgokat látott, csak a szenvedések súlyát érezte, melyeket az állam akkori politikája s azok, kik irányát megszabták, a népre felidéztek. Az okozatokból vontak következtetést az okokra, s minthogy ez okozatok a legfájdalmasabbak voltak, ebből azt következtették, hogy csupa fekete lelkű, gonosz ember vezeti az ország sorsát, kiknek magánéletét is a leggonoszabb bűntények bélyegzik meg. Szerémi maga csupán subjective tudott gondolkodni s azért mindent alanyi okokra, a vezérlő egyének fondorkodására, pénzszomjára, irigységére, gonoszságára vezet vissza. De bármennyire fontosak és figyelembe veendőek a személyi mozzanatok, emberi indulatok, rokon- és ellenszenvek visszahatásai az államéletre, a nemzetek sorsának alakulatára, a ki egyedül és kizárólag reájok építi történeti fejtegetéseit, az komoly és megbízható történésznek, műve pedig hitelt érdemlő történeti kútfőnek el nem fogadható.

Ha ellenben Szerémi művét más mértékkel mérjük, ha nem tekintjük egyébnek mint történeti mondagyűjteménynek, valami regényes korrajzfélének, minőt később a vagansok, a simplicissimusok írtak, úgy becse egyszerre egész magasra emelkedik. E szempontból a munka ép oly értékes mint érdekes, s olvasása igazi élvezetet, sőt sokszoros tanulságot nyújt. Egyre-másra következnek a pikans, mulattató részletek, sensatiós leleplezések, jóízű adomák

és élénk korrajzi vonások. Elejétől végéig minden érdekes benne, csak igaznak, megtörtént ténynek nem szabad venni belőle semmit, a mi más forrásokkal nem igazolható. Regényképen olvasva, valódi gyönyörűséget nyújt s mindenesetre megkönnyíti a XVI. század állami és társadalmi viszonyainak, egész szellemének megértését. Mert Szerémi nagyon mulatságos író, főleg azért is, mert műveletlen, tudatlan ember, mi leginkább akkor tűnik ki, ha tudományát törekszik fitogtatni. Bibliai neveken kívül művében csak a trójai háború egy pár hősének, Nagy Sándornak és Ciceronak nevével találkozunk. Köztük említi Calcas »episcopust«, Hector hitvesét: »Dromedenda«-t s Török Bálintról a sok rossz után azt mondja: mégis olyan katona volt, mint Ullysses Trója alatt. Úgy látszik Achillest akart mondani, kit utóbb említ is. Többet azonban az egész világhistóriából aligha tudott.

De műveletlen ember is lehet természetből sok észszel, okossággal, a maga szellemi körébe vágó dolgok iránt helyes ítéllettel megáldva s beteges túlzásai daczára Szerémi kitűnő tulajdonságokkal is dicsekszik. Van benne phantasia, néha nagyon sok, vannak jóízű észrevételei, előadása általában élénk, sokszor szenvedélyes, sőt drámai; párbeszédei, megjegyzései a magok nemében igen eredetiek, mulattatók, néha találók; józan paraszt esze olykor-olykor fején találja a szeget s a keresetlen, természetes hang, mely elbeszélésein végig vonúl s a népies naivság, könnyenhivőség és az erős subjectivitás, mely színt ad neki, szellemet lehel bele, folyton ébren tudja tartani az olvasó érdeklődését. A ki mint komoly történeti kútfőt lapozgatja, annak minduntalan meg kell botránkoznia a sok képtelenségen, melylyel lépten-nyomon találkozik. A ki ellenben úgy olvassa mint egy népies regényt, mint a későbbi vagans-irodalomhoz hasonló terméket, az nemcsak kitűnően mulathat rajta, hanem sok korjellemezőt, általánosan tanulságosat fog benne találni.

Szerémi azért is jó népies elbeszélő, mert tartózkodás nélkül mondja ki, a mi szívéen fekszik s nem kimél senkit, férfit, nőt, egyházi vagy világi embert, királyt vagy szolgát. A legdurvább jelzőket használja; lator, zsivány, áruló, hűtlen s még sokkal erősebb szavak váltakoznak művében s gorombáskodásai életet, elevenséget, színt adnak elbeszélésének. László királyt — mindig így nevezi II. Ulászlót — különösen lenézi; introduxerunt *bovem* in Regem; coronaverunt *asinum Ladislaum* s elmondja, hogy holta napjáig

ökörnek hitták. II. Lajosról, — kinek anyjául Beatrix királynét említi, — már enyhébben ítél; őt szánja, paupernek nevezi s azt mondja róla, hogy: *juvenis erat, quasi ovis ductus ad macellum, incautus et inexerticus ad bellicandum*. Más helyen elmondja róla, hogy gyermek korától rosszra tanították »*isti latrones aulici*« s korán »*operabatur in lascivia puellarum*«. Lajos király nejéről és a német hölgyekről, kik Budára kísérték s mellette maradtak, Szerémi a legszörnyebb udvariatlansággal beszél s egész kiméletlenül rántja le a fátyolt arról, hogy e fiatal dámák egyes magyar urakkal a »*carpit* alatt« mit műveltek. A királynét egyáltalán ki nem állhatja; hazánkba jövetelét egyszerűen így jegyzi fel: »*introivit ad Hungariam sola germanica ancilla nomen Maria*« s később azt mondja, hogy a királyné: »*fecit arcem in lupanarem cum ancillis suis*«.

János király iránt sem sok respectussal viseltetik, noha egész uralkodásán át szolgálta. Gyöngének, tehetetlennek, erélytelennek mondja. *Tempore vaivodatu suo* — írja róla — *erat strenuus et curans, et velox in causis pergabat; haud in Regietate sua nil ausus erat, sed tremulus erat*.« Másutt azt mondja róla: *Pauper Joannes rex valde avarus erat et piger erat, non vigilabat*. Feljegyzi azt is, hogy a mint egykor »Cathalin vajdának«, ugy később »Katalin királynak« gunyolták. Apróbb indiscretiókat szintén közöl róla. Megemlíti, hogy volt egy szeretője Debreczenben, Kardosné, kihez szállani szokott, mikor a városban időzött. De Szerémi nem ellensége János királynak s inkább részvéttel, szánalommal emlékezik róla, semmint haraggal. Tiszteli, mint a nemzeti királyság képviselőjét s noha nem szereti a törököt, János király török szövetségével mégis inkább rokonszenvez, mint a némettel, kit igazi engesztelhetetlenséggel gyűlöl. A maga paraszt eszével mindjárt eleinte belátta, hogy János király helytelen politikát követ, midőn a korona jogkörének rovasára gyarapítja különben is elég gazdag és hatalmas fő-fő hiveit. Szerémi, János uralkodása elején azt mondja: A koronát a maga kezéből kiadta Perényi Péternek, ezenfelől neki adta az erdélyi vajdaságot, Török Bálintnak pedig az ispánságot és ezzel »*exclutit se rex de Hungaria*«. Egy szemernyi igazság valóban van e felfogásban, mert a hatalom ezen szétforgácsolása mellett János királynak nagyon csekély tere és ereje maradt az uralkodásra.

Az urakkal Szerémi általában kiméletlenül bánik. Hungari

(világosan kitűnik, hogy csak is a főurakat mint a Verancsics-krónika a »magyari urak«-at érti) habent tres naturas: invidia, blasfemia et humicida s e jellemzésnek megfelelően beszéli el viselkedésöket mindvégig. Még az asszonyokat sem kiméli; egy ízben Pempflinger Katáról írja: Valentinus (Török Bálintot érti) spopondit et copulavit eam latronculam, que demum erat leona lutherana. És itt olyan ponthoz értünk, mely ismét jellemző Szerémire. Semmit és senkit, törököt-tatárt nem gyűlöl annyira, mint a lutherséget s ezzel kapcsolatban a németet, mert az eretnokség tőle származik. Igazi kedvteléssel jegyzi föl, ha egy-egy lutheranus magyart valami baj ér s valóságos elégtétellel emlékezik meg Székes-Fejérvár 1543-ki elvesztéséről, mert a város az eretnokség fészke volt; a török császár tehát csak az isten büntetését hajtottá rajta végre, midőn elfoglalta. De azon adatokat, melyeket Szerémi a magyarországi reformatióról említ, komolyan venni nem szabad. Állítása szerint már 1520 körül a nádor Budán három, Verböczy István a saját jószágain nyolcz embert égettetett meg Luther Márton tanainak hirdetése miatt. Ez azonban egyszerűen nem áll s bizonyos, hogy 1520 előtt egyetlen egy martirja sem lehetett Magyarországon az új vallásnak. De Szerémi alaptalan állítása, noha minden más egykorú forrással, akármelyik táborból származzék, éles ellentétben áll, manapság is számos író félrevezet s hibás nézetekre szolgáltat alapot. Ez is kétségtelen bizonyítéka, mennyire nem szabad Szerémit komolyan venni s adatait, ha csak más forrásokból nem igazolhatók, egyszerűen ténynek elfogadni.

A mondottak után felesleges fejtegetni, hogy Szerémi nem valami nagy rokonszenvet érez Ferdinánd király és pártja iránt. Ferdinánd politikáját a magyarokkal szemben az »ebet ebbel maratok« közmondásba foglalja, mi azért is érdekes, mert később a hazai közvélemény Basta Györggyel adatta ugyan azt a tanácsot II. Rudolf királynak. Másrészt azonban Szerémi korjellemzőt sokat nyújt, mi a német-magyar pártokra és viszonyokra élénk világot vet. Említi, hogy a magyarok, akár urak akár nemesek, ha két fiok van, az egyiket Ferdinánd, a másikat János király pártjára rendelik. Élénken rajzolja a városi elem, főleg a kassaiak akkori német érzelmeit és a német párthoz való hajlásukat. Jellemzi továbbá a különböző nemzetiségű katonák hasznavehetőségét a magyarországi harctéren. Azt mondja, hogy a németek és olaszok három napig jól szokták magokat viselni, de azután nem kitartók

többé a harczban; a magyarok viszont fölötté kitartók, valamint a szerbek is. Ezeket nagyon szereti; szülőföldjén már akkor laktak szerbek s nyelvöket Szerémi még gyermekkorában elsajátította. De általában élénk rokonszenvvel van a jobbágyok iránt s Brandenburgi Györgyről, noha a legsötétebb színben rajzolja, elismeréssel jegyzi föl: colonibus erat valde justus. Szoliman szultánról is említi jóindulatát a magyar jobbágyok iránt. Mikor pedig az 1514-ki parasztlázadást elmondja, a székely Dózsa György halálát valósággal úgy rajzolja, mintegy vértanuét s említi is, hogy kinzátásai közepett quasi secundus Georgius Macedonen. fuisset et admirabantur quod pacienter sufferavit.

Érdekes nevek és elnevezések is fordulnak elő nála. »Czillei Ulrikot Czilling Ispánnak, Hunyadi két fiát Vajdafia Lászlónak és Mátyásnak, brandenburgi Györgyöt Morkoláb Györgynek, Tomori Pál érseket, ki cseri barát volt, mint délmagyarországi főkapitányt Cseri basának nevezi; de e nevek nem tőle származnak, hanem a nép ajkán éltek s ő csak feljegyzi azokat. Említi a sok közt, hogy György apátot Csontfülűnek nevezték; hogy 1528-ban Kassa ellen egy ágyút használtak, melyet Thar Margitnak hivat; hogy János király egyik paripájának neve Kopott volt s nagyon megtetszett Szolimánnak. A regényíró általában dus anyagot talál Szerémiben. Említi például, hogy a harminczas években, mikor Buda még János királyé volt, egy török segélycsapat onnan hazafelé indult s számos foglyot akart magával vinni. De a király a törökökhöz küldte egy emberét, hogy a foglyokat kiváltsa. Sokakat ki is váltott. De egy magyar fiatal lány nem akart a hajóról távozni, hanem önkényt a töröknél maradt, kit megszeretett, jam quem cognoverat pessima mulier — teszi hozzá az indiscret Szerémi. 1538-ban a budai magyar urak nagy lakomát csaptak s arra családokkal meghívták azon polgártársakat, kiknek szép feleségeik vagy leányaik voltak. A czéczó folyamán leitatták a férfiakat s a nőkkel kedvök szerint kimulatták magukat. Csak egyet közülök nem tudtak rosszra csábítani; az teljesen megmaradt in castitate matrimonii; neve Szijártó Tamásné volt; alii meretrices in oso habebant propter perfectam probitatem.

Hogy babonás, jövendőlésben, ígézésben, bűbájosságban hisz, hogy hallucinál és víziói vannak, az természetes, már idegességénél, excentricitásainál fogva. Egy ilyen visióját egész költői erővel írja le. Mikor Szolimán szultán 1529-ben Bécs ellen vonult, János

király kíséretében Szerémi is eljött táborába. Visszamenet a tábor-tól nem messze Bodrogban, hol a halottakért imádkozott, Szerémi-nek fényes nappal nagyszerű látománya volt. A török császár tábora felett nehéz fekete felhő lebegett, és én György a következő visiót láttam. A felhőben egy király látszott és az angyali (így nevezi a magyar koronát) korona volt fején és két kezében nagy kardot tartott feje felett kivonva. És lába alatt feküdt a nagy-fejedelem (a szultánt érti); egyszerű diademát viselt s úgy nézett ki mint egy ártány. Szerémi e visióból, melyet azonban csak maga látott, kísértői nem, ámbár megmutatta nekik, azt következtette, hogy a szultán hadjárata Bécs ellen eredménytelen lesz. E jövendölése igaznak is bizonyult, csak azt nem tudjuk, valóban akkor jövendölte-e, mikor a szultán Bécs ellen indult vagy az egész csak később, munkája megírása közben jutott-e eszébe. Egyébiránt ez mindegy, mert nem az ő jövendölése döntötte el a szultán vállalatának sorsát. Szerémi azonban határozottan profétának képzelte magát s művét egyenesen azzal kezdi, hogy gyermekkorá óta gyakran megjövendölte hazája vesztét.

Mindezekből eléggé megismerkedhetünk Szerémi művének tulajdonképeni mivoltával és értékével. Mint népies történeti korrajz páratlan becsű. Ellenben mint történeti kutfő jelentéktelen s csak a legnagyobb óvatossággal használható. Minél inkább megnyílnak a kutatás előtt az állami és családi levéltárak, minél inkább gazdagodik tudásunk a hivatalos és más megbízható egykorú akták és följegyzések forrásaiból, annál inkább be fog bizonyulni ez állításom helyessége. Huszonöt évvel ezelőtt még jóval kevesebb adatát és közlését tudtuk megcáfolni mint ma, s a további levéltári buvárlatok még több eszközt fognak nyújtani kutfői értékének leszállítására. Mert az, hogy az egykorú író valamelyik állítását akár véleményről vagy esemény kiszínezéséről, akár chronologiai adatról legyen szó, más megbízható adattal nem bírjuk megcáfolni, még nem teszi az illető állítást elfogadhatóvá. A fő dolog az, megbízható-e az író s minő forrásokból merit? Szerémi azonban minden inkább mint megbízható s forrásairól sem mondhatni egyebet. Erdélyi László fentebb idéztem tanulmányában nagy szorgalommal kutatja Szerémi chronológiájának megbízhatóságát s kimutatja, melyek közülök a helyesek és melyek a hibásak. De az egészen vagy megközelítően helyeseknek vettek egy része iránt is saját magának vannak kételyei (például 1528 jan. 24,

és 1527 októberi két adat), némelyeket pedig azért sorol a helyesek sorába, mert ellenkező adat eddig nem áll rendelkezésre. Hisz másnak hiányában végre felhasználhatni a Szerémi egy-egy chronologiai adatát is. Valami nagy baj ebből nem származik. De föltétlenül biztosnak még ily adatát sem vehetni s újabb egykorú források feltárása ezek hibás voltát is kiderítheti.

De ha a további kutatások még inkább devalválhatják Szerémi művének kutfői értékét, annál inkább becses az más tekintetben. Ha nem komoly történetírónak, hanem népies elbeszélőnek vesszük, páratlan becsűnek kell nyilvánítanunk. És csak is e szempontból szabad őt méltatnunk. Mennyi tévedés és hibás adat csuszott be történetünkbe az által, hogy Szerémit komolyan vették, megbízható kutfőnek tekintették! Már pedig csak a negyvenes évek óta kezdi az irodalom használni. Hová jutottunk volna, milyen torz képet nyertünk volna a XVI. századi Magyarországról, ha Szerémi műve már megírása után kinyomatik s így felfogása és állításai a kor későbbi íróinak műveibe is átmennek! E szempontból igazi szerencse, hogy háromszáz esztendőn át ismeretlenségben lappangott s nem használta senki. De azon néhány évtized alatt, melyben ismerik, már is igen sok zavart és tévedést okozott s azért nem lehet eléggé nyomatékosan hangoztatni a figyelmeztetést, hogy Szerémi nem történeti kutfő, s hogy semmit sem szabad belőle igaznak venni, a minék igazsága, hitele más egykorú forrásban megerősítést nem nyer. Mert ismételjük: Szerémi nem úgy rajzolja az embereket, minők valóban voltak, nem úgy az eseményeket, a mint tényleg végbe mentek, hanem azon benyomás szerint, melyet reá vagy a nemzet alsóbb rétegeire tettek. Sokszor azt hihetnők, hogy egy középkori baráttal van dolgunk olyan klastromból, melybe a kor műveltsége nem igen hatolt. Tudatlanságából származik könnyenhívósége, mert a kettő egy testvér s együtt szüli azt a szenvedélyességet, azt a vad fanatizmust, mely néha a beszámíthatatlanságig fokozódik, a tárgyilagosságot azonban mindenkor kizárja. A népies elbeszélő irodalomnak, bizonyos tekintetben a ponyva irodalmának egy a maga nemében ritka becsű termékével van itt dolgunk, melyből a történész is sokféle okulást meríthet, melynek adatait azonban vakon követnie nem szabad, ha lelkiismeretesen keresi az igazságot s a történetírást a rég porladó emberöltők rágalalmazójává sülyeszteni nem akarja.

Acsády Ignác.

CODEX-TANULMÁNYOK.

I.

BOD-CODEX, LOBKOWITZ-CODEX.

A következő sorokban némi pótléket szándékozom nyújtani, jelesül: a Nyelvemléktár VII. és XIV. kötetéhez.

Az utóbb említett könyv XIV. lapján ugyanis némi hézag mutatkozik, melynek betöltése, ha nem jár is markolhatóbb eredménynyel, érdekes sejtelmeket ébreszt.

Volfnak figyelmét nem kerülte el, hogy a Lobkowitz-codexnek némely darabja, mint az »*embernek három ffew ellensege*« és »*a halálról*« a kis Bod-codexben is előfordul (Nyelvemlékt. II. k.); azonban nem jutott hozzá, hogy a jelenség útbaigazítása szerint a Cornides-codexről írt némely állításait újra megvizsgálja.

Tagadhatatlanul, az egyébként tökéletesnek épen nem mondható Illés-féle másolat az akadémiai kéziratárban, melyről Toldy emlékezik, sokat veszít a neki egykor tulajdonított értékből s épen nem fog alapot nyújthatni a Cornides-codex 1850. előtti tagjai keltének meghatározásához.

Volf, összeállítva utána annak a kéziratnak sorrendjét, melyet az ötvenes években az egyetemi könyvtár a mai Cornides-, Bod- és Sándor-codexre, az apostolok méltóságáról való Könyvecskére és a Példák könyvére szedetett szét (Nyelvemlékt. VII. k. XXXVII. l.), ekkép folytatja: »Hogy az összetartozóság ismerete mily fontos, arra két dolgot említék. A »*Bod*« és Sándor Codexekben nincs évszám. Ilyenkor a gyanítás 50 év közt ingadozik. Minthogy pedig a két codex a XVI. század első felének characterét mutatja, az időköz, melybe tehetjük, 1500—1550. Az összetartozóság ellenben azt mutatja, hogy azt az időközt legkevesebb 11 s legfeljebb 30 évre kell tenni. Mert a másik három codexben meg van említve az év, melyben készültek; abból pedig kitűnik, hogy azok közt, melyek időre legtávolabb esnek egymástól, úgymint az 1510-ből való Példák Könyve és az 1521-ben készült Könyvecske az apostolok méltóságáról, 11 év van. Valószínűséggel következtethetni,

hogy a datálatlan két codex ez időközbe esik; lehetséges azonban, hogy vagy a Példák könyve előtt, vagy a Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról után készültek. Ha már most fölteszszük, hogy ugyanannyival régiebbek vagy ugyanannyival újabbak, a mennyi idő esik a két határvető codex közé, akkor az eredmény 33 vagy kerekszám 30 év. Még ez is sok, ha meggondoljuk, hogy eddig magyar codex legnagyobb időköze gyanánt a Kazinczy-Codex, mely 1526 és 1541 közt készült, csak 15 évet mutat. De legyen bár kétszer 15, az 50 év, melyben az összetartozandóság nélkül tapogatódnunk kellene, még így is tetemesen leolvadt; ... a Bod és Sándor Codex korát legrosszabb esetben 1500 és 1530, legjobb esetben 1510 és 1521 között lehet keresnünk,» stb.

De hát *eredetileg* csakugyan együvé tartoztak-e a felsorolt könyvek? Vajjon az, a ki szétszedette az Illés előtt még együtt fekvő kéziratokat, nem vethetett-e számot bizonyos igaz okokkal?

Járjunk csak kissé utána a Bod-codex és a Lobkowitz-codex megfelelő helyei egyezésének.

Valóban, a hasonlatosság meglepő: a két szöveg majdnem szó szerint egy nyomon halad, íróik közt tehát okvetlen bizonyos kapcsolatnak kellett léteznie. Erre vallanak még eltéréseik, különösen hibáik, törléseik és javításaik is. A Bod-codex 9. lapján például többek közt ott áll: »ő (*palch*) *palczayara*«, s ennek a Lobk.-codex 286. lapján »ew *palchaiara*« felel meg. Hasonlókép a Bod-c. 10. lapján »*tag(y)etwan*« olvasható, holott a Lobkowitz-c. 288. lapján a megfelelő szó *tagytwán*. A Bod-codex 10. lapján egyik szó így van írva: *gmölcet*, holott a Lobkowitz 289. lapján »*gymelchet*« van jegyezve, stb.

Ezen s más hasonló helyekből első pillanatra tán hajlandók lehetnénk annak a kimondására, hogy íme: a Bod-codex épen nem egyéb a Lobkowitz-codex megfelelő helyének másolatánál. A dolog azonban máskép áll: a Bod-codexben szinte egész sereg hiba más következtetésre utasítja a vizsgálódót. Így: Bod, 2: »keret«: Lobk. 268: *kerek*; Bod, 5: »vifelneyet«: Lobk., 275: *vifelneyek*; Bod, 10: »*testwnt*«: Lobk., 287: *testewn*; stb. A dolog világos, senki sem kételkedhetik, hogy a Bod-codex csupán oly kéziratnak lehet másolata, melyben a *k* hang még a *t* hangéhoz hasonló betűvel, azaz *c*-vel volt jelezve. A szóban forgó nyelvemlék tehát bizonyára nem készülhetett a Lobkowitz-codex után, mely a *k* hangot immár *k*-val jelöli: ellenkezőleg, mind a két írás egy régibb, közös archetypusnak a másolata.

Ám ennek a szövegnek a sorsát kellene ismernünk.

A Lobkowitz-codexre nézvést semmi kétség nincs: ez az írat ferenczrendi származású; a Bod-codexet pedig Volf — ép az Illés-féle másolat alapján — dominikánus műnek gondolja. Hiszen a Cornides-codex 1—420. és 421—430. lapja, mely közé a Bod-codex Illés szerint ékelődött, Ráskai Lea munkája, ez tagadhatatlan ...

Ám ép itt a bökkenő.

Hogyan került a ferenczrendi codex a dominikánus apácák kezébe?

A Cornides-codexről tudva van, hogy 1510—21 közt, Margitszigeten készült. Aztán föl van jegyezve, hogy a szigeti dömés apácák 1529 után a török elől Nagyváradá menekülvén, ugyanott a Klarisszáknál találtak menedéket. Kérdés tehát: vajon nem juthattak-e ott a jelzett szöveg birtokába?

Lehet, — azonban nem tudhatunk róla semmit, a vizsgálódás egyéb utra szorúl.

És valóban, lehetetlenség nem látni, hogy az a kéz, mely a Bod-codexet írta, újabb mint azok, a melyek a Cornides-codexen dolgoztak. Csak össze kell hasonlítani orthographiájokat: rögtön szembe ötlik a közöttük levő különbség. Valóban, a Bod-codex elkülönítése alig történhetett más alapon, mint ezen, — s részemről e differentiakra támaszkodva, nem tartom valószínűtlennek, hogy a mai Bod-codexet eredeténél jóval későbbi korban szúrták a mai Cornides-codex 420. és 421. lapja közé.

Ez nem csupán egyéni vélekedés. Számba jön e részben a Bod-codex és a Lobkowitz-codex megfelelő részének kora is.

A főntebb idézett pár példa a Lobkowitz-szöveget mutatja régibbnek: ugyanerről tesz bizonyosságot a két kéziratnak egész jelleme.

Ám e szerint a szövegek archetypusának 1514 körül a ferenczielnél kellett lennie, kik a Lobkowitz-codexet ránk hagyták, — ez világos a Lobkowitz-codexből; sőt, ha Csontos érvelését fogadjuk el (Magyar Könyvszemle, 1879. 198. l.), ott lehetett jóval később is.

Viszont a Cornides-codexnek azon része a melyről szó van, 1515 táján volt munkában — a Margitszigeten.

Ebből egyszerűen a közös archetypusnak egyidőben két különböző helyen való létezése folynék.

Azonban ne akarjunk méltánytalanok lenni. Ne okoskodjunk tisztán a kronológiából, mikor az Illés-féle sorrendben minden van, csak kronologiai sorrend nem létezik. Ime: első helyen a mai Cornides-codex állott, 1514—17-ről; ebbe beékelődik a mai Bod-codex; majd a Könyvecskére került a sor, mely épen 1521-ben költ, s csak ezután a Példák könyvére, mely pedig legrégebb valamennyi között (1510)! . . .

Volf szerint nem is ez a kérdés veleje; az, a mi a következtetésre alapot nyújt: az *összetartozandóság*.

Csakhogy az a baj, hogy az Illés-féle másolat rendje ismét nem bizonyítja codexeinek *eredeti* együvé tartozását. Illés előtt már oly szöveg feküdt, a melyben magának a Cornides-codexnek sorrendje is föl van forgatva, mint a 260., 334., 337., 368. és 408. lapon találkozó évjegyzések mutatják (V. ö. Nyt. VII. k. XXXIX. l.), s az eredeti állapot visszaállítása nem jár nehézséggel. A codex

írójának ezt a zavart, úgy gondolom, nehezebben róhatjuk föl, s inkább azokra kell gondolnunk, kik később a Cornides-codexet és társait egybe köttették. Ezek, a mily példás rendbe hordták az egyes könyveket, ép úgy besorozhatták a kéziratba a Bod-codexet is, mely pedig talán soha sem is volt dömések munkája. Ráskai Lea bizonyára ismerte a maga írását s így még csak véletlenségből se szűrhatta a Bod-codexet az ő másolatába, még akkor sem, ha az a Margitszigeten készült volna.

De hát ezt bajos vitatni. Nézzük csak végig a margitszigeti codexek írását. E másolatok 1510—1531 közé esnek, tehát a helyi írásmód megállapítására elégséges adatot nyújtanak. És nem föltűnő-e, hogy míg sem a Margit-legenda, sem a Cornides-codex, sem a Sz. Domokos élete, vagy a Horvát-, Thewrewk- és Érsek-újvári codexek a *č* hangra külön jeggyel nem bírnak, addig a Bod-codex, valamennyi margitszigeti másolattól eltérőleg, ugyanazt *č*-vel írja?

Pedig ez a jelenség fontosnak látszik és mintegy szerzeti hagyományt fejez ki. A margitszigetiek a *č* hangot *c*, *cz*, *ch* jeggyel rögzítik; a ferenczrendieknek összes ismert codexeiben — az Ehrenfeld- és Virginia-codex kivételével — megvan a régi *L* vagy a *c'* jegy; így a Révai- és Jászay-, a Simor-, Kazinczy-, Vitkovics-, Lányi-, Teleki-, Lobkowitz-, Debreczeni és Tihanyi codexekben...

Már ez a körülmény ismét aligha bizonykodik a Bod-codexnek dominikánus és margitszigeti származása felől...

Egyszóval: az Illés-féle másolat nem vált be annak, a minnek a Lobkowitz-textusok ismerete előtt gondolhattuk.

Ámde a kérdés ezen vizsgálata még sincs talán minden állító eredmény hijával sem.

Azt hiszem, a Bod-codexet az archetypus közössége és írása miatt nem alap nélkül tulajdoníthatjuk annak a szerzetnek, a melytől a Lobkowitz-codexet örököltük.

S most vegyük számba, hogy a Lobkowitz-codex, a melynél a Bod-codex mindenesetre újabb keletű, 1514 táján készült. Vegyük számba, hogy a Bod-codex *c'* jegye másutt a Debreczeni codex 3. és 6. kezénél, tehát 1518 körül, aztán a Kazinczy-codex 2. kezénél: 1527-ben, s végre az 1530—32 közt másolt Tihanyi-codexben használatos. Akkor tán nem lesz valószínűtlen, ha e — nézetünk szerint helyesebb alapon — középszámítással, a Bod-codex eredetét a XVI. század húszas éveibe helyezzük. Az a néhány év, melylyel így hátrább jövünk a Lobkowitz-codex kelténél, meg fogja tán magyarázni az írásnak változását, a Lobkowitz- és Bod-féle másolatok eltéréseit.

A Cornides-codex pedig maradjon, abban az állapotban, melyben vagyon; — megnyugodhatunk benne.

. II.

A TIZENEGYEZER SZŰZ LEGENDÁJA.

A breviárt nem ok nélkül tartjuk a régi költészet dús tárának. Hymnusai és zsoltárai közt a lyrának sok gyöngyei találkoznak, s egykor ép úgy hatott a mi irodalmunkra, mint a külföldre. Tán nem is kell hosszabban emlegetnünk a *Batthyány-codexet* és nem szükséges hangsúlyoznunk az *Apor-*, *Keszthelyi* és a *Kulcsár-codex* valóságos breviár-természetét, s hogy régi magyar énekeink javarésze mily talajról sarjadozott.

Am a lyrai szempont mellett fontos a breviár epikus oldaláról is. Azok az »életrajzok«, melyek nagy számmal hintvék el lapjain, számtalanszor alig egyebek délibábos költészetnél, melynek a történelmi valósághoz vajmi kevés a köze.

A tárgy, melynek némelyes vázolója a következő sorok feladata, mindenesetre ily tekintetben ragadja magához első sorban az érdeklődést, s tán nem is érdemetlen rá egészen, hogy az irodalomtörténet közelebbről vizsgálja.

A *Müncheneri-codex* naptárja október 21-re a következő ünnepet jegyzi: »Tizeneg ezer zuz Scentec.«

Hasonlókép a *Winkler-codex* kalendáriuma szerint is azon a napon a »Tyzenegh ezer zyz« emlékezete volt ülendő.

A *Breviarium Romanum* végén, az »*Officia propria SS. Patronorum regni Hungariae*« sorozatában ott szerepelt a tizenegyezer szűz zsolozsmája; s végül, hogy egyébre ne történjék hivatkozás, a *Lányi-codex*nek, érdekes régi ordinárium-unknak 274—276. lapján a következő helyre akadunk: »*Thyzen eg ezer zwezekrel. Ez szent szűzek napja duplex, oktávájok is vagyon nálunk.* Első vecsernyén psalmusokra antifona: *hee sunt que. Capitulum: de virginibus.* Responsorium: *Innumerabilis.* Minden zsolozsmájok meg vagyon jegyezvén az breviárba, és az antifonákba. Az laudesre való antifonák csak az első éjjel mondatnak, osztán oktávába azon antifonák Benedictusra és Magnificatra lesznek. Laudesre, vecsernyére antifona »*Media nocte*« stb.

Mindez adatok nemcsak arról tesznek bizonyosságot, hogy a »tizenegyezer szűz« a régi magyar egyházban tisztelet és ünnepelés tárgya volt; rávallanak e kultusz régiségére s különleges voltára is. A nemzet mintha kiengesztelést szomjúhozott volna őseink bűnéért; különös tisztelettel fordult azoknak dicsőült szelleméhez, a kiket ép a magyarság ősapái fosztottak meg a földi élet kincsétől.

Valóban, a codexek ép úgy ismerik a tizenegyezer szűz históriáját, mint a történetírók: *Kézai*, a *Képes krónika*, *Thuróczi*, *Bonfini*, *Oláh*, *Ranzánus*. Az *Érdy-codex* (590. sköv. II.) néma barátja épügy, mint Sövényházi Mártának margitszigetre tarto-

zandó dömés társa: az *Érsekújvári* codexnek III. sz. másolója (V. ö. *Érsekújv.* cod. 350—355 l.) és a *Kazinczy*-codex (v. ö. 239. s. k. II.) némely ferenczrendije.

Az első a maga predikáció-szövegét *Temesvári Pelbárt* egyik beszéde (*S. de Sanctis*, p. estiv. Comm. Virg. s. III. H—K) és legendáját ugyancsak a Pomeriumban előforduló Orsolya-legenda után törlítette.

Hasonlóképp Pelbártból (*S. de Sanctis*, Comm. inter Pascha et Pentec. s. de quacunq. Virgine, A—B + F) van merítve a *Kazinczy*-codex 139—156. lapján levő beszéd is, melyhez a legenda szintén P. után fűződik.

Az *Érsekújvári*-codex elbeszélése lényegében ugyan nem tér el Pomeriustól, de egyben-másban, főképp a nevekben, mégis többet tud nála.

A kis legenda eléggé ismeretes. Nochus (az *Érsekújvári* cod. szerint »notwos awagy kedygh mawrus«) britanniai királynak volt egy ritka szépségű és lelkű leánya: Orsolya. A világszép leánynak csakhamar híre terjedt, s a hatalmas angliai király követ-séget küldött Nochushoz, adná oda a leányát feleségül az ő fia, *Ethereus* számára. Amit is ha vonakodnék megcselekedni, érezni fogja Anglia hatalmát. Nochus király nagyon megrémült erre a beszédre. Egyrészt, mivel *Ethereus* királyfi pogány volt, Orsolya pedig keresztény; másrészt, mivel tudta, hogy leánya nem fog hajolni a házasságra. — Csodálatosképp azonban, isteni sugallat folytán, épen maga Orsolya kezdte unszolni apját, hogy ígérje el őtet, csupán azt kösse ki, hogy először is a királyfi és atyja rendeljenek melléje »nyájasságra« tíz szűzet s aztán még valamennyiökhöz, fejenként mindegyikhez ezret-ezret; másodszer: építsenek részökre hajókat, hogy ezeken három évig szűz életet élhessenek, s harmadszor: ez idő alatt *Ethereus* királyfi tanulja meg a keresztény vallást és vegye föl a keresztséget. Úgy is történt minden. A sok szűz összegyűlt, még nagy messze országokból is kerültek. A hajók elkészültek és kedvező szél fújtt, Orsolya ekkor kiadta a parancsot az indulásra. Először is Köln városába érkeztek. Ott az Isten angyala megjelent Orsolya előtt és tudtára adta, hogy a mint e helyre visszaérkeznek, mártíromság vár reájok. Majd tovább folytatták útjokat, — Rómába. Ott épen *Ciriacus* pápa uralkodott, ki maga is Britanniából szakadt a világ fővárosába, és nagy szívésséggel látta őket. Erre aztán neki is megjelentette az istenség, hogy a szűzekkel egyetemben mártíromságot fog szenvedni. *Ciriacus* pápa nagyon megörült a dolognak, s minekutána (az *Érsekújvári* cod. szerint) »meglátnája, hogy egy esztendeig és tizennygy hétiglen szent Péter apostol után tizenkilenczed pápa volna,« kijelentette, hogy lemond a pápaságról, s egy *Amatus* nevű szent férfiút tett utódjává. A papok ugyan szörnyen felháborodtak rá s nevét is kivakarták a nagy könyvből,

melybe a pápákat be szokták írni; de Ciriacus nem törődött velök és a szűzekhez csatlakozott.

Történetesen volt akkor Rómában két pogány fejedelem (az *Érs.* szerint »*maxymros*« és »*affryanws*«), kiket igen nyugtalanított, hogy a szűzekhez annyi férfi és asszony szegődött. És mivel félték, hogy ekkép a kereszténység nagyon a fejökre talál nőni, titokban követet küldtek *Julius*hoz (Érdy: Juliánushoz), a húnoknak (»*az az magyar nemzetnek, ki magyar nemzet az időben pogányok valának*«, Érsekújv. c., — »*az szittyai magyaroknak*«, a mint az Érdy-c. írja) *vezéréhez és attilának főhadnagyához*« (Kazinczy-cod.), hogy a Köln városába hajózó szűzeket mind egy szálig ölje le.

Úgy is lett. A »magyarok,« mint »dühös éh farkasok« meghrohanták a szelid bárányoknak Köln városába érkező seregét és kardra hányták őket mind utolsó iziglen.

Ekkép vette, ime, szűz szent Orsolya a mártíromság koronáját, Úrnak születése után 452-ik esztendőben, tizenegyezred-magával.

A magyar nemzet századokon át emlékezett sajnálattal »ősapáink« ekként nyilatkozott barbárságára és esdett érette bocsánatot.

Pedig — valósággal — teljesen ártatlanok voltunk a szűzek kiömlött véréből. Az a tizenegyezer vértanú nem a história embere: a költészet délibábos vidékén termett, bolyongott és halt meg, s a dologhoz még a húnoknak sincs semmi köze.

Szó sincs róla, hogy a legendától minden történeti alapot megtagadnánk. Végre is a monda lényegében, állatjában különbözik a mesétől. Igaz lehet a históriának magva, sz. Orsolyának és — esetleg — tizenegy társának leölése; azonban magának az elbeszélésnek puszta vázából is eléggé világos a mű természete, a népies észjárás, melynek szülötte.

Valóban, az Orsolya-legenda, úgy, a mint van, nem egyéb a mondaköltészet alkotásánál, melybe innen is, onnan is — a hogy a »költő« erre vagy arra eszmélt vagy emlékezett, — szövődtek egyes részletek, toldások, míg másfelől időjárával maga a tárgy is szokatlan dimenziókat öltött.

Semmi szükségünk új vizsgálódásra, hogy ezt az állítást történelmi adatok is kellőkép igazolják. Ugyanaz a génusz, mely a hun-magyar rokonság mondás alapjának révén a tárgyat legendát hozzánk kapcsolta, idejekorán kiterjesztette figyelmét annak gyűlöletes oldalára is. Köznépül és történetíróul egyaránt lelkesedtünk a dicső atyafiságért, mely büszke hajlandóságainkhoz föltétebb illet; s jól esett, hogy a *barbaries* vádját, melyet, ime, saját véreink a codexekben szintén hangoztattak, lemoshatjuk (képzelt) őseinkről s egy könyvet üthetünk a fejéhez, a ki az ismert dologban vádaskodással illetné bölcsönket (*v. ö. Desericzky* [Desericius], *De initiis ac maioribus Hungarorum*. Budae, 1758. L. IV. P. I. C. VI. pag. 101.)

Az, a ki Orsolyáék halálát legelőször tulajdonítja a hunoknak, jelesül Attila embereinek, és egyszersmind krónikásainknak is végelemzésben forrása volt: *Sigebertus Gemblacensis*. A többi, később híressé vált források közül a külföldön aztán *Gaufridus Azaphensis* Commentárjait kell említeni, melyeket *Baronius* is fölhasznált. Ámde már az *Annalesek* tudós kiadója észrevette, hogy Gaufridus püspök sokat *mesél*, s hogy ennek folytán nagyon vigyázva kell vele bánni. Másrészt a nagynevű *Alexander Natalis* szintén úgy nyilatkozott, hogy a tárgyalt históriába sok valótlanság vegyült; s a *Martyrologium Romanum* megfelelő helyén sincsen szó a 11,000 szűzről, ott csak annyi áll, hogy: *Sanctissimae Ursulae et sociorum virginum*.

Ám nem is ez a dolog veleje. A kérdés az, mikép került belé a históriába a hun nép neve? mikép vált sz. Orsolyának és társainak emlékezete a régi magyar egyház sajátos kultuszának részévé?

Nem lehet tagadni, sz. Orsolya vértanúságának idejére nézve a régiek adatai nagyon különbözök. *Sigebertus Gemblacensis* szerint Attilának galliai hadjárata idejére esett volna az, jelesül 453-ra. *Pelbárt* és vele a magyar codexek a 452-ik évet hozták forgalomba. *Baronius*, *Thuróczi*, *Bonfini*, *Oláh Miklós* már a 383-ik esztendőre tették az eseményt, s egyszersmind, a mi szinte szembeszökőleg lehetetlenség, Attila uralkodásának folyamára; míg végre mások, mint *Vincentius Bellovacensis*, *Joannes Maghinus*, a Desericzky vatikáni MS-ának *Névtelene*, s hogy egyebeket itt mellőzzünk, a kölni Orsolya-síron levő jegyzés (CCXXXVIII) egyenesen 238-ra utalnak. (Ez utóbbira v. ö. *Horányi*, Mem. Hung., 1775. Pars I. pag. 514.)

Avatott szemek azonnal észreveszik, mennyire rávallanak e nagy eltérések az elbeszélés természetére. *Schade* (Die Sage von der h. Ursula und den elftausend Jungfrauen, 1854.), ki az Orsolya-hagyományt bővebben vizsgálta, nem lát az egészben egyebet a pogány mythológiának átalakulásánál, mely aztán a IX. század elején a keresztény kultuszt sem hagyta érintetlenül s nem sokára a kalendáriumban is kifejezésre jutott. Orsolya — szerinte — nem egyéb a skandináviai *Freyra* istennőnél, a német *Herthánál* vagy *Holdánál*, a svábok *alte Urschelánál* . . .

Legyen bármint a dolog, részünkről megelégszünk célunkhoz képest a históriai adatok mérlegelésével, úgy, amint *Desericzky* és *Pray* munkáiban előfordulnak. E művek ugyan históriai szempontból készültek és a tárgyat mint történeti anyagot tekintik; azonban egyben kitűnik általuk annak mondai természete is, megtudjuk belőlük, hogy a hun nép szerepeltetése az Orsolya-legendában csupán az újabb eseményeknek a régiek közé való helyezése útján történhetett, a mivel népköltészetben, krónikákban nem ritkán találkozunk. Ha *Schadenak* igaza van, ez magától is eléggé világos; ha nincsen, épen, mivel krónikás, deákos művel állunk szemben, a nevekre, a legendában főtartott adatokra kell

építenünk, s akkor nincs miért nem helyezniünk a dolgot inkább *Alexander Severus*, mint *Gratianus* idejébe (v. ö. Desericzky, i. m. i. h.).

Az eredmény mindkét esetben egy: a hunoknak Orsolya vértanúságához semmi közük.

Ám a régi források szerint — a 383. év táján valóban pusztította Köln városát és vidékét egy hún sereg. Már így, a helyi hagyományok alapján, később nagyon könnyű volt nekik tulajdonítani Orsolya vértanúságát. Az emberek, kiknek emlékezetében sokáig élt a hunság rettentő képe, nagyon is hajlandók voltak rá, hogy időjárástával minden vadságot, minden szörnyűséget a hunokra fogjanak, és a krónikásokba, följegyzőkbe minden akadály nélkül belerögzött a hibás meggyőződés, mikor oly későn (XI—XV. sz.) fogtak hozzá az elbeszélte dolgok megörökítéséhez, mikor az elbeszélte tárgytól annyi század választotta el őket.

Azonban *Ciriacus* pápával sincs másképp — az egyháztörténelem írója. Ez a pápa, kinek nevét a pápák könyvéből naiv elmével ki kellett vakartatni — hogy a tanult emberek valahogy kételkedni ne találjanak a szép históriában, szintén egyáltalában koholt lény, pusztá fictio. Soha *mesét*, mondja a neves *Alexander Natalis*, több szerző nem emlegetett.

Valóban, a mit *Surius* október 21-ikére vonatkozólag írt; a mit a nagynevű *Baronius* a *Martyrologium Romanum*hoz írt jegyzetekben Gaufridus nyomán elmondott; a mit *Kézai*, a *Képes krónika*, aztán, *Thuróczi* követve, *Bonfini*, *Oláh*, *Ranzánus* és mások beszélnek, a mit *Pelbárt* és a Codexek írnak, mind telve valótlansággal.

A 11,000 szűz legendája, úgy, amint van, a költészet, nem a történelem körébe tartozik. A magyar nemzetet csupán a képzetet, részben az idegeneké, kik az elbeszélésbe a hunok nevét szúrták, részben a sajátunk, mely a hun-magyar rokonság hagyományát annyi szeretettel ápolta, sodorta belé a képzelt alakok kultuszába.

Az, a mi a codexek felhozott részleteiben az utókorra különösen érdekes, lehet a nemzeti krónikák és a klastromi emberek érintkezése, lehet a nyoma annak a meggyőződésnek, hogy Attila unokái vagyunk. Táplálták ezt a krónikások, az ének mondók, és táplálta ősidőktől fogva az egyház is, mely, íme, ünnepeinek egyikével mintegy szentesítette és állandóvá tette azt. Október 21-én, ha máskor nem, minden magyarnak, ki az ünnepeken azok jelenítésére is gondolt, s az említett oktaván keresztül, emlékeznie kellett az ősapákról, a hún rokonságról, és ha megzendült a zsoltár a karban és a papok száján hangzott a »lectio,« a »legenda festi,« ez a pillanat csak erősítette a hitet, a melyet oly nehéz volt később megtagadnunk.

Horváth Cyrill.

ADALÉK A »MONDOLATPÖR« KELETKEZÉSÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ.

Kisfaludy Sándor és Kazinczy viszonya egymáshoz.

A századelei híres Mondolatpör keletkezéséről *Fábián Gábor* és *Békési Emil* nyomán, kik az Abafi-féle *Figyelő* lapjain (1876 és 1878) e kérdésről legbővebben írtak, annyit tudunk, hogy a debreczeni *Szentgyörgyi József* (talán Benedek superint., Diószegi és Fazekas hozzájárulásával) szerzette *Mondolatot* a veszprémi megyei levéltárnok, a megyéjében köztisztelt »Gedi bátya«: *Somogyi Gedeon* adván ki a saját »Ajánlat levelével« és »Vezérszavával« egyetemben, magára haragította az újító Kazinczy körét úgy hogy két legielkezőbb tagja: Szemere Pál és Kölcsey a rögtön megtorló *Feleletre* határozták el magukat.

Arra is megadják a feleletet, hogy miért szerzette Szentgyörgyi dr. a maga Mondolatját: mert elmésen ki akarta csúfolni a »rossz neologokat«, a »sok nyelvrontót«; tehát nem egyenesen Kazinczy ellen fordult, már csak azért sem, mert ez az ő jó barátja volt. Már kevesebbet tudunk meg vizsgálódásaik nyomán arról, hogy mikép került Szentgyörgyi Mondolata túl a Dunára, s egyáltalában annak további sorsáról.

Kölcsey szerint¹ ezen Mondolat kézírásban sokaknál megfordult s elérkezett Veszprémbe is. Az antiquitás ott levő pártosi híját látták az írásnak, mivel sok újítók még nem voltak benne kicsúfolva, összeállottak, *Beytragokat* adtak s S. B? G.-t feltűzték, hogy csináljon ezen Beytragokból cgészet, s adja ki. Ugyan ő (Kölcsey) továbbá azért nem nevezi meg a Beytragok íróit, mivel »bizonytalan hírekből hallotta neveiket.« A Mondolat címlapján lévő, Kazinczyt dúrván gúnyoló rézmetszet azt sejteti Kölcseyvel »hogy az egész munka (Mondolat) nem annyira Litterátori célból, mint *személyes bosszúállásból* készült.« E »személyes bosszúállást« jó lesz emlékezetben tartani.

¹ Bohógyi (Somogyi) Gedeonnak a *Feleletben* megírt életrajza Kölcseytől. Felelet XI—XIII.

Békési (Ki írta a Mondolatot? 126. l.) a Mondolat kiadásáról mindössze csak annyit mond: »Somogyi ezen *esetleg* kezébe került kéziratot ajánló levéllel és Vezérszóval látta el, jegyzetekkel kísérte, hozzá ragasztotta a Hiresztelést (ma előfizetési felhívásnak mondanók) és kibővítette a Szótárt. Végül Függelékét is ragasztott hozzá a helyes írásról, — ha ugyan az is az ő tollából folyt.« Tehát a kiadványról és Somogyinak azon végzett munkájáról igenis, de annál kevesebbet hallunk magáról a *kiadásról*. Legtöbbet, de csak minőségileg, — tárgyhoz szörolag, mennyiségileg, terjedelem tekintetében legkevesebbet mond e kérdéses pontot illetőleg Somogyi atyjafia: Fábíán Gábor (Somogyi Gedeon életéről (17. l.) Szerinte: »A túlzás a nyelvújításban bírta rá Somogyit, hogy a később e téren epochát csinált híres Mondolatot, melynek egy írott példánya *történetesen* jutott kezéhez, még bővebben fölszerelve, többeknek, és különösen *Kisfaludy Sándornak buzdtására*, sajtó alá adja.« Kisfaludy S. buzdtására tehát! Határozott adat határozatlanul adva! Mert sehol egy szóval sem említi Fábíán, minek alapján mondja ki ezt az eléggé súlyosan incrimináló állítását.

En részemről abban a helyzetben vagyok, hogy Fábíán állítását egy adattal erősíthetem. A nagyváradi Prem. R. főgymnasium házi (rendi) könyvtárában sok más becses kincs mellett található a Mondolatlak, Feleletnek és *Sipos József* a maga idejében nevezetes: Ő és újj magyar-jának egy-egy példánya, még pedig mindhárman egybekötve. E 3 munkának jelentőséget az ad, hogy mind a három valaha Kazinczy Ferencz legfiatalabb, 9-ik testvérének: Kazinczy Miklósnak, Biharmegye táblabírájának és egykori írónak († 1844) tulajdonát képezte, s a mi még ennél fontosabb: hogy többrendi függeléken kívül a Mondolat elé sajátkezüleg a következőket írta tételünkre vonatkozólag:

Jegyzés a Mondolatra, s az arra való Feleletre nézve. Debreczeni Orvos Doctor Szentgyörgyi József-úr (megholt 183 b.¹ a rossz Neolognak kicsüfolására egy kis Munkát készített 1809-ben, melyet Barczafalvi Szabó Dávid Magyarságával Mondolatlak nevezett. Ez kézírásban Veszprémbe is eljutott, *Kisfaludy Sándor úr, a Himfy Szerelmeinek Szerzője, a ki Kazinczy Ferencznek az említett munka kemény Recenziójáért ellenségévé vált, Veszprém Vármegyei Esküütt Somogyi Gedeont reávette, hogy az általok megbővített, s Kazinczyra alkalmaztatott Mondolatot adná ki.* Ezt bizonyítja a Nyomtatás helyének költött Dicsalomal neve, a Kazinczy Széphalmának formájára, és a Zafyr Czenczinek való Ajánlás, melly névből Kazinczy Ferencz jön ki. Az utánna vetett »Kedves Cousinémmak, mívelt lelki Onkelem jó Leányá-

¹ Hiányos — a mennyiben a 3-as utáni szám nincs meg — de bármikép egészítettnek is ki, mindenképen téves adat, mivel tudjuk, hogy Szentgyörgyi 1821. decemberében halt meg.

nak &« K. F. egy Munkájából van ide alkalmaztatva. Az egész Munka s a Rézmetszés Pasquillus, és a *Kisfaludy Sándor bosszúállásának nemtelen gyümölcse*. Egyébiránt, hogy K. F. a Neologusoknak egyike volt, azt az Olvasó közönség jól tudja; de azt is tudja, hogy a Mondolatban előforduló otromba szavak nem az ő elméjének Szüleményei, s egynehány kevés számú szókat ki vévén, azokkal nem is élt. A nyelv csinosítására nézve a Tövissek s Virágokban jól mondotta magáról: »Hamvamat a Maradék áldani fogja, tudom.« Kölcsey Ferencz és Szemere Pál írták a Mondolatra való feleletet Kazinczynak híre s tudta nélkül; s felette sajnálotta ezen hasonló Pasquillusnak ki adását, a hol a Somogyi Név Bohógyivá változtatódott által és sok Personalitásokat foglalt magában.

Mit gondoljunk már most e három nagyrészt összevágó nézet eredményekép. Kölcsey »személyes bosszúállást« említ; nem nevezi meg ugyan a bosszúállót, de a másik két nézet meghallgatása után (Fábián, Kazinczy Miklós) lehet-e csak pillanatig is kétkednünk, hogy vajjon kit gondolt ő bosszúállónak. Ő talán kíméletből, (s itt mindjárt előlegezem: mert nem volt biztos feltevésében, ráfogással, rágalommal pedig Kölcsey sem nem akart, de nem is tudott élni!) a köztisztelt Kisfaludy iránt nem tette ki nevét a gúnyiratban, de másrészt meg, mint Kazinczy tanítványa, egyúttal értésére akarta adni Kisfaludynak, mikép az ő eljárása nem titok előtte. Fábián Gábor, Somogyi Gedeon unokaöccse és kézíratainak örököse, kétségtelenül adatok birtokában mondhatta csak: hogy »különösen Kisfaludy Sándor buzdítására« adta ki Somogyi a Mondolatot. S végül nyilatkozik a megtámadott gúnyoltnak édes öccse, a ki a Kazinczy és Kisfaludy S. közt keletkezett gyűlölség okát felfedvén, ennek tulajdonítja a gúnyirat kinyomatását. És mégis . . . de kövessünk sorrendet.

Tudjuk, hogy Kisfaludy S. nagy tisztelője volt Kazinczynak még pozsonyi tanuló évei óta és viszont. 1802-ben még így ír Kazinczy Pályája Emlékezetében Kisfaludyra vonatkozólag: »Himfynek ez idén jelenének meg Kesergő Szerelmei. Elragadtatással olvasám azokat, s csudáltam azt a teremő lelket, azt a kimeríthetetlen bőséget. Vágytam Kisfaludyt látni, hogy elmondhassam, mennyire tisztetem, szeretem.« A rákövetkező év márczius 27-én Kis még arról értesíti Kazinczyt, hogy »téged Kisfaludyval büzgön emlegettünk« s Kazinczy erre április 6-án válaszulván a »legapróságosabb detail«-okat kéri Kisfaludyról: »Nem untatsz-el — mondja tovább — engem azokkal, ha ő róla szóllasz. A ki úgy énekel, nem lehet nem egyike a szeretetre legméltóbb embereknek.« Ennek a »jó« embernek »inscribálja« az épen akkor fordította Clavigót. Azt is képzei, hogy közte, Kis és Kisfaludy közt »a Gratziák megfűzték a magok viráglánczaikat s szövetségük megszakadhatatlan. Mondjad Himfynek — végzi — hogy nyugtalan vagyok érteni, hogy szeret.« Július 23-án azt válaszolja Kis,

hogy »Kisfaludy a társalkodásban mesterség és praetensio nélkül való, nyájas, eleven.« Más helyütt is megemlíti, hogy Kazinczyról szóltában mindig tisztelettel és szeretettel nyilatkozik. — De nem sokkal rá már nem oly érdektelenül, vagy mondjuk nyíltan: nem oly önzetlenül nézte Kazinczyt, mint növi ki magát az a gárdista, kit örökké hű satelles-ének képzelt, az ország legelső, legünnepeltebb költőjévé.

1805. júl. 14. Kishez intézett levelében már hintegeti az egyenletlenség magvait. Schediusnak már szemére hányja, hogy Himfyről megjelent bírálatában úgy látszik, nem tudja, hogy »Himfy Petrarkát még a kicsinységekben is követte, még a Laistrom csinálásában is s dalai Sonettek akartak lenni, énekei Canzonettek«. E sértő, igaztalan imputálás, mikor a kritikus a szerző követett eljárását jobban akarja tudni, mint maga a szerző, mód nélkül bántotta és midőn értésére esett, bántotta is Kisfaludyt. De míg Kisfaludy kétségtelen jeleit nem bírta Kazinczy nem egészen nyílt, férfias eljárásának, addig nagyon sokszor úgy nyilatkozik a Kazinczyhoz és ismerőseihez intézett leveleiben a kettejük közt lévő viszonyra vonatkozólag, mint azt Kazinczyhoz 1808. júl. 27. intézett levelében legkifejezőbben teszi. Így szól: »Gyönyörködtető írásaid legelőször és leginkább éreztették velem a magyar nyelvnek kellemét és édességét; és örömmel vallo, hogy az, a mi írásaimban tetszhető, többnyire Általad és Tőled szerzett érdemem. A Te, finomabb érzést lehellő írásaid buzdítottanak engem is az írásra. Vajha egyszer a szerencse össze hozna bennünket, hogy azt, a kit írásai után régen szeretek és tisztetek, személyesen is esmerhetném.« De már ugyanez évben Kazinczy, azon nyilatkozatára, hogy Regéi nem egészen nyerték meg tetszését, így válaszol neki megsértődve: »Igen kívánnám, ha ezen nemben tett, és csak félig sült próbáim után, valamely nálamnál tehetősebb elme remekeket állíttana.« Csak hogy azt nem mondja az írói hírére érzékeny Kisfaludy: Ha jobban tudod, csináld! de nem is lehet az akkor és épen Regéi miatt országszerte ünnepelt költőnek e kesernyességét csodálni! Kisfaludyban lassan-lassan, bár eddig még nem elegendő alapon-okkal, az a meggyőződés kezdett megérlelődni, hogy Kazinczy neki nem őszinte barátja, nem jó embere. És az a nézete tényleg meggyőződéssé is vált, midőn Kazinczy 1814-ben Döbrentének akkor megindult Erdélyi Muzeumában kiadta azt a Himfy-bírálatát, mely már 1809-ben megjelent volt németül és névtelenül a Bécsi Annálisokban. Pedig más szemmel nézve és tekintet nélkül a már is bizonyos fokban elidegenedett irodalmárokra olvasva ezt a bírálatot, hajlandók vagyunk azt hinni, hogy épen most nem volt oka Kisfaludynak a keztyű odavetésére. Mert melyek is voltak Kazinczy kifogásai Himfy ünnepelt Szerelmeire?

Kazinczy recensioja elején »a szerelem szép dalai éneklőjének, »édes Éneklő«-nek mondja Kisfaludyt s azt állítja, hogy

»Petrarcának a Vacluse völgyében mulató lelke Kisfaludynak ez epedő szerelem dalait sugallá, a boldogított szerelem dalaira pedig a Tibull lelke tanítja.« »A munka szokatlan figyelemmel fogadtott, — folytatja — utána kezdék dadogni a csudálva hallott zengést; avattak s avatatlanok elbájolva érzék magokat az új lant zengése által: de a ki józanon maradt, látta, hogy a *Nympholeptusok* (kik egy Nympha meglátása által őrjöngésig gyúladtak) az Istenné helyett *csak felhőt vettek ölbe.*» Ez a »felhő« kitétel igazán meglepően váratlan fordulat az elaltatóan édes előzmények után s az egyébként is érzékeny és másik gyanakvó Kisfaludyt egyszerre kihozhatta minden még meglévő jóhiszeműségéből Kazinczy iránt, midőn olvasnia kellett, hogy a mit mindenki, sőt maga a bíráló is egykor a magánérintkezésben *való szépnék* tartott és mondott, most nyíltan, az egész ország olvasó közönsége előtt »*felhő*«-nek, eloszló, csábító látszatnak minősítettik. »A sok Recensens — folytatja Kazinczy — nem győzte kürtölgetni az Erató új Szenteltjének dicséreteit, de a kinek szemeit Isten illette meg, látta, hogy a tudós férfiak olly dolgokat lelnek a csudált dalokban, melyek *épen nincsenek benne.*» E hely a Himfyról nagyon méltánylólag írt Schediusnak szólhatott. Megemlíti továbbá Kazinczy, mily téves Kisfaludynak Petrarccal vagy Anakreonnal való egybevetése, mert »a Petrarca énekeinek egészen más a tónusa, mint a mi Himfy-Kisfaludynkéinak; ezek sokkal csendesebb, nem olly olvadó tűzben vagynak írva. Minden bizonynyal igen lelkes, igen kedves teremtetések *mind a két Rész* dalai s énekei, minden bizonynyal a Kisfaludy név, Hazánkknak egyik első rendü Poétájának kifejezése szerint, *seris nepotibus umbra* marad, de mégis a II. résznek, a boldog szerelemnek hajlandó az elsőbbséget adni, mert — amit a német-görög classicismus nyomdokain haladó Kazinczytól épen nem csodálhatunk — kevesebb benne a mozgalmasság, hányódás s annál több a »beatus ille« arany középszeréből. Ma nekünk más az ízlésünk, ma épen mozgalmassága, változatossága miatt adunk elsőbbséget az I., a kesergő szerelemnek, hiszen életünk is ilyen, míg Kazinczyék a maguk nyugalomra kárhozhatott voltában csak szentimentálisan szenvedték a nyugalom boldogságát, ők ellenkezőleg épen mozogni szerettek volna, de nem igen tudtak. Mi a bírálat eljárásában: egyszer dicsér, másszor megró, nem fogjuk azt találni, a mit Kisfaludy az előzményekből oknyomozólag kimagyarázott: *gáncsot, kajánságot, sárga irigységet.* Mindennél világosabban bizonyította neki a »*felhő*« és kétes értékű dicséretök után következő »*umbra*« szó, hogy nem eredeti, költőadta értelmében használta, hanem átvitelesen mint »*árnyalakkal*« csak lealacsonyítását czélozta vele. Hiába eregeti az eddigiek után Kazinczy a magasztalás tömjénfüstjét, Kisfaludy minden szóból csak a »felhő-umbrát« olvashatta. Hiába írta Kazinczy: »Pírulhat minden, a ki ezt a Hazánkat dicsőítő munkát nem bírja«, hiába hoz fel a mű becsének feltün-

tetésére néhány darabot, »melyeket a legédesebb elragadtatással olvasott«, hiába mondja a közölt szemelvényeket illetőleg: »Igazságtalanság lenne azt kérdeni, ha ez itt mondatik-e legelőbb, mert elég ha úgy mondatik, mintha legelőbb volna mondva s ha szépen mondatik«, meg: »Melly nagy szépségű, melly tűzű, melly *szent énekek!*«, Kisfaludy a dicshymnusból csak azt a, mintegy közbevetett, néhány szót fogta ki, hogy »*itt-ott darabosak*« e szent stb. énekek s újabb döfést érzett. Alakoskodásnak, szemfényvesztésnek nézte az utána következő újabb magasztalásokat, hogy: »Valóban, ha a mi (!) Kisfaludynk csak tíz darabot írt volna is illyet, ha csak egyikét írta volna is az előmutattnak: neve halhatatlan maradna. Ötlet magok a Múzsák s a Kelllem Istennéji szentelék Papjoknak«, holott előbb a Nympholeptusok bálványának mondta. Mit ért neki, hogy egyik *részletét* »tibulli«-nak, »geniális«-nak, a magyar poézisre »nyereség«-nek mondta, holott *egészben* Daykát föléje helyezi. S még hozzá idegenszerű, általa gyűlölt németes formában mondja: »S mi fogott volna lenni a Kisfaludy munkája, ha ez a kényessége az érzésnek s az a könnyűség, mellyel ő a maga érzéseit kinyomni tudja, ez a szép-világ tónusa, s a német, francia s olasz nyelvek stúdiuma által kimívelt ízlés olly zengésű versekkel egyesítetett (!) volna, a millyenekben Dayka énekelt. Mert a Kisfaludy Úr nyelve bőv ugyan, s igen kedves s sok helyeken csudálást is érdemlő: *De nem tudós nyelvé; nem classicus tisztaságú, nem grammatisch correct.* Néki a se s a sem azon-eggy, ő néki az egyéb egyébb, a *Grátzia Grácia*, a kínjaim néki kínaim, az *egy-két* néki egykét s a *hazud és dühöd* néki *hazudik és dühödik* s így alig találni egygy lapot a munkában, mellyen illy nyelvbéli hibák ne volnának.« Felrója neki még, hogy provincialismusokkal (futkozta, tellene) s nemtelen kifejezésekkel (czepeli, töpörödött, boszorkányok, ragyás s aszott bagoly, Belzebubnak kajlája, biczegsz, kerepel, pondró nyelv, banya, undok béka, dudás, döggé) él. Pedig Kisfaludy s vele számosan, így egyebek közt a művelt ízlésű Dessewffy József gr. is érezte, hogy a megrótt kifejezések legtöbbje ellen, mert épen czéltudatosan, jellemzés okából állanak, helyesen nem is lehet kifogást tenni. Következik most a többé-kevésbbé jogos alaki kifogásoknak és jó tanácsoknak egész sora. »Osztan *nem kevés vélek* — folytatja Kazinczy — *van elkövetve a poetica compositiók ellen is*; egy képet 2—3 versszakon át fest (a gyermeki kor örömei); olly érdemű Iróban, mint a millyen Kisfaludy Úr, nehezen esik a nem iskolák, hanem természet törvényét elgázolva látni.« *Még a következő hibák kiirtását is kéri* egy újabb kiadásban, »a mint azt belső becse miatt bizonyosan várnunk kell«: Járom még kinos tánczát, s erővel előhúzott rímeket s azokat a rímeket, mellyek szükség nélkül állanak s ellenére vannak a választott schémának, a Külömbfélése s a Vállozás és Symmetria kecsét eloltják, (ha t. i. 6 sor is egy rímre jár), valamint az olly igen gyakor előfordulásokat, mint: Voltak Amor szülőji, voltak az ő emlőji, s végre

az *olly fityegős* (ez különb a Kisfaludy biczeg-jénél!) *sorokat*, melyekből egy vagy több szó, minthogy a maga rendében helyet nem talált, a következő sorra lép által. A tiszteletünkre méltó Poéta dicsősége sokkal igazabb fényben ragyogna, hogy *ha e két Kötetnek legálább harmadát elhagyta volna*, mely annál könnyebben fogott volna megeshetni, mivel ezek között *olly dalok is vagynak*, melyek szerelem-énekei közzé tellyességgel nem tartozhatnak» s hozzáteszi, hogy benne ezáltal az a meggyőződés keletkezett, *mintha »K. Úr egy bizonyos számig akarta volna felvinni dalait«*. Beszél aztán Kazinczy még a kiadásról magáról s annak külsejéről (papirosról, betűkről, elrendezésről) s itt joggal megbotránkozhatott Kisfaludy, a kinek Kazinczy szemére lobbantotta »grammatisch uncorrect«-ségét, hogy ugyanaz a Kazinczy a grammatika és a nyelv szelleme ellen nagyobb sértést követ el, midőn így beszél: *executirozva, drapperieben.*» De mintha érezte volna Kazinczy, hogy lesz, a ki ilyenét eljárását vádolni fogja, kritikája szerzőségének megjelölését: a névaláírást így commentálja: »A ki tettemet vádolni akarja, így tudhatja, kit vádoljon.« Szép igaz és ezúttal férfias a kritika befejezése. »Én azt hiszem — úgymond Kazinczy — hogy a Nemzet ízlését semmi nem tisztíthatja inkább, mint a bátor, de igazságos Recensiók (bár mindig követte volna e nemes elvet!) és hogy ezeknek már az is megbecsülhetetlen haszna, hogy Íróink ezután több gondnal fogják elkészíteni sajtó alá bocsátandó munkáikat, s e közhaszon kedvéért fogom kitenni magamat azon kedvetlenségnek, hogy egyikik vagy másik Írónk *gáncsomért* neheztelni talál.«

E kritika s a benne tanusított eljárás meggyőzték Kisfaludyt Kazinczy nem egyeneslelkű, férfiatlan voltáról. Hát még mikor a Tövisék és Virágok szúrós, Himfyt vérig bántó, megalázó epigrammja megjelent, kétségtelen jelet látta benne Kazinczy rossz akaratának, irigységének. De semmi sem állt távolabb Kisfaludy egész lényétől, mint a bosszú vagy épen a nemtelen, férfiatlan titkos bosszú. Igaz, hogy a *γνώμι σεαυτόν*» az embereknel legkésebben és akkor is rendszerint hibásan következik be, de Kisfaludy-nak jellembeli önvallomása a ritka dicséretes kivételek közé tartozik. Találóan mondja magáról: »Erkölcsei és lelki tulajdonaira nézve Kisfaludy *érzékeny, indulatos, egyenes lelkű*, s ugyan azért *gyűlölője a ravasznak*. Szoros barátságban igen kevés emberrel él, de *barátaierl minden áldozatra kész. Meggyőződése után véleményeiben állandó; színlteni semmit nem képes; válogatás nélkül könnyen nyilatkozó; érzelmeit és gondolatait rejtteni nem tudó; az igazságot élesen kimondó.*» Meg is mondta nézeteit Kazinczyt illetőleg nyíltan, tartózkodás nélkül barátainak, ismerőseinek, még mielőtt a magyarra fordított Himfy-bírálat és epigramm megjelent volna, Kazinczy pedig e neheztelésből elég alapot vélt találni az épen etájt kiadott Mondolat erkölcsi szerzőségére. És nem is késett e hiedelmét terjeszteni, vele a maga körét inficiálni, saturálni. Mind-

járt 1814. jan. 10. Berzsenyihez írt levelében így szól a Mondolat megjelenésének okaira vonatkozólag: »*Huic uni multos Marios (Kisfaludyos) inesse.*¹ Nem felejtetik a Himfy recensióját és a Tövisekben a Himfyre írt epigrammát.« Ugyan ő hozzá 1814. febr. 6. írtában Somogyit egész határozottan csak »*inmissus percussor*«-nak, mintegy felfogadott, felbérelt gyilkosnak tekinti, de tulajdonképen »Kisfaludy és a Kisfaludy emberei a gyilkosok; ez a boldogtalan csak eszköze azoknak és annak.« De Berzsenyi az ismételten felvetett témára nem is reflectál leveleiben, szó nélkül hagyja a kérdést, pedig Kazinczy Kisfaludy földjétől, Berzsenyitől, de szeretett volna valami adatocskát hallani, mely feltevéseiben megerősítette volna. Berzsenyi az újabban meg újabban érintett pontra vonatkozólag adós maradt személyes meggyőződésével, megjegyzéseivel. Úgy látszik, nem tudott egykönnyen állást foglalni; Kisfaludyt úgy ismerhette, hogy még szeretve-tisztelt mesterének suggestiója sem tántoríthatta meg egyhamar nézetében. Kazinczy egy újabb levelében »*magával eltölt*«-nek mondja Kisfaludyt. Egy más levele szerint (1814. jún. 2.) csak a »*dölyf*« vihetta Kisfaludyt az ellene irányult eljárásra. »Meg nem tudta emészteni az Annálisokban megjelent német recensiót, melyet én ő vele, még minekelőtte lenyomtatattott, barátságosan *közlöttem*, s soha azolta engem levelére nem méltóztata. De bizvást írhatnak ellenem Mondolatokat, bizvást haraghatik Kisfaludy és azok, a kiket az Annálisokban érdekltettem. Kisfaludyt ott a hol ő érdemli a tisztelést, senki sem tiszteli inkább nálamnál: akarja-e, hogy mindenét becsüljem?»

Berzsenyi azonban csak 1817-ben látszik Kazinczy nézete felé hajlani, miután Kisfaludy egy Keszthelyi (Helikoni) ünnepélyen Kazinczy emberét sejtven benne, ő vele is kurtán bánt s ezáltal megsértette. 1815. legvégén (deczemb.) még így ír Kazinczynak a Mondolatra és Antimondolatra vonatkozólag, pedig az elsőben ő maga is ki volt bünyölve: »Somogyit helyesen bünyölni nem is lehet, mert *a mit mondott, nagyrészen igaz*. Mit lát a publicum ezen Antimondolatból? Csak azt, hogy csúfolni akar és nem tud. Ez a gyermekes tréfa a névnek aláírása által oktalan hazugsággá vált. Valóban csudálom, hogy Szemere ily ügyet csak így tudott védelmezni.«

És vajjon nem fogjuk-e érthetőnek találni, hogy az ingerlékeny Kisfaludy mindezek után heves haragra lobbant? Maga előtt látta a saját fiatalkori benső tiszteletét a nyelv nagy mestere: Kazinczy iránt s érezte, hogy e ragaszkodását, alig hogy neki is költői csilaga lett s mind fényesebben kezdett ragyogni, a Mester nem egész őszinteséggel viszonzta, látta aztán egykori mintaképének férfiatlan,

¹ Sulla, az ellenfelével, Mariussal való rokonsága miatt üldözte a fiatal Caesart; később megkegyelmezvén neki, így nyilatkozott, hogy »ez ifjában több mint egy Marius lakik.« Itt nem eléggé világosan van alkalmazva e classicus hely, de annyi megtetszik belőle, hogy Kazinczy a maga Mariusának, halálos ellenségének tekintette Kisfaludyt.

nem egyenes eljárását munkái megbírálása körül és közben, érezte a megsemmisítésre szánt epigramm égető voltát és hogy ő vele együtt számos ismerőse, egyebek közt a pártatlan Dessewffy József, Fejér professor¹ és Horváth András² sem vallják Kazinczy összes bírálat közben kifejtett nézeteit s most még azt a gyanúsítást is el kellett tűrnie, hogy egy személyeskedő gúnyiratnak, melynek létjogát Kazinczy hívei közül maga Berzsenyi is elismerte, de melyet mint személyeskedést, a harag és gyűlölködés terjesztőjét elítélt, hogy annak ő az apja, szellemi szerzője.

Ki is önti méltatlankodásának, lángoló haragjának egész keserűségét ez eljárás fölött a keszthelyi apáthoz, Ruszsek Józsefhez intézett 3 levelében, melyekben nyersen, de igazán festi a közte és Kazinczy közti viszonyt. Elsejök 1816. ápr. 17. kelt s főbb helyei következőkép hangzanak: »Kár, hogy Hazánkknak ezen Elsőbbek közül való Literátora olly asszonytermészettel bír, és az asszonyi tulajdonságok az esztendőkkkel nem hogy enyésznének, hanem mind erősödnek, nőnek és szembetűnőképpen hajtanak személyes valójában. Mert hát az egyedül uralkodni vágyás, a tudományos társaságban, — a hiren, dicséreten, hangadáson olly esenkedve kapkodás, — a Literátori Udvarlókat, tisztelőket, szeretőket, imádókat hajházó gőgösség, — az a szerfelett-való Affectálás és a sok más nyelvekből vett Grimace, — az a Literátori zsémbelődés, — az a hiú hirtfogás, — az az írói pletykaság, mende-monda, mellyek természetét különösen kijejelelik, — s mind ezek mellett az a sok szép, jó, kellemes, és tetszetős, a mi írásaiban olly magához vonzó, — mind ezek nem valóságos asszonyi tulajdonságok-e, mellyek az embert hol magokhoz édesgetik, hol vissza taszíttyák? Megvallom, hogy Kazinczyt, míg úgy írt, a miképpen első munkáji írva vannak, a legédesebb magyar Írónak tartottam, de most — már émelygetőkké levének írásai. Kazinczyt én annak tartom a magyar Írók között, a ki, ha olly temérdek, és néha nevetséges, néha éppen a magyar vért fel is bosszantó különösségekre nem vetemedik vala, nyelvünkre és Literaturánkra nézve Epochát csinált volna, és fáradhatatlan szorgalma által, a millyent egy magyar Íróban sem esmerek, bő tudománya, hatalmas lelki tehetsége, és mind azzal, a mi egy Nemzetnek nyelvét, Literaturáját fényre hozza, olly nagy és mély esmeretsége által a magyar nyelv- és tudománybéli csinosodást, és műveltséget — Ő maga talán egy századdal előbbre mozdította volna. És éppen az az ő egygyik fő érdeme, hogy az a tehetős, a ki maga is eredeti remekeket írhatna, remekeket fordított, hogy az eredeti magyar mássával összevethessé, a Magyar tanulhasson. De már látom és valóságos hazafiúi fájdalommal mondom: — *Vége mindennek!* — *Kazinczy, kitől arany időt ígértem nyelvünknek, nem*

¹ Fejér így nyilatkozott: Kazinczy Kisfaludinak tízezeret adott, de tízezeret el is vett tőle.

² Horváth meg azt írja Kazinczynak: Magasztalja Kisfaludyt, de úgy, hogy az ő gyalázásának sem nagy ellensége.

hogy előbbre segítene, hanem vissza taszított bennünket az által, hogy idegen nyelveket majmozó különösségei által felzavarja nyelvünknek eredeti tulajdonságát és tagadhatatlan Literátori bájai által másokat is elcsábítván, egész felekezetet formál, diktátorkodni akar és minden dicsőségét csak ebben láttatik találni.« Látjuk tehát, hogy a »Magyar« Kisfaludyt Kazinczynak és társainak kivált akkor grassáló »idegen nyelveket majmozó különösségei« keserítették el és hogy Ő róla, mint íróról, különösen addig, míg a külföldieskedő irányba nem tévedt, a legnagyobb tisztelettel és elismeréssel szól. Kazinczynak tehát épen nem volt igaza, midőn Kisfaludynak neheztelését és baráti, bár keserű nyíltságát csupán csak csipkedő epigrammjának meg Himfy-bírálatának tulajdonította. Meg is nyilatkozik ez iránt Kisfaludy ugyan e levélben: »Én Kazinczyra nem haragszom: sem azért, hogy töviseiben és Virágaiban Himfymet úgy kibökdözte, és kicalculálta, hogy majd semmi tűrhető sem maradt belőle; sem azért, hogy Recensiójában minden mézes szavai mellett úgy lerakta munkáimat. Egy embernek ítélete soha sem lehet egészen igaz, kivált a gyéniális és poétai munkákra nézve: mert ezeket szintén olly relative érezzük és állítjuk, mint az asszonyi szépségeket.¹ Sokkal jobban bosszonkodhatnám én, ha ex professo Literátor volnék, azon, hogy kivált a német Tudós ujságokban, Kazinczy önmagának és másoknak, kik imádóji, legcsekélyebb darabjait is olly fennyen dicséri és magasztallja, a miként a legnagyobb Remekeket sem lehetne jobban. Vagy hát azt gondolja Kazinczy, hogy a mit Ő mond s állít, a mind szent igaz? S a miként mondgya, a mind a Gráciáknak bájövéből van kiolvasva? *Hogy Verseghyvel*, a kitől Kazinczy velem s másokkal egygyütt sokat tanulhat a magyarságra nézve, *úgy bánhatott Kazinczy, a mint bánt és tudva vagyon* (talán hogy Révaynak kedvét keresse?), azért vontam én magamat vissza Kazinczytól; azért szakasztottam félbe véle kezdett levelezésemet, noha volt az ideje, hogy Kazinczynak egy levelét — sokért nem adtam volna. De mondom: Kazinczy egy csapodár, asszonytermészetű ember, kitől tartózkodni jó és tanácsos! Részhajló csapodár és irigy; ha magához hasonló maradt volna, mái napig is Bálványa lenne még minden olvasó Magyarinak.« A Mondolat szerzőségére vonatkozólag ugyancsak ott következőkép nyilatkozik: »Én Somogyival soha a Mondolatról *egy szót sem szólottam*. Hogy a Mondolatot legelőször olvastam tellyes ártatlanságomban vettem ugyan észre, hogy sok helyen Kazinczy csapkodtatik benne; sőt olly őszinte voltam, hogy *néhány csapást magam is elvállaltam*, a mit talán én is Kazinczynak köszönhetek; de hogy Kazinczy ezt egészen magára vegye, nem gondoltam, holott másokra még többnek kellene abból háramlani. Pápaynak azt írta Kazinczy, hogy engem tart a Mondolat szerzőjének. Én nevettem és ezt gondoltam: Be nem esmer engem Kazinczy! Ha ülni tudó természettel jobban

¹ Látjuk, hogy az y-ista Kisfaludy a subjectiv szépnék híve volt.

még volnék áldva, bár azt a sokfélét győzném végezni, a miben kaptam. Pletykaság! kofaság! Ha Pythagorasnak állítása igaz volna, valóban azt gondolhatná az ember, hogy egy néhai elmés, kellemes, tüzes kofának lelke szorult legyen elvételéből Kazinczyba. Én Kazinczyra, a mint mondom, haragudni nem tudok, mert azzal, hogy az iskolai regulákhoz magát egészen szabni nem akaró Muzsámat leszóllotta, személyemet még nem bántotta meg; de azt nem is tanácslanám sem Kazinczynak, sem másnak akárkinek. Én Kazinczyt úgy mint Literatórt tisztetem, becsülöm: mert ha rongállya is külöнкödő kórsága által nyelvünket, hát volt az ideje, hogy javította, szépítette, gazdagította is; és ha igazak akarunk lenni, tehát meg kell vallanunk, hogy Ő volt az első, a ki nyelvünkbe azt az édességet, kellemetességet, hajlékonyságot, könnyűséget, lágyaságot és csint szerencsésen bele olvasztotta, mely nélkül nyelvünk a finomabb érzeményeknek kiejtésére soha sem lett volna alkalmas. *Én őtet soha nem mocskoltam, sem szóval, sem írásaimban:* a nevetni valót megnevettem, a dicséretre méltót megdicsértem; egy nyelvbeli szépségért meg tudtam neki tíz hibát is bocsátani. Az én embertermészetemnek tulajdoni: gyermeki őszinteség, egyenesség, Igazság; tudományomnak, tehetségemnek csekélységét megismerem. Az irigység, hamisság, csapodárság, dicsekedés, kevélység, meghittség, részrehajlás, gúnyolódás távol vannak természetemtől, míg az annyira fel nem ingereltetik, hogy magamon kívül vet. Heves vagyok, de senkit akarva meg nem bántok. Meg nem foghatom tehát, miként adhattam okot arra, hogy Kazinczy annyira elesmerjen, félreértsen. Azért én Kazinczyval szorosán barátkozni se nem akarok, se nem tudnék már. Én ugyan őtet *soha meg nem fogom hazudtolni*; de megbocsásson, ha nevetni fogok magamban. « Levele szokatlan hosszúságát azzal menti, hogy »Kazinczy annak tárgya, a ki mind jobb, mind bal feléről tekintve igen jeles ember és a kiről vagy semmit vagy sokat lehet csak írni«.

Midőn Ruszek e levelet Kazinczyval ismertette, a Mester, bár kétségtelenül fájtak neki Kisfaludy heves kifakadásai, de nagyobbára keserű igazságai egyúttal, mégis dicséretes nyugodtságot tanúsított. Sőt mintegy felülemelkedvén e keserű félreértésen, felejtetőnek és engesztelőnek azt írja az e tájt készült »Himfy« cz. költeményében Kisfaludyra vonatkozólag: »Szirtek *követték* lantod zengését.... Új koszorúra, díszre nemzetemnek, szükséged nincs.« Nézetét azonban a Mondolatot illetőleg (melyet, mint tudjuk, Kisfaludy személyes bosszúja művének tekintett) nemcsak hogy meg nem változtatta daczára Kisfaludy föltétlen hitelt érdemlő kijelentéseinek, hanem még mindig erősíteni, terjeszteni igyekezett ismerősei körében. Kisfaludy tehát második, ugyanez év (1816.) június 3. Ruszekhez intézett levelében valóságos antirecensiót ír oly értelemben, hogy a maga költői eljárását a Kazinczyéval szemben igazolni igyekszik. Így védekezik: »Ki változtatta többszer nyelvét, beszédmódgyát, írásmódgyát, azon egy dologról való ítéletét, szóval

princzipiumait az ő Literátori pályájában, mint Kazinczy? Nem mondom emberségét, mert Kazinczyt személyesen esmerni nem lévén szerencsém, karaktere felől nem szólhatok, s ha esmerném, sem fognék szólni a jónál egyebet. Kazinczy folyvást Himfy Recenzióját nyesegeti leveleiben, mellyről azt írja, hogy közölte velem a benyomtatás előtt.« S most kimutatja Kisfaludy e lényeges pontban, hogy a Mestert, mint már nem egyszer másutt, itt is cserbenhagyta emlékező tehetsége. »En ezen Recenzióról nem tudok egyebet, mint hogy Kazinczy *jelentette* ugyan egyik levelében, hogy engem recenseálni fog, de a Recenziót magát *soha nem olvastam irásban*. Zirczen jött az legelőször kezembe egy nagy asztalnál, az Annálokban már benyomtatva. Meg sem hunyorodtam olvasásakor, mint olly ember, a ki nemcsak dicsőséget, hírt, nevet nem keres firkálásai által, hanem a kinek csak ritkán jut eszébe is, hogy írt valaha magyarul. Sokaig nem is tudtam, ki a Recensens, minthogy Kazinczynak német írásmódgyát nem esmertem, és kérdést sem tettem felőle; míg utóbb mások történetből tudtomra nem adták. Akkor csudálkoztam, hogy Kazinczy olly kétszínű, a ki nékem szemben mást írt munkáim felől és a Világnak ismét mást beszélt. Mert nékem magamnak olly dicséreteket írt, hogy én pirultam el felettek, a Világ előtt pedig őrzöngőknek declarálta azokat, a kiknek az ő híre nélkül valami tetszeni mert írásaimban. Akkor újra eszembe jutott a nem egyenes mód, melylyel az émelygésig kényes Principiumokat fitogató Kazinczy, Verseghyvel bánt, és éreztem magamban, hogy ollyan emberrel, mint Kazinczy, akár dicsér, akár gyaláz, nem barátkozhatom: és hallgattam. Midőn Kazinczy valóságos nemtelen érzésből nékem azt tulajdonította, hogy én a Recenziójáért a Mondolat által kívántam bosszút állani, akkor megnehezíthettem volna ugyan és tűzlármát kiáltottam volna, ha Kazinczy lettem volna, de én ezen részről igen férjfiúnak érzem magamat. Megvettem e méltatlan, nemtelen kofalelkű vádlást. Semmi sem nevetésesebb előttem, mint midőn egy hegyke magyar Recensens az Orthographiai különbözések ellen olly maga-hittséggel kel ki, mint Kazinczy a Jottista az Y-isták ellen. Meg van-e tehát már határozva a magyar Orthographia, hogy azt mondhattya valaki: te a nyelv-regula ellen véttesz, ha így írsz? Csak a magyar nyelvet outrirozó affectált Onkelek és Cousinek csinállyák magoknak azt a privilégiumot, hogy azt behauptolják grammatisch correct magyar Írónak, a ki a francziákat és Angolokat mímelvén, másképpen ír, mint sem parlíroz. Emlékezem felőle, hogy a Széphalomi Góthe (a mint ő magát neveztetni örömet hallya) elejénte Kazintzy Ferencz, utóbb Kazincy Ferencz volt, míg végre Kazinczy Ferencz lett belőle. Nem tudom, hogy a Surányi Nincsinék könnyelműsége nem veszi-e Őtet még arra is, hogy Kazincsy Ferencz legyen belőle? Valamikor eszembe jut Ő, mindig ezt sóhajtom: Nemzetemnek Istene! add, engedd, hogy Ő, a kit a Literátori görcsök és grimaceok annyira elfogtak, kit a Franczia és Német kórság annyira tör, ismét

meggyógyúllon, az egész magyar Hazának öröme és szerencséjére! Add, hogy csélcsep kénye ismét vissza térjen oda, a honnan elcsapott, de add, hogy ott azután megállapodgyon! Irigységnek tudja be, hogy Kazinczy »úgy felindult« ellene. »A nyelvre nézve leginkább a régi Kazinczyt követtem. Vagy jó magyar nyelvem vagy rossz: ha jó, mit irigyl nekem azt, a miben ha van dicsőség, tehát Ő véle osztályos, közös; ha rossz, mi van benne irigyleni való? Valóban olly szív fájdalommal szakadtam el tőle, mint egy hív szerető sok időkig szeretett kedvesétől. Kazinczy valóban méltatlanul viszontagolta első tisztelőinek szeretetét, szívésségét s nagy boldog reményeinket rútul csalta meg. Ebből érzett fájdalom lehet oka annak, hogy talán keserű minden, a mit Kazinczy felől írok.« Mily szép lélekre vall e beismerő nyilatkozat, ez önvallomás! Kisfaludy nem bántja Kazinczy nyelvújítását, »hiszen szükség volt arra«, újítottak az akkor élő magyar írók mind, »magam is«, a jövőre bízza Kazinczynak ez irányban kifejtett működése helyességének beigazolását, csak »ne szórja el magát a vadkanpamlagra, ne applandírozzon, ne executírozzon, ne tánczollyon pantomimisch, ne írjon grammatisch correct, ne szeressen Monákat, ne csinállyon ily veszedelmes experimentet, ne szeressen Sophiekat, Mariekat, változtassa ismét magyarra Sentimentját és Costümjét, ne affectállyon és outrírozzon és ne tegye szűz nyelvünket olly lotyó Nimfescskévé, a ki minden más nyelvbéli szót olly örömet bevesz, mint egy országos sz....., kinek öble minden nemzetbelieknek nyílt hotelje és aubergeje. Mert ez már helyrehozhatatlan kárt tesz nyelvünkben és nemzetünket ridicullé teszi, kivált midőn azt olvassuk minden német tudós ujságokban, hogy az, a ki így ír magyarul, az I. classicus magyar Író.« Bizony igaza volt Kisfaludynak, hogy Kazinczy épen a nyelvet illetőleg tehetett legkevesebb kifogást ellene. Kisfaludy is helyesli a »mesterszavakat« (terminus technicus-okat), de azért »ne legyünk egyszer Teuts-magyarok, máskor Gallo-magyarok, harmadszor Olasz-magyarok s végtére semmi Magyarok«. Szerinte helyesebbek: életphilosophia, grammatica, poézis, mintsem — phie, — tique, poésie, »mert a magyar régibb ismerőse a görög és deák nyelvnek, mint azok korcsainak«. Különösen attól tart, hogy a mint már ki is fejezte, hogy ez a szokás »ha erőre kap, az egész Nemzetnek karakterét meghatná utóbb«. Köszönetet mond Zemplénnek, hogy Kazinczy ez eljárása ellen nyíltan kikelt s bevallja, hogy »hazafiúi méltó haragomban sokszor arra borzadok, hogy az egész magyar Világ előtt én is kikelek ellene, de kiméllem benne egykori kedves tisztelt mesteremet«. Nemesebb szavakat nem is mondhatott az írói nevében megsértett és hazafiasságában elkeseredett Kisfaludy s folytatólag így sóhajt fel: »Vajha Erdély levegője — a hol akkortájt, mint tudjuk, Kazinczy a maga tanulmány-útját végezte — nyavalyájából kigyógyítaná!« Megjósolja, hogy Kazinczy »a Nemzet előbbi angyla, Lucifer sorsára fog jutni. Szándéka jó, de a szertelen dicsőségre sóvárgás őtet is elcsábította«. Harmadik és

utolsó ez iránt Ruszekhez intézett levelében (1817. jan. 25.) újból is hangoztatja Kazinczynak kétségbevonhatatlan érdemeit. E levélből megtudjuk még azt is, hogy nem áll meg Kazinczynak az a gyanúsítása, mintha Kisfaludy a maga expectoráló leveleit azért írta volna Ruszekhez, hogy utóbbinak révén megtudják a környékbeli írók, de meg Kazinczy is Kisfaludy vélekedését Kazinczyról. Mert Kisfaludy csak utólag tudta meg Ruszektől, hogy ő a hozzá intézett leveleket másokkal, egyebek közt Kazinczyval is közölte s nem is neheztelt érte, mert »én az embernek szemében is, háta megett is mindenkor egyformán szoktam beszélteni.« Késérősége itt is ki-kitör Kazinczy idegenszerűségei és gyanúsításai ellen s mégis készséggel és lovagiasan hajlandó e »szál-kard viadal« után is — a minék az ő tollharczukat mondja — Kazinczynak békejobbot nyújtani, ha megbékülések árán föláldozza teuto-gallo-hungarizmusát.

Ugyane tárgyban, a békéltetés iránt intéz levelet Kisfaludy még ez évben (1817.) Kazinczy nagyrabecsült barátjához, Dessewffy József grófhhoz. Benne a Ruszekhez intézett levélbeli nyilatkozataihoz hasonlóan a legnagyobb tisztelet és elismerés, de egyúttal leplezetlen őszinteség hangján tesz vallást Kazinczyról. Ismételve hangoztatja, hogy a Mondolat létrejöttére semmikép sem folyt be, de nem is folyhatott be, mert megjelenése idején kiadóját: Somogyit még csak nem is ismerte. Azzal kapcsolatban védi Somogyit a gorombaság vádja ellen, mert szerinte »Révay és Kazinczy voltak első példái a goromba Kritikának, Somogyi csak követte őket«. Nemeslelkűségéről tanúskodik ez a nyilatkozata, hogy »szerencsés voltam, az ő ellene mellettem kikelni akaró és nem kevés elmetehetiséggel bíró barátimat lecsillapítani«. Figyelmezteti egyszersmind Kazinczy jó barátját, hogy ha »Kazinczy« irigység dühével fel nem hágy, vele oly sérelmes viadalra fakad, melytől minden nemesebb érzésű Magyar irtózni fog« és kéri mint nagyhatását, hogy »a viszátkodó magyar Írókat öszve egygyeztesse«, de hozzáteszi »én ugyan már kételkedem, hogy Kazinczyval valaha kezert foghassak, mert meg vagyok arról győződve, hogy ő és én a Magyarok Istenének két igen különböző lehelletei vagyunk.«

Kazinczy hol egyeneskézt, hol pedig közvetve, kivált Berzsenyi révén tudomást szerzett Kisfaludy felindult lelkiállapotáról, expectorációról s azt válaszolta Berzsenyinek mindezekre vonatkozólag (1817. márcz. 13.): »A recensió és epigramm csak azt mondá fölé, hogy ő hibákat ejtett tiszteletet érdemlő író, de a Ruszekhez és Horvát Andráshoz írt levél azt mutatta, hogy egy *alacsony lelki dühös ember*.« Tíz nappal későbbben ugyancsak Berzsenyihez intézett levelében ismét egész határozottan állítja Kazinczy, hogy »Túladuna reám a Kisfaludy Hímfyének recensiója miatt haragudott meg« s hogy Kisfaludy »*halálíg*« üldözi. »Ezt én nem panaszképen beszéllem — folytatja —, hanem ör-

vendve, hogy az ártatlanságnak így ad elégtételt a *határtalan pöffedség és a kajánul gyűjtött czimbora.*» De Kazinczy ez elkeseredését nem lehet csodálni, mikor Berzsenyi előzőleg (1817. febr. 27.) így informálta Kisfaludyt illetőleg: »Kisfaludy Téged gyűlöl és mocskol, s nem a recenzióért, úgy mondja, hanem azokért, a miket ezeknek s amazoknak firkálsz. Kisfaludy virgoncz, kevély minden philosophia, szelidség és szívesség nélkül.«

S a megbékülés mégis létrejött, daczára annak, hogy Kisfaludy az eddigiek után vajmi kevéssé bízott annak lehetőségében. Annak küszöbén, újra felvett levelezésük első termékében, ily férfiasan ír Kazinczynak (1821. szept. 5.): »Tegyük szívünkre kezünket és vallyuk meg, hogy az egész fergetegnek Kazinczy volt oka: először azért, mert fősvénykedvén a fényt és dicsőséget másokkal is megosztani a magyar Parnaszuson és büszke lévén, maga mellett másokat is megszenvedni, minden hová közelített Recenziójában leszóllott, olyanokat magasztalván, kik nyomának porába sem érhettek, de mégis mindig vakon utánna jártak; másodszor azért, mert Kazinczy más útra csapván, halálra ítélte mind azokat, kik őt nem követték.« S a ki még tudna Kisfaludy nyílt, őszinte, férfias eljárásában Kazinczy iránt pillanatig is kételkedni, azt kérve kérem, olvassa el Kisfaludynak ezt a megbékülés zálogául írt levelét a maga egész terjedelmében, élvezetet fog benne még a mai »modern czifra« világban is találni, oly szépen, lendületesen s a mi fő, oly férfiasan van az megírva, szíve-lelke megilletődésével s Kisfaludy lelki nagysága iránti hódolattal fog végig haladni a sorokon és legfeljebb azt sajnálni, hogy oly kiváló embereink nem mindig tudtak egy ösvényen haladni. Nemesebb ellenfele Kazinczynak, de sem magyar, sem más nemzet írójának még nem volt, mint a milyen Kisfaludy volt. Elmondja neki — most a megbékülés magasztos pillanatában — szentől szembe mindazokat az érdemeit, melyeknek ő maga is sokat köszön és melyeket még haragjában sem soha senki előtt nemcsak hogy meg nem tagadott, hanem nyíltan be is ismert. De feltárja és kiemeli egyúttal férfiasan, nyíltan legfőbb hibáit-gyengéit és kéri mint Literatori Vezért, eszközölje ki, hogy a magyar írók ezentúl »egymás nyelvét, orthographiáját ne bántsák, recenzióikkal is — melyek mérges darázscsípések s melyeket mérges daganatok, sebek, fájdalmak követnek — hagyjanak fel, mert az alsóbb rendbeli írókat nem javítják meg velük, a nagy Géliust pedig minek recenseálni, ha nem az elmemíveket, hanem inkább a szerzőket szeretik ostromozni?« »Tűrjük egymást minden esetre — fejezi be sorait —; szeressük és becsüljük egymást, a mennyire egymást érdemesnek tartjuk. Legyünk békével. S még egyszer nyújtván kezemet, szívből óhajtom, élj boldogul!« De jól mondja Rückert: A barátság kötelékét ne tépd el gondatlan, mert ha újra kötöd is, csak nem lesz az csomótlan! — Kisfaludy és Kazinczy újrakötött barátságának csomója csak nagyon is meglátszott. A Mester tar-

tózkodó volt, nem volt ő senki részéről ilyen »igazmondásokhoz« szokva, s fesztelen tanítványa meg nem is igen igyekezett a kedvében járni. Még egyszer léptek levélbeli érintkezésbe, Kisfaludy Károly halála alkalmából. A kölcsönös haragnak, neheztelésnek már nyoma sincs, csendes elismerésnek engedett helyet. Kazinczy érezvén a nagy veszteséget, melyet irodalmunk Kisfaludy Károly halálával szenvedett, azt írja Sándornak (1830. nov. 30.): »Annál inkább óhajtom most, tisztelt férfi, hogy az egek a Te életedet nyújtsák igen hosszúra. Éljen igen szerencsésen, halhatatlan férfiú, s lássad magadat sok időig tisztelve és szeretve.« A gondos vizsgáló talán kiérezné a tömjénező sorokból a megtört fulánkot, de Kisfaludy ezt nem fürkészte, hanem belenyugodván a szenvedett veszteségbe, így ír vigasztalólag Kazinczynak (1830. decz. 16.): »Mostani literatúránknak egyik főszerzője és alapítója Benned még él. Eltessen is az ég! szívemből kívánom, sokkal tovább, mint a mennyire közönséges embereknel a közönséges élethatar terjedni szokott. A magyaroknak istene adjon néked, tisztelt ősz bajnoka nyelvünknek, ki fél század óta soha el nem csüggedtél, oly hosszú életet, a milyen halhatatlan és örök marad érdemed és emléked mindaddig, míg csak egy magyar él és beszél a földön!«

Nyugodtan ismételhetem, folytathatom és ki is egészíthetem most már: És mégis . . . , azaz mégsem lehet Kisfaludy, daczára az erős incriminációknak, a Mondolat erkölcsi szerzője. Mert van-e olvasó, ki az eddigiek után, csak pillanatig is Kisfaludyt bosszúállónak, aljasnak tarthatná? Pedig annak kellene gondolnunk, ha Kazinczy vádja megállana. Hajlandóbbak vagyunk feltenni, a nélkül, hogy Kazinczy kétségtelen érdemeiből a legcsekélyebbet is levonnók vagy megtagadnók, hogy a hiúcska Mester ez esetben sem informáltatta magát kellőleg, alaposan s nagyon egyénileg ítél.

De mit is mondanak a többi vádoló? A gúnyirat, melyet Kazinczy bosszú művének gondolt, szerintök *esetleg történetesen* került túl a Dunára Somogyi kezébe. Már pedig, ha Kisfaludy tényleg erkölcsi szerzője, akkor nem a *véletlenre* bízva megjelenhetése sorsát, hanem maga *adta* volna Somogyi kezébe, azzal a sürgetéssel, hogy mielőbb jelentesse meg. Elég sajátos, hogy ez utóbbi pontra van is két vádoló tanúnk. Pedig inkább azt vártuk volna, hogy következetességből, mivelhogy a vád első pontját elejtették, ez utóbbit is el fogják ejteni. De talán így is okoskodtak: előbb a véletlen játszotta Somogyi kezébe a tiszántúli gúnyiratot, a ki azt a maga cikkelyeivel, mivel a túlzó neologióra neheztelt, megtoldotta, aztán eltette a fiókjába, vagy pedig azonnal megmutatta Kisfaludynak, a ki a kiadásra ösztönözte.

Pedig tudjuk, hogy Somogyit nem igen kellett biztatni a kiadásra, elég orthologus ember volt ő magáért, hogy kiadja mielőbb a Mondolatot; aztán, a mi a fő, Kisfaludytól magától hallottuk, hogy a Mondolat megjelentéig nem is ismerte Somogyit, a Mondolat

nem egy csapását magára vette, sőt a felelet által felbosszantott orthologusokat a viszontfelelet írása közben lehetőleg csitította, békeltette. De halljuk a két vádló tanút!

Az első, Kazinczy Miklós, a megtámadottnak édes öcsce, kétségtelenül bátya révén, tud róla, hogy »Kisfaludy *reávette* Veszprém Vármegyei Eskütt Somogyi Gedeont, hogy az általok (?) megbővített s Kazinczyra alkalmaztatott Mondolatot adná ki«. De Kazinczy Miklóst, nem tekintve a fönt kifejtetteket, már csak azért sem vehetjük komoly vádolónak, mert vádja általános és hiányos (kik által megbővített)? és mert, mint a törvénygyakorlat mondja, *érdekelt* tanú vagy fél. Egyetlen és legsúlyosabban nyomó tanú ezek szerint csak a kiadó rokona: Fábíán Gábor. Ő egyenesen azzal vádolja Kisfaludyt, megfélemlítve arról, hogy előbb a *véletlen*rel játszatja Somogyi kezébe a gúnyiratot, hogy »többeknek, de *különösen az ő buzdítására*« adta sajtó alá a Mondolatot Somogyi. De adós maradt a megokolással, minek alapján vádolja oly súlyosan Kisfaludyt. Avagy ő is a Kazinczy-féle tradíció hatása alatt áll, azt híven, hogy a mit az öreg Mester mond, azt mind azonképen el kell fogadni. Mivel pedig a megokoló felvilágosítás hiányzik, a tanú beszámíthatósága tekintetében szintén a törvénygyakorlathoz fordulunk döntés végett, s azt mondjuk: adatok gyűjtése folytatandó és a vádirat ezek szerint kiegészítendő. Az irodalomban eddigelé ugyan szokatlan ilyenforma utalás a törvényes úzusra, de vajjon ez esetben nem ez-e az egyetlen út-mód a tényálladék megállapítására? Szólnunk kell még a szintén tanuskodó Kölcseyről is. Vádja rövid s mint ilyen is oly általános, hogy ha esetleg elhallgatással mellőztetnék is, az ügy igazságos kiderítésén csorba nem esnék. Ő a »személyes *bosszúállókat*, mert *bizonytalan hírekből* hallotta neveiket« nem is akarja megnevezni. Vajjon nem Kazinczy ragaszkodó, de mégis önálló és igazságos tanítványa nyilatkozik meg e szavakban?

A három nagyrészt összevágó és eleinte igazán félelmetes — súlyosnak látszó vád tehát csak annyit bizonyít, hogy mind, talán mondhatom így, Kazinczy iskolájából került ki.

Annyi kétségtelen, hogy Kisfaludy neheztelt Kazinczyra, ki is fakadt ellene kíméletlenül, mérgesen férfiatlan-önző eljárásáért vele és még korábban Verseghyvel szemben, s nem csekélyebb mértékben erőszakos, idegenszerű újításaiért; az is áll, a mit Angyal általánosságban mond, hogy ellenszenvesek, gyűlöletesek voltak előtte a Recensiók, mint ilyenek, de erős meggyőződése és igen szeretném, ha olvasómé is lenne, hogy Kisfaludy Kazinczy ellen bosszút nem forralt, annál kevésbé töltött rajta.

Dr. Demek Győző.

ADATTÁR.

JÁSZAY PÁL NAPLÓJA.

Bevezetés.

Midőn néhány évvel ezelőtt, Abaúj-Szántóra kerültem, itt csakhamar egy jó kinézésű öreg úrral ismerkedtem meg, a kiről mindenki a legnagyobb tisztelettel beszélt; a ki mellét verő hosszú Batthyány-féle hófehér szakálával, domború, magas homlokán lengedező gyér hajfürtjeivel s jóságos kék szemeivel mindig úgy tűnt föl előttem, mint egy tisztos ősz pátriarka a rég mult időkből. Ez a 80 éven felüli tisztos öreg úr, városunk és vármegyénk bizottsági tagja, a helybeli takarékpénztárnak és casinónak fennállása óta igazgatója, illetve elnöke s a gróf Schönborn munkácsi uradalmainak nyugalmazott jószágigazgatója Jászay Sámuel volt, Jászay Pál történetíróknak a testvérbátyja. Nem egyszer volt szerencsém s alkalmam beszédbe ereszkedni vele, a midőn észrevehem azt, hogy az öreg úr nem csak a Corpus Juris szövevényes paragraphusait ismeri alaposan, hanem a régi classicus nyelveket, s a modern nyelvek közül a németet, angolt és francziát is érti, ismeri és beszél tökéletesen. Ha olvasásom vagy tanulmányaim közben néha-néha valamiben felakadtam, az öreg urat kérdezém meg bizalmasan, a ki mint egy élő Lexicon mindig szíves készséggel adott nekem s másnak is útbaigazítást. Midőn egykor egyik polemicus hirlapi cikkemet átolvasá, e cikkekre mintegy feleletül Macaulay történetéből fordított le nekem egy szép és hosszú részletet az öreg úr, melyet én annak idején alkalmilag a »Protest. egyh. és iskolai lap« hasábjain is bemutattam. Nemes gondolkozásmódját s fenkölt lélkületét mutatja végrendelete is. Midőn ugyanis 1891-ben 84 éves korában Szántón elhalt, megemlékezett több egyházak, iskolák és jótékony intézetekről, s többek között a magyar tud. akadémiára is hagyományozott bold. öcsce Jászay Pál emlékezetére 2000 frtot.

E kis kitérés után legyen szabad most tulajdonképeni tárgyamra áttérnem!

Nemes Jászay József és Turóczy Katalin házastársaknak Ab. Szántón 6 gyermekök született, három fiú és három leány. Legidősebb gyermekök volt az előbb említett *Sámuel*, ezután *Pál*, a történetíró (ki a reform. egyház anyakönyvének a tanúsága szerint 1809 febr. 19-én született), *Dániel* a gárdista és nyug. kapitány; s a leányok: *Teréz*, Nemesné, Nemes Lajos Zemplén vármegyei kir. tanfelügyelő édes anyja, *Anna*, Szendrei Balogh Frigyesné, Balogh István ab.-szántói földbirtokos édes anyja és *Mária*, Kovácsné. Mind a 3 fiú nőtelenül élt s úgy halt el. A köztök legtovább élt vagyonos Sámuelnek, két unokaöccse, — Nemes tanfelügyelő és Balogh István földbirtokos lettek az általános örökösei. Ők örökölték könyvtárát s az ő és Pál öccse irományait is. Ilyenek pedig nagy számmal maradtak fel az öreg úr után. A mint a régi szekrények porlepett fiókjait felnyitogatták, halmaz számra tűntek elő a régi könyvek, levelek és irományok. S találtak egy »titkos írásjegyekkel írt«, rendszeresen vezetett naplót is, melynek némely lapja közbe-közbe rendes írással levén írva, ezt az ott megjelent rokonok s barátok nagy érdeklődéssel olvasgatták. De az ú. n. »titkos írást« senki sem tudá közölök megfejteni. Én is hallottam ez érdekes irományok felől, s mint dilettans történetkedvelő, én is elmentem Balogh úrhoz, a ki a legnagyobb készséggel bocsátá azokat rendelkezésemre.

Mindenek előtt feltűnt az a szép rend és csín, a melylyel azok gondozva valának. Külön valának egybekötözve a Pál és Sámuel írott füzetek a gymnasiumi első osztálytól kezdve a nyolczadikig; külön a jogtudományi, külön a gazdasági jegyzetek mind az ő tiszta, ékes calligraphikus vonásaikkal. Egyik átkötött füzetben a napi bevételek és kiadások, másokban a nyugták, egy harmadikban az egyháznak fizetett illetékek, egy negyedikben ismét a napi időjárásról rövid meteorologiai észleletek évről-évre a legpontosabban s a legnagyobb részletességgel bevezetve. Egész vaskos francziául írott könyvre találtam, kiszedegetve a Voltaire, Diderot, Corneille, Racine, Rousseau, La Fontaine, és más jelesebb francia költők és írók műveiből; ugyanilyen szemelvényekre találtam német és angol nyelven, a jelesebb költőktől, s nagyszámú fordításokra német, francia és angol újságokból (a *Times*, *New-York Herald*, *Daily News*, *Journal des Débats*, *Evening Mail* és *Allgemeine Zeitung*-ból) a 48- és ötvenes évekből, melyek mind hazánk ügyeire s kivált nagy hazánkfíára Kossuth Lajosra vonatkoznak; a kinek a legtöbb beszédei is le vannak itt másolva, köztük egy a pesti karok és rendek előtt 1840 jún. 6-kán tartott igen szép beszéde is. Van itt egy igen érdekes s terjedelmes befejezetlen *kézirata is Jászay Pálnak »A magyar nyelvről«*.

Igen érdekesek a Jászay Pálhoz írott levelek is, melyek között Közéletünk több régi jeleseitől találtam írott leveleket, így p. o. Deák Ferencztől, József nádortól, gróf Teleki József és nejétől, Gévaytól, Wirkner udv. tanácsostól, Dr. Schedel (Toldy) Ferencztől, Bónis Sámuel és nejétől, B. Eötvös József, Horváth Mihály, Kazinczy Gábor, Lónyay Sarolta, Szécsen Antal, Hunfalvy János, Bay György és többektől. Van egy régibb levél B. Orczy Lászlótól, s Bartal György egy érdekes levele Gr. Batthyány Lajos miniszterelnökhöz 1848. május 24-ki kelettel. Továbbá a III-dik honvédtábornokj névsora Földváry Lajos őrnagy alatt 1848-ban; a nádori és udvari cancelláriai hivatalnokok névsorai, tisztségei s fizetései 1848-ból. Ugyancsak a szabadságharcz idejéből Kapczy Tamással és Samu bátyjával s másokkal is sűrűn váltogatott több érdekes levelei; s az udvari, nádori s más főbb ebédekre, estélyekre és egyéb ünnepélyekre készített meghívók, menük és tánczrendek stb. mind híven meg vannak itt őrizve.

Külön tokkal ellátott, piros bársonnyal bélelt szekrénykébe vannak elhelyezve a müncheni Codex magyar kéziratának a kezdő betűi, az ú. n. »Tatrosi másolat«, másolva Jászay Páltól 1836-ból. Továbbá akad. taggá választatását jelező okmányai. E szerint 1836. szept. 10. levelező taggá választatik; s erről 1837. jan. 18-kán kapja meg az okmányt Dr. Schedel Ferencz aláírásával; 1841. szept. 3-kán lesz rendes taggá, s 1842. febr. 3-kán kelt az erről szóló tagsági okmány. 1848. jan. 26-kán választja meg a bécsi csász. akadémia levelező tagjává Hammer-Purgstall aláírásával.

S az 48/49-ki szabadságharcz alatti s utáni legérdekesebb, rendes írású naplója, — mely időben ő gróf Batthyányi Lajos titkára volt — melyben a gr. Lamberg megöletését, a magyar sz. korona elásatását, Batthyányné vele közlött bizalmas beszédeit, a Bónis menekülését és a Bónisné sokféle viszontagságait írja le egész részletesen, kézzől-kézre vándorolt a rokonság között, s miként Balogh úr sajnálattal emlité, úgy elkallódott, hogy azt mai napig sem tudta minden utánjárása daczára sem előkeríteni.

S kérésemre szives volt átadni Balogh úr Jászay Pál nagybátyjának ismeretlen írásjegyekkel írt naplóját is, tanulmányozás s esetleges lemásolás és felhasználás végett, s én haza hozva mindjárt egybe hasonlítottam azt az angol biblia társulat 234. nyelven írt s kiadott sz. írású idézeteivel, de bizony az nem hasonlított egyikhez sem. Végre is a saját jegyzeteimhez fordultam, s megtaláltam az otrokocsi Főris Ferencz »Origines Hungarorum« — s még inkább a Bél Mátyás egyik művéből kiírt hun-scytha írású jegyekben a kulcsot a naplóhoz. Ilyen *hun-scytha írásjegyekkel van írva az 1828—29 és 30-ik évi napló egészen, az 1831. és*

32-dik évi fele részében; csupán az 1839-dik évi töredék van írva egész magyarul.

Mindjárt hozzá fogtam a kibetűzéséhez, s habár ez eleinte egy kissé nehezen is ment, a rendkívül sűrű írás, apró betűk és a keleti nyelvek szokása szerint jobbról balra menő nehezebb olvasása miatt; a remény, hogy ki tudja mily irodalmi kincsre találok, s nemzetünk történelméhez és irodalmához én is némi adalékot szolgáltatathatok, fokozta munkakedvemet, s szabad időmben e munkát hiven másolgtam, s midőn két évi naplót lemásoltam belőle, bejelentém azt tör. társulatunk nagy-érdemű titkárnak Szilágyi Sándor úrnak, kinek a biztatására a többit is lemásolám s beküldém neki felhasználás végett.

S a napló írásával nevekedett az annak írója iránt érzett tiszte letem is.

Mint 19 éves ifjú kezdé meg Jászay Pál az ő naplóját 1828-ban. A napló kezdetén mindjárt rövid vonásokban írja le a juristák víg életét Sáros-Patakon, az országos hírvű tudós Kövy idejében. Egymásután bemutatja naplójában jó barátait, kik között ott vannak: Bónis Samu, Feri, Barna, Gr. Teleky László, Patay János, Kandó Kálmán, Kazinczy László, Fáy Ábris, Recsky Bandi, Kapczy Tamás, Somoskeőy, Idrányi stb. Mintegy újra meglevenedik lelki szemcink előtt olvasás közben lángoló idealis szerelme a szép Bekény Kati iránt, a kihez verseket ír, s a kiről oly örömet ábrándozik munkái közben és mulatságai közt, s ki mindig előtte áll úgy ébrenlétében mint aluvásában. Élte legboldogabb napjai közé számítja azokat, a miket kedvese körében tölthet el ott »a szép Nagyaluban«. Kedvesen írja le partvarista életét Mikóházán, a jeles Comáromy István abaújmegyei vicispán oldala mellett; a kinek a barátságos, vendégszerető úri lakában többször megfordúl közeli rokona, a nagy Kazinczy Ferencz is. Látjuk a kedélyes, vendégszerető magyar házi gazdát, letűnt megyei életünk egyik typicus gentry alakját. Érdekesen írja le »a jászói prépóst installációját« és a »zemplénvármegyei installációt« is, a hol először találkozik Szemere Miklóssal. S midőn Comáromyt Abaújmegye követéül küldi fel a pozsonyi országgyűlésre, ő magával viszi Jászayt is, a ki naplójában sok érdekes dolgokat beszél el az ottani dietalis dolgokról.

Majd ismét Nagyaluban találjuk őt. Az egész országban kiűtött nagy cholera 1831-ben Szabolcs megyébe zárja őt. Ott dolgozik a Bónis alispán oldala mellett. Leírja a choleras híreket, a lakosság félelmét s a szabolcsi megyei életét. Megismertet e megye jelesebb családjaival. Majd a Gr. Teleky József házába kerül, a hol többször érintkezik a magyar

tud. Akadémia tagjaival, Döbrenteyvel, Helmezyvel stb. Részletesen leírja a Gr. Teleki házi s családi viszonyait Pesten, Szirákon és Bécsben, s az asztalnál hallott és beszélt nevezetesebb híreket és eseményeket; Gr. Teleky »Laczi« való intim baráti viszonyát; s 1839-ki naplójában az udvari cancelláriánál Bécsben töltött érdekes élményeit írja le néhány lapon. Kár hogy a naplóját nem folytatja tovább; s kár, hogy az egy pár helyen, de kivált 1832 — 1839-ig egészen megszakad. Hiszem azért, hogy így is több érdekes ismeretlen adalékot szolgáltat ez irodalomtörténetünkhez.

De mindenek fölött erősen domborodik ki e naplóból írójának Jászay Pálnak a szép jelleme; ki nem szánta ugyan ezt a nyilvánosság elé, de ép azért annál közvetlenebbül hatnak reánk ennek szokszor naiv, eredeti kifejezései. Mindenkor úgy tűnik ő elénk, mint törekvő, munkás, komoly fiatal ember, a kiről méltán elmondhatni a latin költővel, »multa tulit, fecitque puer, sudavit et alsit«; a kinek a barátságát sokan keresik; a ki a legzajosabb mulatságban sem felejtkezik el magáról soha; kártyázni nem kártyázik, az ivásban mértékletes, pénzével takarékos, szerelmében ideális; s folyvást olvas és tanul; szüntelenül gyűjtögeti az anyagot tanulmányaihoz, mint egy munkás méh; kinek úgy látszik az vala főelve, hogy »nulla dies sine linea!« Azért szeretik és dicsérik őt mindenütt. Szép ember volt, a mint ez a saját maga által festett s Balogh úr tulajdonában levő arcképéről is látható. Ügyessége sokféle és bámulatos; lehet mondani »ezermester« volt. Szépén rajzolt és festett. Már jogász korában lefesté Kövy híres tanárjának az arcképét, a melyet mindenek bámultak és dicsértek; később lefestette több barátját és ismerősét is. Festett vászonra és csontra is. Abaújszabolcs megye őt bizta meg még mint ifjú patvaristát a vármegye zászlójának a festésével. Ügyes faragványokat vésett és metszett a tajtékpipákra, s az általa készített szarupoharakat mindenütt megbámulták. Hajgyűrűket és szőrzacskókat kötögetett emlékül a barátainak; s cseresznyemagból »en miniature« remek kis kosárákat készített, a melyre legtöbbször a családi czimert vagy a magyar koronát is kimetszé ügyesen. Ilyet készített többek között Bónisnének, Comáromy-nének és Gr. Teleky Józsefnének, melyet az illető úrnők többször dicsekedve mutogattak előkelőbb vendégeik előtt. Táncolni is gyönyörűen tánczolt. A társaságok kedvence volt. Ilyenkor nem egyszer kérték fel, hogy »solo magyart« tánczoljon, s mindenki megbámulta az ügyes tánczát. Főnökei nehezebb és kényesebb ügyeik elvégzésével mindig őt bízták meg, s ő a megbízatásnak mindenkor emberül megfelelt. De nem akarok róla egész jellemképet alkotni. Legjobban megismerhetjük őt napló-

jából, melyet is van szerencsém e b. folyóirat hasábjain ezennel egész terjedelmében bemutatni:

JÁSZAY PÁL NAPLÓJA.

1828.

Törvényhallgató koromban egy gondolat futott át: végig láthatom egykor napjaim során. Miket akkor érdekesnek tarték, imigy jegyzém fel, most rám nézve szinte érdekes stílusban.

Mindennapi Jegyzőkönyv,

az 1828-ki esztendő sz. András havának 28-dik napjától kezdvén.

November 28. Kövynek leírtam a Juristák seriesét alphabetum szerint. Egész nap ködös idő volt, egy kevéssé meg is volt fagyva.

29. Szombat. Éjszaka híves eső esett; egész nap sáros, ködös idő volt. Kövy 10 órák is tett tanítást. Gróf Teleky nálam volt.

30. Vasárnap. Communicáltunk, Somossy professor szolgáltatatta ki az úr vacsoráját. Sáros idő volt.

Deczember 1. Hétfőn. Keményen megfagyott. Szántóról levelet kaptam. Délután Kövy nem tett tanítást. Gr. Telekynél voltam. Csuka Ferinek levelet írtam. (Ez szegény tudó sorvadásban sinlődött otthon, mit Nagy-Faluban a Bekény Benedek lakodalmán kapott szeptemberben.)

2. Kedden. Hajnalba hó esett, és egész nap nagy szél fújt. Kövy megszólított (értsd provocált). A német¹ elment kosztra a papnéhoz. A gróffal (Teleky Laczival) együtt voltam Bajusznénál. Kilencz órák pedig elkezdettük tanulni a magyar tánczot Kandó Kálmántól Kazinczynál.

3. Szerdán. Igen szép tiszta, de hideg idő volt. Estve Nyírinénél igen vígan voltunk Borbála estvéjén. Az egész professorátus ott volt feleségestől; — a juristák közül pedig: én, Ragályi, Patay, Kazinczy, Csapó, Szerviczky, Kapczy, Borbély és a gróf; — éjfél után 1 óráig tánczoltunk.

4. Csütörtök. Zajlott a Bodrog. Egész nap tiszta hideg idő, estve felé pedig szél is fújt. Legelőször korcsolyáztam ebben az esztendőben. Teleky Újhelybe volt a gyűléseken. A német Victor elszökött Náczival a markirral délelőtt 10 óra után. Levelet kaptam hazulról.

5. Pénteken. Egy keveset lágyabb idő volt, de a nap nem sütött; 8 órától 11-ig a grófnál tanultunk just: azután egész 2-ig festettem a Contrascriba stambuchjába. Estve korcsolyáztam. A Gróf 4 óra után megint Újhelybe ment.

6. Szombaton. Reggel ködös idő volt, de azután a nap kisütött, és a fagy engedni kezdett. Kövy három tanítást tett. A gróf 8 óra után jött haza Újhelyből. 11 — 12 ig Kandónál voltam, a korcsolyámat reszel-

¹ Lányi Victor, ki csereében volt Lőcséről Dani öcsémért nálunk. Lopásért az atyám elkergette házából.

gettük; — délután $1\frac{1}{2}$ -ig just olvasgattam, akkor hozzám jött *Ludvig* a publicus; — 3-ig vele beszélgettem, 4 után *Pataynál* voltam aztán 7-ig *Telekynél* készültünk jusra.

7. *Vasárnap*. Délig festettem a stammbuchba, délután is egy keveset. 2 órakor korcsolyázni mentem, 4-ig ott voltam, 4— $5\frac{1}{2}$ -ig *Idrányinál*, 6-ig *Soós Ferinél* mulattam. Kődös, kevésbé hideg idő volt. Estve francziát fordítottam, és Politicát írtam $9\frac{3}{4}$ -ig.

8. *Hétfőn*. 6-kor felkeltem, 7-ig just olvastam, 8-ig Politicát írtam, 9-kor *Szerviczkihez* mentem, ott *Kazinczyval* magyar tánczot tanultunk, *Fáy Ferencz* is oda jött, nekem egy levelet adott által, hogy adjam *Ragályi Károlynak*. 11—12-ig festettem; 1-kor hozzám jött *Ragályi*, a levelet által adtam neki, $1\frac{3}{4}$ a gróf is eljött, Politicát tanulni, 4-kor korcsolyázni mentem, 5—7-ig *Tóth Samunál* klaviroztam, 8—9-ig francziát fordítottam, Politicán feleltem. Hideg idő volt, kívált estvefelé, a nap nem sütött.

9. *Kedden*. 7—1 és 2—3-ig festettem; 4—5-ig *Vadnaynál* voltam, 5—6-ig *Szerviczkynél* klaviroztam; 6—7-ig *Telekynél* mulattam. Reggel beszéltem *Naményival*, ő tőle hallottam azt az ujságot, hogy *Terhesné* odahagyta az urát. 1 órától fogva a hó mindig esett egész estig. Politicán nem voltam. 8— $9\frac{1}{2}$ -ig francziát fordítottam.

10. *Szerdán*. 8-ig mindig jusra készültem. Politicán nem voltam, minthogy egy jurista sem volt. *Pataynál* szalonnáztunk *Telekyvel*, *Zsóryval* és *Borbélylyal*. 12-ig *Kandó Kálmánnál* voltam, vagy kettőt ugrotunk; — $2\frac{1}{2}$ -ig festettem, elvégeztem a Stammbuchot, el is vittem a Contrának *Patayval*, *Szekeres* is ott volt. 4 óra után *Erdőhegyivel* *Máriássynál* pipázgattunk, 5—6-ig *Balóczynál* klaviroztam, 7-ig *Nagy-Károlylyal* voltam, 8—10-ig francziát fordítottam. Hó szállongott, estve ködös idő volt.

11. *Csütörtökön*. $6\frac{3}{4}$ —8-ig just olvastam, 9—10-ig *Kazinczynál* tánczoltunk, 11—12-ig *Kandó Kálmánnal* beszélgettünk, 2-ig diplomát írtam, 4—5-ig *Telekynél*, 5—7-ig *Sárány Palinál* voltam, 8— $9\frac{1}{2}$ -ig francziát fordítottam. Nagy köd volt egész nap. Reggel a papné kocsisa kútba fult.

12. *Pénteken*, reggel mint tegnap; délután 2-ig diplomát írtam, 4—5-ig *Csengerynél* voltam, a diplomáit elvittem, 5—6-ig *Radvánszky-nál* *Telekyvel*, 6—7-ig ennél voltam, ők kártyáztak négyen: *Teleky*, *Radvánszky Guszt*i, *Kazinczy* és *Okolicsányi*, *Péterffi* is ott volt; a Politicáról mind kihajtotta a juristákat, csak vagy nyolczunkat hagyott meg az 1-ső székben, de nekem is addig kiabáltak kívülről, míg *Bernáth Gazsival* ki nem mentem. Hajnalban egy kis hó esett, egész nap ködös idő volt. Estve 10-ig francziát fordítottam.

13. *Szombaton*, reggel festettem, délután 4—7-ig *Telekynél* voltam, ködös hideg idő volt.

14. *Vasárnap*, reggel 6-kor már *Telekynél* voltam, minthogy *Pestre* indult, levelet is küldöttem tőle a bátyámnak; 7-kor *Patay Jancsival* együtt elmentünk *Kazinczyhoz*, onnat *Soós Ferihez*, 10-ig ott voltam. Délután egész 3 óráig *Ujlakynál* pipázgattam, onnat a két *Nagygyal*

elmentem Lácza Klárhoz, ott mulattunk egész alkonyodásig, oda jött Radvánszky Feri is, onnét elmentünk Balóczyhoz klavirozni, onnat a hogy haza mentem volna, *Bónizs Samu*, Domonkos és Borbély előtaláltak, erővel elvittek Nánássyhoz. Oda jött Darvas Feri is *Kazinczyval*. Onnat Hartsteinhoz mentünk. Ottan 25 üveg aszú bort elköltöttünk; noha én nem ittam meg többet másfél pohárnál. *Kazinczy* össze kapott *Bónizs Samuval*. Samu igen leszivta magát. Darvas Ferihez vittük hálni. A szekér bejött érték Nagyfaluból. Én levelet kaptam hazulról, melyben az atyám megengedi a Nagyfaluba való menetelt az ünnepekre. Kődös idő volt.

Deczember 15. Hétfőn. Megérkeztünk Nagyfaluba. Még akkor az este elmentünk Balogékhoz vizitre, én, Feri, Patay Jancsi és Borbély. Jancsiék nálunk háltak. A Samu atyja nem volt otthon; Kállóba volt a fixumokon. Borongós idő volt.

16. Kedden. Délelőtt 10-ig Ferivel Sebes Rózsánál voltunk; 11-ig pedig Majos Daninál. Délután Samuval Bekényékhez mentünk, egész 8 óráig a leányokkal beszélgettünk, ott is vacsoráltunk. A Kelemen Ferkó lakadalmába mint nyoszolyolányok meghívtak bennünket a jövő hétfőhöz egy hétre. Fáy Ábris is ott mulatott vagy egy fertályig Bónizs Károlyval. Ő mondta azt az újságot, hogy Patakon tegnap Péterffy miá Kubinyi Nácit kicsapták, Katonát s Nánássyt pedig egy heti börtönre büntették. A Benus feleségét most volt szerencsém legelőször látni. Igen derék szép asszony. Kati megvallotta, hogy a tavalyi pletykának Ábris volt a szerzője. Szép idő volt.

17. Szerdán. Délig just tanultam Ferivel. Délután elmentünk Bónizs Istvánnénál Fáy Ábrishoz, de ő nem levén odahaza, ott nem sokáig mulattunk, hanem a Majos Dani felé vett utunkban előtalálván a két Bekény leányokat, velök együtt elmentünk Bekényékhez; ekkor adták ide a Bekény leányok a stambuchjaikat, hogy fessek bele. Onnét elmentünk Majos Danihoz, a hol 7-ig mulatván, Zsoldos Laczi szánkán haza hozott bennünket. Vacsora után verseket írtam a stambuchba. Borult idő volt.

18. Csütörtök. Délig just tanultunk és festettem. Délután Sebes Rozsához mentünk Ferivel; igen jó málét süttött. Nagyon jó kedvünk volt. Kazinczy Józsi felől sokat tréfálkoztunk vele. Samu oda járt Zomborra egész nap a lovat megnézni. Kődös idő volt.

19. Pénteken. Délig festettem. Délután Balogékhoz, onnét Bekényékhez mentünk Samuval. 7-ig ott mulattunk. A Samu által előttem oly igen dicsért Kati szép fekete szeme mind napról-napra jobban kezd tetszeni. Kati csak maga volt odahaza, mivel az anyja Tokajba volt a vásárra. Este 9— $\frac{1}{2}$ 10-ig just olvastam. Kődös lágy idő.

20. Szombat. Festettem egész nap. Sehol nem voltam. Kődös hideg idő volt.

21. Vasárnap. Templom után, a hol igazán mondvá többet néztem Katicskára, mint a papra, elmentünk Balogéknál. Vay István urat is ott találtuk feleségestől és két fiával együtt; de ebéden nálunk voltak. Épen délbe jött haza V. I. Kállóból. Délután elmentünk Bekényékhez.

Az Erzsi stambbuchját is elvittem. Igen meg volt vele elégedve. A mitől tartottam, épen belé estem, azaz Bekény Katiba szerelmes lettem; noha a mint a Katicska beszédjéből, cselekedetiből, szemejárárásából, s hozzám való jóindulatából észrevettem, ő sem haragszik reám. Reggel fagy volt, de este felé ismét felengedett.

22. *Hétfő.* A patvarián hálunk. Reggel egész délig currenseket irtunk a 8 szolgabiráknak a marhadög iránt. Délután egy darabig festettem a Kati stambbuchjába. Azután elmentem Ferivel Sebes Rózsához. Az idő lágy volt.

23. *Kedden.* Borsod vármegyétől levelet kapván a V. I. azt irtuk le négyszer (a marhadög iránt); 11-től $1\frac{1}{2}$ 3-ig kivévn azt, hogy ebédeltünk, festetem a Kati stambbuchjába. Samu Darvassal elment Bekényékhez, de engemet nem hitt. A mint észrevettem, Katit félti tőlem, mint-hogy fülig szerelmes belé. Azt mondta ugyan, hogy várakozzak, mindjárt visszajönnék; de várhattam volna én őket, mert a 7 óra vetette haza. A nap süttött egész nap.

24. *Szerda.* Egész nap festetem a Katicska stambbuchjába. Szerencsésen el is végeztem. Borongós lágy idő volt.

25. *Csütörtök. Karácson 1-ső napja.* A karácsonyi sz. ünnep felvirradván reánk; reggel Istenem dicséretére templomba mentem, úrvasorájával éltem. A nagyfalusi leányok mind sárga pántlikákkal voltak felékesítve. Minden áhítatosságom mellett is sokat tekintgettünk Kátival egymás szemébe. A templomba Zsoldos Laczi egy levelet adott kezembe az atyámtól. Délután mindjárt Bekényékhez mentünk. Az egész falusi ifjúság mind oda gyűlt össze. Egész estig játszdunk. Én többnyire Kátival beszélgettem. Egynehány kézszorításokat is kaptam. Feri észrevette, hogy szerelmes vagyok; s előttem egyszer megállván, nagyon konfundált ezen szavaival; midőn épen a Kati keze kezembe volt: »Muszáj elmosolyodnom Pálom.« Én csak nevettem. Igen nagy sár volt.

26. *Péntek.* Délig templomba voltam. Délután egész estig Bekényéknél mulattam. Sebes Rózsa is ott volt. Most is többnyire Kátival beszélgettem s játszdunk. Meg is csókoltam. Hasonlóképen nagy sár volt.

27. *Sombat.* János napja. Délig Sebes Rózsánál és Balogéknál voltunk Ferivel és Bernáth Gassival. Délben Bekényékhez mentünk ebédre az egész háznép; csak a Samu asszonyanja maradt otthon, minthogy rosszul volt. Igen fényes gyülekezet volt. Nagy-Faluból csak Zsoldosék és Balogék nem voltak jelen. Ott voltak Mudranyék, a Korda leányok, Pogány feleségestől, Hoffer János, Törös Tamás, Kallós Danyi, Csoma Samu sat. Én külön szobában ebédtem a Bekény leányokkal. Kati és Erzsi közt ültem. Nem cseréltem volna Ferencz császárral. De azért oly különös érzések közt voltam, hogy enni sem tudtam egy kis levesen és sódaron kívül (a mit Kátival egy tányérról ettem); hanem szünetlenül a Kati kezét fogtam, csókoltgattam, s hozzá való forró szeretetemet (viszonozott) kézszorongatásaimmal jelentettem. A táncot én kezdem Erzsvil magyaron 3 óra tájban ebéd után. Végeztük 2 órakor éjjel után. Én tánczdunk legutoljára is magyart Kátival. Egész éjszaka amikor csak lehetett, mindig mellette ültem, s kezét a két szék közé lenyújtván, sok

kézszorításokat kaptam. A mellékszobába kimenvén, nyakát, kezét összecsolgattam. Igen nagy sár volt, úgy hogy Bekényékhez is kocsin kellett menni.

28. *Vasárnap.* Ámbár igen akartam volna is templomba menni, nem mehettam, mert Darvas Tónival délig mindig irtunk a v. i.-nak. Délután Majos Danihoz mentünk, vacsoráig ott mulattunk. Már a vacsoránál ültek, mikor haza jöttünk. Vacsorán nálunk voltak Mudranyék és Balogék. Vacsora után 10 óráig a leányokkal játszottunk. Egész nap lágy idő volt. Estve eső esett.

29. *Hétfőn.* Délelőtt 10 órakor Bekényékhez mentünk a Kelemen Ferke esketésére. A leányok magok küldötték értünk a vőfényt. Az esketés után 4 kocsin mentünk Bekényéktől a vőlegény házáig meg vissza, én, Feri, M. Pepi, B. Juczi és Katicska egy kocsin ültünk. Nagyon ki voltam Katival. Ebéden is náluk voltunk. Délután mintegy 3 óra tájba, midőn a lakodalomhoz legjobban készültünk, kaptuk azt az igen szomorú hírt, hogy szegény Darvas Feri kedves barátunk a múlt vasárnap viradóra 5 napi betegeskedése után forró betegségben meghalt. Mindnyájan megsirattuk. Az Isten nyugtassa meg porait szegénynek. Egy volt a legbecsületesebb s legjobb lelkű ifjak közül. Szomorúságunk enyhítésére elmentünk Balogékhoz; ott játszottunk egész 7-ig a Mudr. leányokkal. Ott is vacsoráltunk. Ekkor szerette meg. B. Feri B. Pepit. Feri ott is halt. Egész nap hideg szél fújt. Délután keményen megfagyott.

30. *Kedden.* Schol sem voltam; hanem délig mindig irtunk Tónival. Délután pedig formát csináltam B. Erzsinek. Egész nap hideg szeles és fagyos idő.

31. *Szerda.* Délután Sebes Rózsához mentem Ferivel. Onnan Rózsával és Ragályinéval visszajöttünk hozzánk. Ragályiné mind a háromnak kártyát hányt. Nekem azt hányt, hogy a szeretőm valamely kis ajándékot készít számomra. Az anyja házasságról gondolkodik; sok pénze van; s hogy hazulról levelet fogok kapni. Nálunk volt vacsorán is. Havas idő volt. Ekképen berekesztettük ezt a szerencsétlen 1828-dik esztendő; a melyben Erdélyben a sáska és a pestis, nálunk pedig a marhadög nagy mértékben uralkodott. Egyáltalán nagyon esős és szűk esztendő volt. Én ugyan részemről hálákat adhatok Istenemnek, hogy engemet minden bajoktól, veszedelmektől s betegségektől kegyelmesen megőrzött, s kivált ezen utolsó karácsonyhavát a legnagyobb gyönyörűségek és meglegedés közt eltöltenem megengedte. Mondhatom, hogy életem legbecesebb órái közé fogom számítani mindég; s megaggyott öregségemben is (ha ugyan Istenem kegyelméből azt az időt elérhetem) édesen fogok ezen hónapnak néhány órára visszaemlékezni. Egész nap hó esett.

1829.

Január 1. Ujesztendő. Csütörtök. Délig templom előtt irtunk kurrenseket a marhadög iránt, hogy a debreczeni vásárra senki szarvas-marhát ne hajtson. Templom után, a hol mindig Katin függött a szemem, S. Rózsához mentem Ferivel. De ott minthogy Bekényékhez mentek

ebédre, nem sokáig mulatván, jó újesztendei kívánság után eljöttünk. Délután Bekényékhez mentünk, a hol mindig Kati mellett ültem, s kezét kezembe nyujtván, alattomba csókolgattam. Utoljára egy kevésbé mutatam, mintha haragudnék, mivel Samunak azt mondta, hogy én ötlet semmibe sem veszem. De addig kért, míg ismét tökéletesen meg nem békéltem. Eljövetelemtől egy csókot nyomtam reá. Az idő egy kevésbé lágyas volt.

2. *Péntek.* Samu Darvassal elment agarászni; én pedig Ferivel elmentem Bónizs Istvánhoz; ott is ebédeltünk. Még ebéd előtt oda jöttek Bekény Katiék. Ebéd alatt (minthogy már ők akkor ebédeltek) Kati mindig egy külön szobában volt. Ebéd után B. Katiékhoz mentem magam Katiékkal, minthogy Feri* Fáy Ábrissal elment Majos Danihoz. Kati a mint a Bónizsné tornácza grádicsán lelépett volna; minthogy az idő nagyon lágy volt; én pedig egy kevésbé hátramaradtam, elsimult s elesett. Négy óra tájban Samuék is odajöttek. Katit megcsókoltam, s viszont egy csókocskát kaptam tőle több kézszorításai mellett, melyek által nagyon kijelentette, hogy szeret. Délig a hó nagyon esett, de délután igen meg-
lágult az idő.

3. *Szombat.* Délig irtunk. Délután mindjárt Bekényékhez mentünk. Egész 6-ig ott mulattunk. Mindig Katicska mellett ültem, az ablakban levő kis asztalnál; kezeit s nyakát csókolgattam. Több kézszorításokat viszonzott. A hajamból — mikor észre sem vettem, egy darabot elnyíratott Ferivel s eltette. Nekem pedig a magáéból adott örök emlékül; egy néhány formákat is adott csinálni. Egy kezében levő nótáskönyvből igen szerelmes verseket keresgetett ki, s azokat mutogatta nekem; azt jelentvén vele, hogy híven szeret s fog szeretni; a melyet én viszont cselekedtem. Utoljára, mikor elváltunk volna egymástól, megcsókoltam vagy háromszor; s kezét szívemhez szorítván, elváltam azzal az ígérettel, hogy Pünkösdre oda megyek; s addig is, mikor észre sem veszi, akkor fogom meglátogatni. Fagyos idő volt.

4. *Vasárnap.* (Patakra való menetel.) Tizkor kiindultunk Nagyaluból, egyre Keresztúrhoz értünk. A tokaji hegyen innét két kerekről lecsett a ráf, minthogy igen rossz út volt; azt míg csináltattuk, egészen beesteledett; mert 2 templom utánig senki sem akarta csinálni; akkor is pedig rosszúl csinálván meg, kénytelenek voltunk Inczédy úrtól egy pár kereket kérni, a ki vacsorán megmarasztván, már 10 óra után indultunk ki Keresztúrból, 1 órakor értünk a Pécsibe. Egész Rakamazig, míg csak láthattam a Bekényék kéményét s N.-Falut, mindig néztem szomorúan. A hogy reggel elkezdett a hó esni, egész nap s éjszaka mindig esett.

5. *Hétfőn.* Reggel 5 órakor kiindultunk a Pécsiből; egy cseppet sem aludtunk. Kapczy is a Pécsibe hált. Olasz mellett a kis fiúk szekere az árokba fordult, a rúd eltört; Dióssynak az instruktornak a keze kificzamodott, a kis Madarassynak a homloka meghasadt; és így ebben az útban igen sok szerencsétlenség ért bennünket. Meg is fogadtuk, hogy ha máskor olyan szép leányok, olyan szívesen marasztanak, mint minket a nagyfalusiak marasztottak, ki nem indulunk; mert bizonyosan azoknak az átka fogott meg; 10 órára értünk be Patakra. Kövy még akkor ott

nem volt, és így hiába siettünk. Az atyám még tegnap este bejött. Délután elmentem vele Miklós profeszorhoz, minthogy Danit Sz. Pál napkor lehozza Lőcséről az ő keze alá. Onnal elmentünk Bajusznét meglátogatni. Nyiriné is voltunk. Teleky még nem jött be. Az idő hidegebb volt, mint tegnap.

6. *Kedden.* Nyolczkor az atyám elment haza. 9—10-ig Radvánszky Gusztinál voltam. Egy cigárót kiszívtam. Onnan Péterfyhez mentem. Nagyon szívesen látott. Gróf Bethlen levelét is mutatta, melyben írja, hogy Erdélyben Brassóban a pestis kiütött, egy kerékgyártó hozta Moldvából, de még nem igen hatalmazott el, s alkalmasint elcít veszik, s hogy a vásárhelyi kollégiumot szélylyel csesztették. Kövy 11 órakor délben haza jött; 2—3-ig Újlakynál voltam; 3-tól 4-ig jus volt. Engem is megszólított az öreg, de nem igen tudtam, hogy mire használják a mandatum suspensoriumot, s az egész iskola sem tudta; nagyon kevesen voltunk; 4—5-ig Ónodynál, 5—6-ig Sárkány Palinál voltam; 6—7-ig s 8—9-ig just olvastam. Délután nagy hó esett.

7. *Szerdán.* 6—8-ig just olvastam; 9—10-ig B. Feri nálam volt. Láczaínál megvett egy üveg lükört. Én 2 pohárral ittam meg. Onnan elmentünk Falhoz, 12-ig ott mulattunk; egy pipa dohányt kiszívtam. Délután megint just olvastam. Kövyhez felementem. Jus nem volt. Kövytől Ambrózyhoz mentem; onnan haza jöven, formát metszettem; 5—7-ig Liszky nálam volt. Dalolgattunk. Vacsora után csak egy kevés just olvastam, mindjárt lefeküdtem. Este eső esett.

8. *Csütörtök.* 6—7-ig magam, 9—10-ig B. Ferivel tanultam just, 10—11-ig B. Katinak formát csináltam; 11—12-ig Okolicsányival beszélgettem; 1—2-ig B. Ferivel just tanultunk. 4—6-ig B. Samunál voltunk sokan. 6—7-ig Patay Jancsinál voltam; a lába fájt; még István napján megtörte a csizma a tánczba. Kazinczy is ott volt Végh Náczival. Az 5 ezüst frtot, a melyet Teleky még karácsony előtt a kezembe adott, által adtam neki, hogy fizesse ki ő Galvácsit. 8—9-ig francziát fordítottam. Reggel eső esett. Sár kezdett lenni.

9. *Péntek.* 6—8-ig magamba, 9—10-ig B. Ferivel olvastam just. 10—11-ig Katicskának formát csináltam. 11—12-ig gróf Teleky Laczi hozzám jöven, vele beszélgettem. Délután 1—2-ig just tanultam. 4-kor Telekyhez mentem; a bátyámtól hozott leveleket által adta. Onnan elmentem vele Okolicsányihoz; ott mulattunk 7-ig; ő bement Péterffyhez, 8—10-ig francziát fordítottam. A nap sütött. Lágý idő volt.

10. *Szombat.* 7—8-ig just olvastam. 9—10-ig formát csináltam. 10—11-ig Teleky nálam volt 11—12-ig ismét formát csináltam, el is végeztem. 1—3-ig festettem. 4—6-ig Fáynál, 6—7-ig Balóczynál voltam. 7—9-ig Kandó nálam volt. 9—10-ig franczia. Nap sütött. Sár volt.

11. *Vasárnap.* 6—8-ig levelet írtam az atyámnak. 8—9-ig Nagy Sámuel stambbuchjába a Szekeres kérésére csak pennával festettem egy mestert, a ki a pulpitusra könyökölve énekelt; 9—10-ig verset írtam; 10—12-ig Katicskának cseresznyemagból kosarat metszettem. 12—3-ig a Kis Józsi tanítója Vári nálunk levén ebéden, azzal beszélgettem. Ulu Danyi is ott volt. 4—5-ig a Gróf, 5—6-ig Szabó Károlynál mulattam,

7-ig Vadnay Bertával beszélgettem, 8—9-ig just, 9—10-ig francziát olvastam. Szép idő volt. Nap sütött. Kicsit engedett.

12. *Hétfő.* 6—7-ig just olvastam, 7—8-ig politikát írtam, 9—10-ig B. Feri nálam volt Telekyvel. 10—12-ig a kosárkát metszettem. 1—2-ig politikát tanultam. 4—5-ig B. Jancsinál voltam. Kövy is oda jött; igen szidta Bernáthot, a mért az ablakon meghallotta, *hogy kártyázni akar-nak*; 5—6-ig Bónizsénál; 6—7-ig ismét Pataynál voltam, ott is vacsoráltam; 9—10-ig francziát fordítottam. Igen szép idő volt. A nap sütött. De egy keveset engedtt.

14. *Kedden.* 6—8-ig és 9—10-ig just olvastam, 10—12-ig a kosárkát metszettem Katinak; el is végeztem. 1—2-ig politikát tanultam, 4—5-ig Csapónál, 5—7-ig Helnernél voltam, 8—10-ig francziát fordítottam. Vacsora után Pap Danyi nálam volt. Igen szép tiszta idő volt.

14. *Szerda.* 7—8-ig just olvastam. Kövy megszólított a »donációról« csak nem egész órán én feleltem. Politikán nem voltam. Elmentem Bónizs Samuhoz, onnan Ónodyhoz, onnan Kandó Ferivel haza jöttem. 10-ig vele beszélgettem, 10—12-ig és 12—1-ig egy formát kicsináltam Katicskának. 3-ig just olvastam, akkor elmentem Telekyhez. 3-kor elmentünk Kövyhez; ott volt Szemere főhadnagy is, auffühholt neki bennünket Kövy. 4—5-ig Fáynál voltam. 5—7-ig B. Samu nálam volt, tanulgattunk, 8—9 francziát. Levelet kaptam hazulról. Igen szép tiszta idő volt.

15. *Csütörtök.* 6—8-ig just olvastam; 9—10-ig kosárkát metszettem Katinak; 11—12-ig politikát tanultam. 1-kor magához hivatott Kövy s egy elektrika, egy gyújtó makhinára és egy barometrumra a melyeket Szojeczky lutrizott, mondotta, hogy tegyük egynehány juristával. 1—2-ig politikát tanultam, feleltem is belőle. Kövy is megszólított a palatinalis donációról. 4-kor elmentünk tenni a lutriára, én a 99. számra tettem, B. Feri a 29-re. 4—7-ig Ferivel Apostolnál voltunk. 8—9-ig francziát fordítottam. Szép tiszta idő volt. Estve felé hideg.

16. *Péntek.* 7—8-ig just, 9—10-ig Teleky, Patay és Borbély nálam voltak. 10—12-ig Kandó Ferivel kosárkát csináltunk. 1—2-ig B. Feri, Kandó és Teleky nálam voltak. 4—7-ig Okolicsányival a Grófnál voltunk; mindig disputáltunk holmi juris kérdésekről a Gróf nevelőjével. 8—10-ig francziát fordítottam, és hála Istennek a Gr. Thököly életét, a melyet még az elmúlt 1828-ik eszt. a husvét előtt kezdtem fordítani, elvégeztem. Egész nap hives eső esett. Lucskos, lágy idő volt.

17. *Sombat.* 6—7-ig just olvastam. 7—8-ig politikát írtam. 9—10-ig P. Jancsinál voltam. 10—11-ig kontrát tettünk; Somossy lett a kontra. Én a Teleky kedvérért Zsarnayra voksoltam. 11—12-ig festettem. 1—2-ig *Kövyt festettem.* 2—3-ig Ujlakynál voltam. 4—7-ig Balog Imrénél, Zimmermannal beszélgettünk holmi juris kérdésekről, két pipa dohányt kiszívtam. 8—10-ig francia gyakorlatot fordítottam németből, azután politikát írtam. Lágy sáros idő.

18. *Vasárnap.* 8—9-ig öltöztem. 10-ig templomba voltam. 10—12-ig a grófnál. Egy francia könyvet is adott olvasni. 1—2-ig F. Ábrisnál. 2—3-ig Kubinyi Miskánál. 4—7-ig Apostolnál klaviroztam, R. Makszi

nálam vacsorált. 8—10-ig francziát olvastam. Nagy sár s ködös idő volt.

Itt hiányzik a napló egész nov. 10-ig.

November 10. Kedden. Délig is délután is Kazinczy Laczi Emillel által jöven, velök töltöttük az időt. Igen változó idő volt. Másnap azaz **Nov. 11-kén. Szerdán.** Borongós hideg idő volt.

12. Csütörtök. Az öreg Botka itt volt ebéden; nagyon sokat nevettünk rajta az ebédnél, kivált midőn a karórépákról historizált. Nagyon derék, nyílt szívű, vig öreg magyar ember. A selyebi papné is itt volt ebéden. Szép tiszta, de szeles idő volt.

13. Péntek. Pelejtéről volt itt valaki ebéden, a nevét nem tudom. Egész nap olvasgattam A szarupoharat metszettem és a lószőr zsacsót kötöttem. Az ebédnél a V. Ispán sokat tréfált. Beszélte a többek között az egyszeri Gömöri embert, a ki így tette a testamentomát: »Az elvesztett ökreimet hagyom a papnak; ha pedig megkerülnének, legyenek a nagyobbik fiaméi«. Borult szeles, de hideg idő volt egész nap.

14. Szombat. Estve a vacsoránál mutatta a V. Ispán azt a pipát, a melyet herczeg Breczenheim küldött neki Bécsből a restaurációkor ajándékba, a Comáromy czímer van reá kimetszve. Szébb metszett pipát még nem láttam. Vacsora után a V. Ispán lehivatott; vagy hat levelet bepecsételtem. Reggel szép idő volt. Estve hó esett.

15. Vasárnap. Reggel a V. Ispán B. Samuval elment Fonyba határjárásra, a herczeg és a kassai püspök között. Fáy Ábrissnak és az öcsémnek levelet írtam Patakra. Reggel Józsival kimentünk puskázni. A feketehegynek felmáshztunk a legkellő tetejére térdig érő hóban; sokat bukdestunk a nagy meredekségen hol előre, hol hátra. Visszajövet életembe legelőször lőttem egy sármányt. Ebédre későn jöttünk. Már akkor a V. Ispánné az asztalnál ült. A selyebi papné is itt volt ebéden. Délután Regmeczre mentünk. Málit az anyjával az úton találtuk; ők mondták, hogy Laczi már elment a patvariára Korlátra; melyre való nézve Feriékhez mentünk; a Laczi atyja is ott volt, egész délután ott mulattunk. Az atyámnak levelet is írtam ott. Reggel nap sütött. Egész nap, de kivált estve hideg volt.

16. Hétfőn. Egész nap többnyire Rákóczy revoluczióját olvastam francziául. Az öcsémtől, Fáytól és Bekény Pistától levelet kaptam. Estve egy a Consiliumról jött parancsolatot másoltam. Egész nap hó esett.

17. Kedd. Az atyámtól levelet kaptam. A V. Ispán estveli 6 óra-kor haza jött, mert a nagy hó miatt semmit sem végezhetett. Igen nagy szél fújt, egész nap a havat hordta mindenfelé.

18. Szerda. Samunak megvallottam, hogy Bekény Katiba szerelmes voltam, s hogy még most is az vagyok. Ő is megvallotta nekem, hogy ő Darvas Lillába szerelmes, s hogy az előtt egész Pünkösztig ő is Katit szeretete. Egész nap havas szél fújt. Igen hideg volt.

19. Csütörtök. Daninak, Fáy Ábrissnak és Bekény Pistának levelet küldtem Patakra. B. Samuval összekaptam, de megint megbékültünk. Szép tiszta, de igen hideg idő volt.

20. Péntek. Estvére ide érkezett Bárczay Mihály alsz. bíró az esküdtjével Rátkay Pállal. A vacsoránál a V. Ispán sokat tréfált. A többek közt Darvas Antalról a Tóni atyjáról mondta, hogy míg élt, sokat emlegette, hogy őtet a losonczy lutheránus pap eskette össze; s így kezdte a beszédjét: »Tekintetes párok!« Én ilyen teremtettem — ugymond Darvas, mindjárt gondoltam, hogy mi lesz belőle. Borongós idő volt, de néha szép nap is sütött.

21. Szombat. Reggel itt a patvarián conscribált a sz. bíró. Nézte azt a pipát, a melyet B. Samunak metszettem; nagyon megtetszett neki. Dél előtt el ment. Délre ide jött Kazinczy Ferencz a leányával Zsenivel. Zseni ebéd után lekérte a munkáimat. Az öregnek a Kövy képét is mutattam. A V. Ispán azt mondta, hogy nagyon jól el van találva. Délután elment. Vacsora után a V. Ispán sokat beszélgetett a Restaurációról és a dietáról; a többek közt azt is mondta, hogy a jó főispánjának a csizmáját is lehúzná, de az ilyennek mint a miénk a bőrt is lenyúzná, ha lehetne. Délután Gróf Fáynak írtam egy a Restaurációtól magát mentő levelére írott választ. Szép tiszta idő volt, a hó engedni kezdett, de a szél mégis fújt.

22. Vasárnap. Ebédnél sokat neveltünk azon, hogy a. korhely Spilemberger gyomráról előhozódván a borkó; a V. Ispán azt mondta, hogy a csokoládéba is olyat tesznek s attól szaladgálnak aztán a dámák kifelé. A V. Ispánné azt felelte reá: hogy nem azt tesznek biz' abba, mert abba krémertartarit tesznek. Ezen még jobban neveltünk. Igen szép idő volt. A szél clállt, az eszterhaj megcsordult, de estve felé igen hideg volt.

23. Hétfőn. Reggel 10-kor megindultunk Kassára a fixumokra és generális gyűlésre. Én a V. Ispánnal a Wurston mentem Bárczáig. Ott a V. Ispán a feleségével bemenvén Bárczára az apjokához; a szobalány Julcsa ült mellém. Bemenvén Kassára, Domonkos ott kereste mindjárt a V. Ispánt. És ámbár Restauráció óta reám sem nézett, most össze csókolt. Igen hideg idő volt. A hó délig nagyon esett, délután a nap is kisütött.

24. Kedd. Reggel két szegény asszonynak másoltam egy zálogos levelet, 9-kor Sessióba mentem. Feleskettek. Criminalis Sedria volt. Délbe a V. Ispán traktát adott. Délután két zsidótól két instáncia irásért kaptam 4 huszast. Borongós idő volt. Délbe hó is esett.

25. Szerdán. Reggel 8—9-ig magyar tánczórát vettem Farkastól; 9-kor Sedriába mentem. Délbe csak magunk ebédeltünk a patvaristák. A fő perceptortól az ollót, a peniczilust és a plajbászt kivettem. Délután a perceptorral revisión voltam. Jó idő volt egész nap.

26. Csütörtök. Délig Sedriába voltam. Dengelegit a szabót kerestem, de nem volt odahaza. Magyar ruhát akartam vele magamnak méretni. Igen hideg szeles idő volt.

27. és 28-án. Délig Sedriába voltam. Lucskos idő volt.

29. és 30-án. Délig mindég írtam az atyámnak. Lágý idő volt, Hétfőn délig gyűlésben voltam. Délután a négy szolgabíró kellett sorba járnom, hogy a Dicalis Conscriptiót adják be. Hívesebb borongós idő volt, de a hó olvadt.

Deczember 1—2. Kedd. Szerda. Délig gyűlésbe voltam. Az angáriámat a főperceptortól kivettem. Kazinczy Laczinak 5 frtot, B. Samu-nak pedig 10 ezüst frtot és 2 ezüst huszast adtam kölcsön. Vacsorán nálunk volt Pécsy Tamásné. Igen kegyetlen hideg idő volt.

3. Csütörtök. Reggel a Sárosi és Borsodi V. Ispánoknak irtam a faggyú iránt. Délig gyűlésen voltam. Horváth a szabó megmért, 7 frtban alkudt meg az atyám vele. Délután először Patay Jancsinak és B. Feri-nek levelet írtam, azután 6-ig gyűlésben voltam. A V. Ispánné Pécsy Tamásnéval elment Eperjesre. Igen kemény hideg idő volt.

CZÉKUS LÁSZLÓ.

KÖZLEMÉNYEK IROMÁNYTÁRCZÁMBÓL.

Az oklevél-publicatiókat illetőleg ma már azon vezérelv van elfogadva, hogy a reánk maradt középkori okleveleket minden válogatás, minden megszorítás nélkül tömegesen kell napfényre bocsátani, amennyiben t. i. az ilyen eljárást finansialis vagy más okok nem teszik lehetetlenné. (Lásd erre nézve: Horvát Árpád, Oklevéltani Jegyzetek »Bevezetés« 62. lap és »Diplomatikai Kortan« 15. lap.) — Hát én úgy vagyok meggyőződve, hogy ez a vezérelv, mely az oklevél-publicatiók tekintetében már teljesen érvényre jutott, hogy *ez az irodalomtörténet és kulturtörténet körében is bír jogosultsággal.* Ezen felfogásom, ezen meggyőződéselem szolgáljon tehát mentességemül arra nézve, hogy az alább közlendő emlékeket és emlékezéseket, melyek többé-kevésbbé reám vonatkoznak, napfényre bocsátani merészkedem, — daczára annak, hogy én nem vagyok hires ember, és nem is leszek az soha; de még azon momentumnak meggondolása is segített legyőzni eddigi tartózkodásomat, s a személyes vonatkozású publicatiók iránt érzett ellenszenvenemet, hogy az ilyen irományok a tulajdonos halála után legtöbbször el szoktak kallódni. — Az általam közlendő emlékek azonban olyan tartalmuak, hogy magyarázó jegyzetek vagy commentár nélkül a mai kor embere alig értheti azokat: és így megint előáll reám nézve a kényes helyzet, amelybe már egyszer jutottam, amidőn t. i. 1885-ben az Országos Statistikai Hivatal felhívása következtében e Hivatal számára jelentést készítettem saját könyvtáram mibenlétéről, — s amidőn a jelentésem zárszávaiban e szavakat intéztem a Statistikai Hivatalhoz: »nagyon nem szeretek magamról beszéltetni, még kevésbbé pedig magamról beszélni; és mégis kénytelen vagyok az előrebocsátottak megértése és igazolása végett egyet-mást elmondani, ami

személyemre vonatkozik»; — igen is, most ismét kénytelen vagyok az e cikkben közlendőknek megértése és igazolása tekintetéből egyet-mást elmondani, a mi személyemre vonatkozik; miután (miként erről meggyőződtem) ezen autobiographiai adatok nélkül az általam közlendő emlékek egy része az olvasók előtt majdnem érthetetlen maradna.

Kezdem pedig közleményeimet *Horvát Istvánnal!* Talán még nem volt magyar ember, kinek lelkét oly nagy mértékben töltötte be a *fajszeretet*, mint az én apámét. Nagy szó ez, — jól tudom; sőt valódi túlzásnak tűnik föl ez állítás, ha arra a két férfiúra gondolunk, kiket a Magyarok Istene jó kedvében adott ennek a nemzetnek: Kossuth Lajosra és Petőfi Sándorra; kik mindaketten a magyar fajszeretnek, a magyar génusznak a magyar hazafiságnak legdicsőbb kifejezői, legbámulandóbb képviselői, szóval a magyarságnak valódi megtestesülései. És mégis nagyon igaz az, amit a dicső emlékü b. *Eötvös József* mondott Horvát Istvánról, akkor, amidőn temettük, »most temetik az utolsó *ázsiai* magyart«! Igen, ő olyan fajta magyar volt, a milyeneknek kellett lenniök a honfoglaló ősöknek. Nem egyszer mondotta is előttem büszke önérzettel »még az apám meg a nagyapám is *véresszájú magyar* volt!« — Az ő erős fajszeretetének correlatuma pedig az idegennek gyűlöletében nyilvánkozott meg: gyűlölte különösen a németet, valósággal rajongott a francziákért, és mindennap imádkozott a szerencsétlen lengyel nemzet feltámadásáért. Ez az ő német-gyűlölete már gyermek korában is kitört belőle. Mint kis diáknak, az iskolában németül kellett volna írnia; de ő kijelentette, hogy nem ír németül; e makacsságáért aztán az osztály tanítója Neichel Ferencz lehuzatta őt, és minden csapás után azt kérdezte tőle: »hát nem írsz németül?« nem irok nyöszörögte a kis fiú fogcsikorgatva, — és nem írt németül. Midőn 1830 octóberében engem Székes-Fehérvárra vitt az atyám a Cisterciták convictusába, ahol négy évet töltöttem, meglátogatta velem együtt az öreg Neichelt, és tréfálódva mondotta neki: »emlékszik-e még Spectabilis arra, mikor engem megveretett, amiért nem akartam németül írni«, amely megjegyzés az öreg urat nem csekély zavarba ejtette! — Csakis az ilyen »ázsiai« magyar ember agyában keletkezhetett az a gondolat, hogy első-született fiát *Árpád* névre kereszteltesse. Amikor engem Ürményi József országbíró keresztvizre tartott, a keresztelő pap kérdésére szívszorongva rebegte Ürményi az »Arpadus« nevet, és boszúsan dörögte magában, »ugyan mi jutott eszébe az én secretariusomnak, hogy a fiát ilyen bolond névre keresztelteti«. A pesti magyarság körében ellenben az Árpád név öröndetes meglepetést keltett. Vitkovics úja Döbrentei Gábornak (1820. febr. 26.) »Horvátnak tegnapi-

előtt fiat szült az ő jó felesége. Árpád: István nevet kapott a keresztségben; a keresztkoma Űrményi, az ország bírása volt. Ily nevezetesen kezdődött e kisdednek világi létele. Hát neked mikor születik Zoltánod?» (Lásd Vitkovics Válogatott Leveli 67-ik lap.) — A jó példát, melyet Horvát István adott, idő folytán többen követték, nevezetesen Szitokay Antal, pesti ügyvéd, utóbb akadémiai tag és Karacs Ferencz a híres rézmetsző; de ez a két Árpád nem érte meg a férfikort. Ma már alig tudja valaki, hogy a régi magyar személynevek használatát egyenesen Horvát István hozta divatba. Nem egyszer hallottam tőle gyermek-koromban ezen szavakat: »jegyezd meg jól, fiam, hogy Árpád vezér sokkal nagyobb ember volt ám, mint a római egyháznak bármelyik szentje: azért kereszteltettek én téged az ő nevére!« S ezt ő mondta, aki vallás dolgában legkevésbé sem volt Voltaireianus. — Ezt a szót »német« ritkán ejtette ki becsmérő jelző nélkül; — úgy tudta ő, mint senki más, mit szenvedett ez a nemzet, mióta Bécs uralma alá került. Történeti tanulmányai meggyőzték őt arról, hogy nincsen az az erőszakos eszköz, nincsen az az alattomos eszköz, melyet a bécsi udvar ne használt volna föl — háromszáz év lefolyása alatt szakadatlanul — avégből, hogy a magyarból osztrákot, természetesen német nyelvű osztrákot csináljon; vagyis más szóval, hogy a magyar nyelvet és nemzetiséget a föld színéről lehetőleg eltüntesse; vagy legalább is a magyarság életerejét megtörje. — Mint az országbíró titkárja pedig nap-nap után látta, mint németesedett el, mint fajult el (igen kevés kivétellel) a magyar arisztokrácia; látta mint váltak vak eszközeivé a magyarságot-cinyomó bécsi kormánynak még a magyar származású főbb hivatalnokok is; látta, mint iparkodtak egymást szolgálalkuságban felülmulni. Midőn a napoleoni háborúk idején egy ízben az országbíró fölhatták Bécsbe, — a kabinet-ülésben azon kérdést intézték Űrményihez, vajjon nem kellene-e a Karokat és Rendeket a magyar nyelv tárgyában teendő concessiók által lekenyerezni, hogy azután az újonczok s a rendkívüli subsidiumok megajánlásában annál készségesebbek legyenek: Űrményi erre azt felelte, hogy ez egyáltalán nem szükséges, fog a dolog menni ilyen concessiók nélkül is; és mikor aztán a kabinet-ülésből haza jött, ezen szavakkal fogadta az elébe siető Horvátot: *iterum destruxi vestram stupidam linguam hungaricam!*« Mintha kést döfött volna belém, mondotta az apám keserűen, midőn azt nekem mint fölserdült ifjúnak elbeszélte. — Már akinek ereiben magyar vér buzog, és aki az általam elmondottakat figyelembe veszi, az előtt bizonyára érthetővé lesz az, amit Wertheimer »Ausztia és Magyarország stb. Budapest 1892« című munkája II. kötetének 440-ik lapján Horvát Istvánról

(ennek napló-jegyzetei alapján) fölemlít; Wertheimer szavai ezek: »Horvát István és Virág Benedek abban mindenesetre megegyeztek, hogy hazánkra nézve a legnagyobb szerencse volna, ha Napoleon által a Habsburgok uralmától megszabadíthatnák. Sőt Horvát azt gondolván, hogy a francia császár készséggel segíteni fog ebben, — küldöttséget kívánt ahhoz meneszteni, hogy tőle hazánk részére királyt kérjen. De bármennyire rajongott is e tervért, a hideg számítás még is győzött, mert be kellett látnia, hogy Ausztria uralmától, ennek teljes leveretése esetében sem volna lehetséges szabadulni.« — Gyanús szemmel is kísérté Horvátot a bécsi titkos rendőrség folyton-folyvást és kikémlelésére *Schlegel Frigyes* hírneves német írók küldötte Pestre, ki miután katholizált, a bécsi udvar szolgálatába állott. Schlegel azt a furfangot eszelte ki, hogy ő majd leitatja Horvátot, s azután szép szerivel kivesz belőle minden titkot; ámde ez egyszer rútul felült tervével Schlegel; mert a vasfejű magyar-nak nem ártott meg a magyar bor; amíg a német ember attól teljesen elázott, amint azt az apám nevetve beszélte el. — De még évtizedek múlva is benn volt ő a fekete könyvben; *József főherczeg* (a nádor) fejcsóválva mondotta Stoffernek a palatinalis cancellaria igazgatójának Horvát Istvánról: »Das is a Krutz! Das is' a grosser Krutz!!« azaz hogy nagy kurucz — amit Stoffer csak úgy négy szem közt súgott meg Horvátnak. — Íme ilyen magyar ember volt Horvát István; és csakis az, aki őt magát közelebbről ismerte, vagy legalább azt a nemzetietlen kort, melyben Horvát működött, *a magyar hazafi szemével és szívével* vizsgálta, tanulmányozta, — csak az ítélheti meg helyes szempontból Horvát Istvánnak magyar őstörténelmi ábrándjait: a mai kosmopolita historikusok, kik Horvát Istvánt csak ócsárolni tudják, egyenesen azt documentálják ezzel, hogy sehogys sem bírják megérteni a háromszázados elnyomatás által előidézett **nemzeti visszahatást**, mert ha birnának kellő történelmi érzéssel, akkor bizonyára észrevennék, hogy Horvát István őstörténelmi ábrándjainak lélektani kulcsa közt és a chiliasmus lélektani alapja közt van bizonyos analogia: t. i. az egyik is, a másik is az volt a maga idejében, amit német írók »psychologische Unvermeidlichkeit« szókkal fejeznek ki: Horvát István a multnak álmodott dicsőségében keresett vigaszt és reményt, — a chiliasták pedig a jövőnek remélt boldogságában kerestek vigaszt és reményt. A genialis *b. Eötvös József* írja Horvát Istvánról: »tekintsünk háladatossággal vissza a férfúra, ki multunkat talán csak azért festé oly dicsőnek, hogy a jelen nyomorultságát velünk inkább éreztesse, s nagy eldődeink példáinak követésére serkentsen!« (L. Pesti Hirlap, 1846. június 21. Agricola levele.) — Még legutolsó

műve is a »Szlavínokról« azaz kérékedőkről» a már akkor mutatkozó panszlavisztikus izgatás okozta hazafias fölháborodásának volt kitörése. És hogy ismét b. Eötvös József szavait használjam, »nemzetiségünknek a bálványozásig vitt szeretete« volt az, mi őt az őstörténelmi ábrándok országába terelte, — »s azon óriási honszeretet hatalma (mondja b. Eötvös), mely a tudóst elragadta, elragadta tanítványait is;..... nem volt tanítóiink között, kitől annyian tanulták volna a hazát szeretni!« Igen (teszem hozzá én), ő apostol volt, a magyar nyelv és nemzetiség lánglelkű apostola!! Most, amidőn a honalapító ősöknek, ezeknek az ázsiai magyaroknak emlékét készülünk megünnepelni: időszerűnek tartottam az utolsó ázsiai magyarnak emlékét föleleveníteni! (Vesd össze a Horvát Istvánról imént elmondottakat a »Századok« 1879-iki évfolyamában megjelent »Adalék irodalmunk történetéhez« című cikkemmel.)

Amikor én gyermekéveimet éltem, azon időtájt az atyám még folytonos érintkezésben volt az irodalom akkori koryphaeusaival, — sőt többekhez a legbensőbb barátság csatolta őt. Szokása volt, mikor íróbarátait meg-meglátogatta, engem magával vinni; valamint abban is kedve telt neki, hogy velem magyar költeményeket szavaltatott előtűk. — Igen gyakran látogatott el Budára *Virág Benedekhez*; Virággal való érintkezéseimről Ompolyi Mátray Ernőhöz intézett azon levelemben szó-lottam, mely a »Hon« 1879-iki 282-ik számában jelent meg: a Virágtól kapott Kempis Tamást, melyben a címlapon a dicsőnek kezírása látható, mai nap is drága ereklje gyanánt őrzöm. — Elvitt az atyám több ízben *Kisfaludy Károlyhoz* is, ki igen jó volt irántam, s az Aurórával és rajzmintákkal ajándékozott meg; ő előtte Sándor bátyjának rövidebb regéit kellett szavalnom (már t. i. ahogy egy kilencz-tíz éves gyermek szavalni tud); mikor egy ily alkalommal a Szentmihályhegyi Remetét mondtam föl előtte s azon versszakhoz értem »Te szerelmem lángjainak boldog-talan kedvese, lelkem fanyar kínjainak tovább ne légy részese« stb., — ezen stropha hallatára Kisfaludy Károlynak szokatlan jó kedve kerekedett, melyet én akkor sehogy sem bírtam magamnak megmagyarázni; csak érett koromban jöttem rá, hogy Kisfaludy Károly derűltségét az a rendíthetlen komolyság okozta, amelylyel én, kis fiú, ezt a pathetikus stróphát elmondottam. — Mit szóljak *Vitkovics Mihályról*, kinél leggyakrabban fordultam meg az atyámmal; mintha most is látnám nemcsak őt magát, hanem Theodóráját is; mintha hallanám — temetésekor — a »Goszpodi pomiluj«-t, melyet a rácz pap intonált: kevéssel halála előtt ajándékozott meg Meséinek és Verseinek 1817-ben megjelent kötetével, bele írva e

dedicatiót »Horvát Árpádnak István Fijának Hazafiúi ösztönül és Emlékül adta 1829-ben martius 2-án a szerző.«

Az imént elmondottakat szükségesnek tartottam fölemlíteni, — mert aki ezeket nem tudja, az előtt majdnem érthetetlen az, hogy én nyolcz éves koromban kaptam levelet *Guzmics Izidortól*, Pannonhalmáról, — kilencz éves koromban pedig magától a nagy *Kazinczy Ferencztől* Széphalomról; e két levél, úgy hiszem, eléggé érdekes arra, hogy napfényre bocsássam; azt pedig, amit Szemere Pálról, Kulcsár Istvánról, Májer Józsefről, Horvát Endréről tudnék elmondani, — azt ez alkalommal mellőzöm, nehogy e folyóirat hasábjából a kelleténél többet találják igénybevenni; adom pedig a két levél szövegét betűhíven:

Pannonia tetőjén 1828. 10-d. Auguszt.

Kedves Árpádom
Istvánomnak derék fija!

Még mikor édes Apád barátságos házánál oly szépen, oly tüzesen mondád el a nagy Révai verseit, hogy bele betegednél, megígérém néked magamban az általam fordított görög költőnek verseit, hogy fogjon helyet kisdéd könyvtáradban. Ime most tellyesítem keblemben akkor fogadt fogadásomat. 'S minthogy Apád előtt sikeresen volt könyörgő levelem, hogy küldené meg nekem Révai búcsúzását Paintnertől; légy kérlek Te Előtte esedező helyettem; mond neki, hogy nálam Révaitól száznál több levél vagyon Paintnerhez. Legyen esedezésed sikeres, és élj, nevededjél testben és lélekben, 's emlékezzél rólam

Guzmics Iszidórról.

Csókkold helyettem Apádot; tiszteld igen jó Anyádat, és köszöntsd Lotti Nénédet, és a mosolygó Gyulát.

Széphalom August. 10-d. 1829.

Horvát Árpádnak
Kazinczy Ferencz

Te már gyermekkorodban kezdesz gyűjteni, 's ezzel mutatod, hova indulsz. Engedd nékem azt az örömet, hogy a' világnak és a csillagos égnek e két golyójival gazdagíthassam gyűjteményed. Lesegessd a' belsőt, merre vive fáklyát nekünk nagy atyád, hogy elcink eredetére 's útjaira akadjunk; és ha majd felderülsz, a külső nézése mellett olvassd meg a Scipio' álmát Ciceróból, 's azzal gerjeszgesd lelkedet azzá lenni a tieidnek, a' mi nekünk atyád volt. — Élj kedves gyermek, 's teljesítsd be minél előbb reményinket.

Kérdem most már, — nem a legfényesebb illusztrációja-e ezen levél Kazinczy Ferencz gerjesztő hatásának és szellemi életünk legparányibb

mózzanataira is kiterjedő érdeklődésnek? Nem hámulandó-e az, hogy ennek a nagy embernek figyelmét még az oly jelentéktelen dolog sem kerülte ki, mint amilyen az volt, hogy ez a nyolcz-kilencz éves gyermek a könyveket bujja, gyűjt, áhitattal hallgatja az irodalom akkori jeleseinak társalgását? Nem lélekemelő látvány-e az, hogy ő — a magyar íróvilágnak ez időtájt országoshírű, köztiszteletben álló, ünnepelt patriarchája — nem tartja méltóságán aluli dolognak ennek a gyermeknek Széphalomról buzdító levelet írni egyenesen azon remény fejében, hogy ebből a gyermekből idővel talán még lehet valami! Valóban! ez a levél is egyik igen érdekes documentuma Kazinczy Ferencz nagyságának!

Ilyen szellemi légkörben és ilyen behatások alatt növekedvén föl, nagyon természetes, hogy intellectuális tekintetben aránylag fejlettebb voltam, mint a velem egykorúak legtöbbjei, úgy hogy már tizenhat éves koromban tettem le a philosophiae doctoratust, húsz éves koromban a juris doctoratust, s a következő évben az ügyvédi censurát. Ugyancsak 1841-ben pályázat hirdettetett a Schwartner halála óta üresedésben levő diplomatikai tanszékre s a tanszékkal összekötött egyetemi könyvtárőri állásra: amely pályázatban azután én is részt vettem azon évi szeptember 25-ikén. Ötven év előtt, amidőn t. i. ez a pályázat megtartott, még szó sem volt és nem is lehetett szó irodalmi munkálkodásról; ilyesmit az akkori fejletlen irodalmi viszonyok közt a pályázóktól józanul nem kívánhatott senki: ekkor a tanszék elnyerhetésének criteriumát a pályázók zárhelyi-dolgozatai s a szóbeli előadásuk képezték és nem az irodalmi munkálkodás. A tanszékek elnyerésének ezen régi módjáról a mai kor emberei nagyon kicsinylőleg szoktak nyilatkozni, — ami pedig igen nagy tévedés. A feledhetetlen *Pauler Tivadar*, ki az egyetemi életet úgy ismerte, mint nálunk senki más, így nyilatkozik ezen pályázatokról: »ezen módnak minden hiánya mellett az volt tagadhatatlan előnye, hogy a tanszékek betöltésénél gyengítette, sőt gyakran lehetetlenné tette a pártfogásoknak hatását; mert ha azok érvényesülhettek is oly esetekben, midőn a pályázati munkálatok egyenlők vagy egymáshoz közelállók voltak, ellenkező esetben célzt nem érhettek és egyszerűen többször a leghatalmasb pártfogások, szemben a munkálatok tartalmából kivilágító készületlenséggel, szenvedtek hajótörést« (Pauler, Adalékok stb. 234. l.). Amiket Pauler Tivadar az imént idézett passusban mond, azok valóban arany-szavak, — mert arany-igazságok! — És épen Pauler Tivadarnak ezen szavai által érzem magamat feljogosítva arra, hogy önérzettel mondjam ki, hogy engem nem protectio, nem nepotismus juttatott egyetemi tanszékhez, hanem juttatott ahhoz pályázati zárhelyi-dolgozatom. Reseta János, egyetemi tanár, az

atyám földije és benső barátja, írja nekem 1842-iki augusztus 16-kán: »Sietek tudnodra adni kedves Árpádom! hogy ma a Diplomaticai Cathedrára a Helytartótanács által első helyre candidáltattál, minekutána már ezelőtt kilencz nappal az úgy nevezett Stud. Commissióban ugyan elsőnek voltál kijelelve. Örömmel tudatom veled azt is, hogy minélelőtte a dolog felvételét a Stud. Commissiónál, maga Ó Exc. b. Mednyánszky nekem a többi közt e szavakat kegyesen mondotta: Ich habe flüchtig die schriftlichen Arbeiten der Concurrenten durchgeblättert, Horvát hat mir am besten gearbeitet.« És hogy báró Mednyánszky Camerae Praesesnek és a Studiorum Commissio elnökének ezen nyilatkozata nem volt conventionalis phrasis, abból tűnik ki, hogy néhány nappal Reseta levelének vétele után maga a báró szólított fel engem, kit addig nem is ismert, jöjék házához és töltsék nála két évet avégből, hogy ez idő alatt Géza fiával mint magántanulóval a két-éves jogi tanfolyamot elvégezzem, — amire én a legnagyobb készséggel vállalkoztam s a két évet a báró házánál tényleg kitöltöttem. A hely szűke nem engedi azt kifejtennem, hogy báró Mednyánszkynek váratlanul bekövetkezett halála mi-módon késleltette végleges kineveztetésemet; csak azt kell kiemelnem, hogy midőn atyámat a mellvízkór leverte a lábáról, az Egyetem Bölcsészeti Kara 1846-ki május elsején nemcsak a diplomatika, hanem egyszersmind a magyar nyelv és irodalom tanszékének helyettesítésével bízott meg. — Közleményeim fonalán most ismét oly időponthoz értem, amely korból egy igen érdekes levelet mutathatok föl, — s ez *Garay Jánosnak*, a költőnek levele; mely szórul-szóra így hangzik:

Tisztelt polgártárs!

Többszöri keresésem után sem lehetvén szerencsém Önt otthon találhatni, szabadjon e sorokkal szívesen figyelmeztetnem, hogy holnap levén azon nap, mellyen egyezésünk szerint Ön engem tanári székembe igtatni fog; bizodalmasan kérem tehát, határozza meg találkozásunk helyét és óráját.

Én két negyed 9 órakor Önhez indulok, azon esetben, ha ellenkezőt nem követel Önnek soknemű elfoglaltsága.

Az ellenkezőről tehát magamat tudósítani kérem; ha levelét vagy izenetét nem veszem, annyit teend, hogy ajánlatomat elfogadta.

Tisztelettel maradván

Pest, máj. 1. 1848.

baráti tisztelője

Garay János.

A cím ez: Horvát Árpád tanár polgártársnak szíves tisztelettel.

Garaynak ezen levelében vannak olyan vonatkozások is, melyeket commentár nélkül ma már nem érthet senki. A legelső, ami a figyelmes olvasónak kell hogy feltűnjék, — ez azon anomália, hogy Garay Horvát Árpádot szólítja fel arra, hogy őt tanszéckébe bevezesse, beiktassa! Hát nem volt a pesti Egyetemnek Rectora, nem volt a Bölcsészeti Karnak igazgatója, dékánja, seniora? hiszen ezen egyetemi dignitariusként dolga volt volna Garayt az egyetemi hallgatóknak bemutatni! És mi volt Horvát Árpád, hogy ezen hivatalos functiót neki kellett végeznie? Hát biz' én ekkor még magam is csak supplens voltam! Hogy történhettek hát ily rendellenes dolgok? Elmondom azonnal. Midőn 1848-iki márczius tizenötödikén a forradalom Pesten kitört, rögtön fenekestül fölfordult minden az egyetemen. Az egyetemi ifjúság, élén Vasvári Pállal és Vidacs Jánossal, a mozgalomban igen tevékeny szerepet vitt, s az előadásokról egészen elmaradt; — az egyetem ügyeit illetőleg pedig abban állapodtak meg az ifjak, hogy április 2-ikán egyetemi közgyűlést tartanak, amelyre az újonnan kinevezett közoktatásügyi minisztert: báró Eötvös Józsefet is meg fogják híni avégből, hogy sérelmeiket és postulatumaikat a Miniszternek előterjeszthessék. Ez a közgyűlés csakugyan megtartatott április másodikán; és minthogy ezen közgyűlés már csak az egyetem történetének szempontjából sem ignorálható egészen, — adom e közgyűlés leírásának bevezető részét, úgy amint az a Pálffy és Csernátoni szerkesztette »Márczius Tizenötödike« című napi lapnak április 2-diki számában a 61-ik lapon olvasható; e cikk, melyet kívülem ma már bizonyára senki sem ismer, így kezdődik: Ma délelőtt tíz óra után nevezetes gyűlés volt az egyetemen. A tanuló ifjúság Eötvös József közoktatási minister polgártársunkat egy küldöttség által a gyűlésbeni részvételre kérván meg, a rendelt órára az egyetem nagy termébe az egyetemi polgárság tömegben jelent meg. A minister minden leírási tehetséget túlhaladó örömrivalgással fogadtatott. A szószerkekre Vidács joghallgató lépett fel, ki a polgárminister előtt az ifjúság kíváнатát előterjesztette. Az ifjúság szerinte el van határozva, az egyetemet inkább elhagyni, mint tovább oly pedans és obscurus tanítók leczkéire járni, mint a jelen tanárok nagy része. A termet minden oldalról e kiáltás: nem kell jezsuitismus — tölté be. A jogtanárok közül az ifjúságnak egyben sincs bizalmuk. A philosophiai osztályból Horvát tanáron kívül egy sem kell stb. stb. stb. — — Már csak a közlöttekéből is látható, mily kényes helyzetbe jutott a nemeslelkű báró Eötvös József. Minthogy az ifjúság kijelentette, hogy az eddig működött tanárok előadásait nem fogja látogatni, — a minister, nehogy a semester kárba vesszen, kénytelen volt a tanszékek helyettesítéséről

gondoskodni. A mathematicára Vállast szemelte ki, a philosophiára Purgstallert: e két szakra nem volt nehéz alkalmas embert találnia; de annál több gondot okozott a miniszternek a történelmi tanszék betöltése, melyet a forradalomig Reisinger János látott el (ugyanaz, ki a Bach-korszak idejében tíz évig volt a Bölcsészeti Karak gf. Thun által kinevezett dékánja). Reisinger a magyar történetet egészen osztrák szellemben adta elő; ez a körülmény, úgyszintén az ő fogyatékos magyar nyelvismeretei, őt az ifjúság előtt részben gyűlölet, részben nevetség tárgyává tették, — így tehát márczius 15-ke után nem volt neki maradása az egyetemen. Ekkor báró Eötvös figyelme énfelém fordult, mint aki (az egyetemi ifjúság április 2-iki közgyűlésének pronounciamentója szerint) a Bölcsészeti Karban az egyetlen possibilis ember voltam. A miniszter tehát felkért, hogy még a történelmi tanszék ellátását is vállaljam magamra. Én megköszönve bizalmát, kijelentettem, hogy három tanszéknek ellátása reám nézve teljes lehetetlenség, s hogy ezt a nagy terhet a legjobb szándékkal sem bírom el. Belátom, hogy igaza van önnek, mondá a báró; hogy tehát könnyítsek helyzetén, a tehernek egy részét leveszem az ön vállairól, s a magyar nyelv és irodalom előadását majd Garayra bízom. Így lett Garay János a magyar nyelv és irodalom tanára egyetemünkön; egyszersmind azt is meghagyta nekem a miniszter először élőszóval, azután pedig írásban, hogy Garayt és Purgstallert én vezessem be a reájuk bízott tanszékekbe. Miután az 1847/8-iki tanév véget ért, következtek a végleges kinevezések; — báró Eötvös ez alkalommal is nagyon a lelkemre beszélt, hogy vállaljam el a történelmi tanszéket: de én a diplomatikai tanszékhez ragaszkodtam, — mint amelyhez pályázati dolgozatom alapján s az illetékes hatóságok kedvező candidatiója folytán jogos igényt tarthattam; így azután a miniszter június 18-kán a diplomatika ny. rendes tanárává nevezett ki, rendes tanári fizetéssel; ezen kinevezés érvényes voltát még a Windischgrätz hg. kormánya is elismerte 1849-ben; mikor azonban Haynau jött be az országba, akkor minden kinevezés, mely az 1848-ki márczius 15-ke után történt, érvénytelennek nyilvánított; de az a körülmény, hogy én a forradalmat megelőzőleg már két évig szolgáltam az egyetemet, s a diplomatikai tanszékre primo loco voltam candidálva, ez a körülmény eredményezett annyit, hogy engem, mint a diplomatikai tanszék supplensét azonnal alkalmaztak, — amíg a b. Eötvös által velem egyidejűleg kinevezett többi tanárok egytől egyig elvesztették tanszékeiket. Mennyi kultúrtörténelmi adatot tudnék elmondani a bekövetkezett szomorú korszakból, amelyben bűn volt magyarnak lenni; amelyben nemzetáruló gazok versenyt garázdálkodtak ez országban az idegen burocraták.

kal; mennyit tudnék elmondani különösen arról, amit a francziák oly jellemzően »terreur blanche«-nak szoktak nevezni; ámde ezeknek fölem-lítése íveket venne igénybe. — Én tehát közel nyolcz évig suppléaltam a cassált rendes tanárt, azaz saját magamat. Végre azután az egyetemi tanácsnak a ministeriumhoz intézett abbeli kérelmére, hogy a diplomatikai tanszék ügyét végre-valahára már intézze el, gf. Thun 1857-ben kinevezett a diplomatika rendkívüli tanárává; de abból indulva ki, hogy ez a tanszék 1777-ben 600 forint évi fizetéssel láttatott el, nekem — ki a német világ beállta óta évi nyolczszáz forint helyettesítési díjat kaptam — most mint véglegesen kinevezett tanárnak csak hatszáz forintot adott. Mikor a tiszti esküt Kriegsau Helytartósági-alelnöknek kezébe letettem, mialatt az eskü szavait vontatva utána mondtam, egyre azt mormogta magában: »das is' kurios, jetzt hat er weniger als früher; das is' mir no' nit furkummen! das is' kurios!« — Egyetemi tanár hatszáz forint évi-fizetéssel, — s chez feleség és négy gyermek: ez bizony a fővárosban körülbelül annyi, mint a koldusból! Volt volna ugyan módja annak, hogy rendes tanárságom reactiválását még a német világban érjem el; de a följánlott célhozvezető cszközt fölháborodással utasítottam vissza. Ugyanis Langer, a zoologia tanára s a ministeriumnak igen bizalmas embere egy ízben (midőn előtte kifakadtam) azt mondotta nekem »Schreiben Sie nur einige Bogen deutsch, und ich verbürge es Ihnen, dass Sie in kürzester Zeit zum Ordinarius ernannt werden«; a mire én azt feleltem, »ich bin des Deutschen nicht in dem Grade mächtig, um in dieser Sprache schreiben zu können«, — erre ő azzal vágott vissza: »lassen Sie das gut seyn, Sie könnten schon, wenn Sie wollten, aber Sie wollen nicht«; — így tehát mellékkeresetről kellett gondoskodnom. Két jövedelem-forrás mutatkozott ez időtájt nyomorúságos tanári-fizetésem pótlására: az egyiket e bécsi ministeriumnak 1857-ki leírata jelölte ki, a mely tudatja az egyetemi tanácssal, hogy legfelsőbb helyen megengedettett, hogy az egyetemi könyvtárnál üresedésben levő könyvtár-tiszti állás nekem könyv-tárőri czímmel s négyszáz forint évi-fizetéssel adományoztassék, ha ez kívánatosnak mutatkozik; a másik jövedelem-forrást pedig az újonnan föllállított Kereskedelmi Akadémia igazgató-választmányának meghívója nyitotta meg előttem, a melyben engem a magyar nyelv és irodalom tan-székének elfoglalására hí föl a választmány; — minthogy e tanszékkal 1200 forint évi-fizetés járt, és nekem házamnépét, mely nyolcz tagból állott, kellett ellátnom, természetesen ez utóbbit választottam, s ezen intézetnél négy keserves évet töltöttem. Az általam elmondottak után már értheti az olvasó az én feledhetetlen barátomnak, a nagyérdemű

Toldy Ferencnek itt következő levelét és annak különbféle vonatkozásait:

Bécs, sept. 27. 1857.

Tisztelt barátom uram!

Szíves köszönetemet azon bizodalomért, melylyel f. h. 23. költ levelében megtisztelt. A mai posta viszi a kívántat. Jól esik készséget mutathatni, ha csekély szolgálat által is csak, azoknak, kiket becsülünk és szeretünk.

De nekem volt ám ma örömem! A cultusministeriumban megtudtam, hogy Kegyed iránti folyamodásom sikerrel koronáztatott, s Kd a tudva levő módon egyszersmind Könyvtárórré van kinevezve. *Olvastam* a Handbilletet. Azonban az utile csekély: $600 + 400 = 1000$ f. Örömemet a legközelebbi perczben megzavarta e gondolat: mit fog Kd hozzá mondani? Oh bár csak félig úgy örülne mint én. Ki is mutattam az illető referens osztálytanácsos előtt, mondván: Nincs szavam köszönni.... Úrnak ezt az eszközlést: Ön ezáltal a könyvtárt boldogította. Az erre következőt beszélgetést, úgy hiszem, nem felejtí el Heuller úr; s ugyan így fogom a miniszternek is megköszönni e kinevezést.

Ennyit sebtiben, nehogy a postát elszalaszszam. De engedje Kd, hogy kérjem: írna a legelső postával s biztosítson, hogy nem neheztel, hogy e hinárba bele hoztam. Különben örömem nem tiszta.

De egyeztethető lesz-e a keresk. akadémiái tanárság czzel? azonban ez az óráktól függ.

Szíves szeretettel

Kdnek

aláz. szolg. barátja
Toldy F.

Bármennyire óhajtotta is a jó Toldy, hogy a könyvtári szolgálatba belépjek, — be kellett látnia, hogy a fenforgó körülmények közt az valódi képtelenség volt volna. De midőn 1866 végén Cseri könyvtárőr meghalt, s én már nem voltam többé a Kereskedelmi Akadémiánál, — Cseri eltakaríttatását sem várva be, rögtön ellátogatott hozzám Toldy, s addig el sem hagyott, a míg ígéretemet nem vette, hogy most már vállalkozom a könyvtárórságra, melyre azután báró Eötvös József kinevezett, s a rendes tanárságomat is reactiválta. — Kedélyesebb viszony, mint amilyen köztem és Toldy közt volt, valóban nem is képzelhető! S az erős kapocs köztünk nemcsak a kölcsönös rokonszenv volt, — hanem erős kapcsolatot képeztek köztünk a mi irodalmi tanulmányaink is. Midőn Toldy irodalomtörténeti tankönyvének első kiadását bevégezte, ezt a levelkét intézte hozzám:

Igen tisztelt Barátom Uram!

Ime a munka vége. Most a név és tárgylajstromot csinálni: az alatt talán Kegyed is elolvashatná az utolsó íveket. Alázatosan kérem pedig ezt, hogy néhány nap alatt, legfeljebb jövő keddig az oly barátságosan ígért észrevételeket a munka 2-ik felére is vehessem, s ami sajtóhiba, azt hátul még helyre lehessen hozni, a többit pedig tán cartónokra használhassam. A dolog most már sürgetős lett, mert usque ultimam politiára kellene mennie az egésznek.

Tessék megbocsátani alkalmatlanságomnak; de csak úgy leszek megnyugodva, ha bizodalmas kérésem teljesítettik.

A legőszintébb tisztelettel

Pest, nov. 24/65.

alázatos szolgája és barátja
Toldy Fer.

Büszke vagyok arra, hogy Toldy Ferencz, a magyar irodalomtörténet megalkotója, engem érdemesített azon kitüntetésre, hogy munkáját felülbírájam. Sok ily levelkét tudnék tőle felmutatni; még utolsó levelkéje is, melyet halálának évében intézett hozzám, tudományos kutatásra vonatkozik, — adom szórul szóra:

Bp. június 2/75.

Kedves barátom!

Én egy kódexünket sem ismertem fel Corvinfélének, sőt bizton mondhatom, nálunk olyan nincs.

De van az Akadémiában, hol különösen érdemes lesz Sayousnak (Szájusz) Carbót nézni meg (Dialogus de Laudibus R. Matthiae); a muzeumban pedig még több van.

Szörnyen búsulok, hogy annyiszor hiába fáradtál hozzám. A mult héten az Akadémiában voltam elfoglalva, tegnap épen estve tettem látogatást. Pedig közelít a vég szükség órája.

Ölel tisztelő barátod
Toldy.

Mennyi kedélyesség van e néhány sorban! Nem egyszer mondotta nekem e szavakat: »oh milyen szerencse az mindakettőnkre nézve, hogy köztünk évről-évre bensőbb barátság fejlődött ki; — lásd, mikor évek előtt Bécsben voltam, és Lechner, az egyetemi könyvtár igazgatója, engem a könyvtári helyiségeken végig vezetett, az egyik teremben ezt súgta nekem: »Sehen Sie sich diesen Menschen an dort im Eck; das ist nur ein Amanuensis, und dieser Mensch verbittert mir das Leben!«; e szavakra én hitetlenül ráztam a fejemet, mert akkor még nem bírtam kellőleg felogni Toldy szavainak súlyát; ma (három éves könyvtárigazgatói pályámra

visszatekintve) azt mondom: irigylendő Lechner, aki ellen, mint könyvtárigazgató ellen, csak egy ember áskálódott, — én ellenem, mikor könyvtárigazgató voltam, sokan áskálódtak!

A mikor engem gr. Thun 1857-ben a diplomatika rendkívüli tanárává degradált, ugyanazon évben állíttatott föl (miként már említettem) a pesti Kereskedelmi Akadémia, melynek intéző körei engem a magyar nyelv és irodalom tanszékére egyenesen Toldy Ferencz ajánlatára hívtak meg. A mai kor embere el sem bírja azt képzelni, mily német szellemű volt ennek az Akadémiának mind igazgató-választmánya, mind tanári-testülete, mind pedig tanuló-ifjúsága, (természetesen a potiori fit denominatio, — mert hiszen kivételek itt is voltak.) A pesti Kereskedelmi Akadémia megalapításának idejében érte el hatalmának tetőpontját az átkos-emlékű Bach-rendszer s vele együtt a hivatalos germanisatio; elnyomatásunknak ezen szomorú korszakában kárörömmel hirdették országnak-világnak magyarfaló németek és szlávok »Finis Hungariae«! Könnyen érthető tehát, hogy valódi rögeszmévé fajult a fővárosi társadalom nem-magyar köreiben azon balhit, hogy Világosnál a magyarság napja örökre lehanyatlott, és hogy a német Ausztria mint Phönix megifjodva kelt ki hamvaiból. Ebből a minden tekintetben téves nézetből ma már jóformán kiábrándultak az emberek; ámde akkor, amikor a Kereskedelmi Akadémián a tanfolyam megnyílt, a német civilizátorok s a velők egy húron pendülő idevaló hitvány pribékek a magyar nyelvet, ezt a »bárbár« nyelvet, ahogy ők maguk közt mondani szokták, csak úgy tekintették, mint valami értéktelen lomot, — habár a világ előtt hazafias phrazisokat hangoztattak is: mi volt tehát természetesebb, mint az, hogy a Kereskedelmi Akadémia növendékei (néhány magyar fiú kivételével) szintén csak félvállról vették ezt a tantárgyat, — már csak azért is, mert a tannyelv az Akadémián kizárólag német volt, úgy szintén a kereskedői osztály nyelve a fővárosban hasonlóképen német. Akadt a fiúk közt olyan is, aki midőn őt a magyar nyelv buzgóbb elsajátítására ezen szavakkal serkentettem: »Sie werden das Ungarische noch sehr brauchen können«! azt vágta a fejemhez »eher das Russische«! — Nem sokára, hogy a tanszékemet elfoglaltam, megindultak ellenem, mint az ifjúság »lojális« (értsd: német) szellemének megmértéyezője ellen, a denunciációk, melyek következtében Prottmann, a főváros hírhedt rendőrfőnöke, engem magához hivatott, megdorgált, s az elbocsáttatásommal fenyegetődzött. Végre még a budai Helytartóság is beleszólt ez ügybe, — s engem a következő leirattal vélt sújtani, melyre természetesen én mindig büszke voltam; adom ez actát betűhíven:

Nr. 3091.

präs.

An Herrn Dr. Arpad von Horváth Professor an der k. k. Universität, und an der Handelsakademie in Pesth.

Durch gepflogene Erhebungen, und durch Ihre am 8-tem Juni l. J. bei der k. k. Polizei Direktion in Pesth zu Protokoll gegebene Äusserung ist sichergestellt, dass Sie israelitische Zöglinge der pesther Handelsakademie — mit Hindeutung auf die angebliche Sympathie derselben, für das Magyarenthum, auf deren Grundlage sie durch den ungarischen Reichstag emancipirt worden sind — zur fleissigeren Erlernung der ungarischen Sprache aufgefordert haben, u. z. mit dem zu Missverständnissen führenden Beisatze, dass die Zukunft eine noch grössere Verbreitung des Ungarischen hoffen lasse, und diese Sprache bald nothwendiger werden könne als bisher.

Diese Äusserung lässt die besonnene, und taktvolle Haltung vermissen, welche eine der nothwendigsten Eigenschaften eines öffentlichen Lehrers ist; und da die Folgen einer solchen zu verschiedenartigen Interpretationen führenden Ansprache an Schüler niemals vorhinein bemessen werden können, sonach den Missgriff um so bedenklicher machen: so sehe ich mich bemüssiget, das erwähnte tadelnswerthe Benehmen Ihnen hiemit zu verheben, und Sie vor ähnlichen Ausschnitten zu warnen.

Hievon setze ich gleichzeitig Seine Excellenz den Herrn Minister des Unterrichtes in Kenntniss.

Ofen am 19 Juni 1859.

Cseh.

Hát nem kulturtörténeti adat az, hogy volt idő, amidőn Magyarország főkörmányszéke a magyar nyelv tanárát megdorgálta, a miért ez azt merte mondani a tanítványainak »tanúljatok magyarul, mert a magyar nyelv sokkal szükségesebb lesz majd rátok nézve, mint ahogy ti azt ma gondoljátok«! — A Kereskedelmi Akadémiának egyik magyarfaló tanára (az importált civilisátorok egyike), kinek biztos tudomása volt az én folytonos zaklattatásomról, gúnyosan jegyezte meg előttem ez alkalommal »hiába rugdalóznak a magyarok a bécsi kormány ellen, mégis csak ők fogják a rövidebbet húzni«, — amire én csak annyit mondtam: látszik, hogy Ön nem ismeri a magyarságot, das Magyarenthum ist nicht nur eine Nationalität, das Magyarenthum ist vielmehr eine Religion! arczának elborulása meggyőzött engem afelől, hogy szavaim szegét ütöttek a fejébe. — Ime ilyen rózsás pályája volt a magyar nyelv tanárának a német világban!

De nemcsak mint a magyar nyelv tanára tapasztaltam azt folyton-folyvást, hogy az »egységes összbirodalom« rögeszméje egyenesen megsemmisítésére tör mindannak, ami magyar, — hanem azonfölül még mint

a diplomatika tanárának is volt alkalman meggyőződni afelől, hogy az a Gesamtösterreich-féle őrült gondolat még a tudomány szentélyébe is betolakodni készül. Ugyanis amidőn *Sickel Tivadar*, a bécsi »Institut für oesterreichische Geschichtsforschung« igazgatója s ez intézetben a diplomatikának hírneves tanára 1858-ban Pestre rándult, engem legott fölkeresett, s én viszont, a míg csak Pesten tartózkodott, mindennap meglátogattam őt. Eszmecserénk tárgyát állandóan a diplomatika képezte; — beszélgettünk a többi közt a Pannonhalmi Apátság 1001-iki alapító-leveleiről is; erre vonatkozólag azt mondotta Sickel »úgy hallom, hogy még a pannonhalmi levéltárnok sem tartja ezen oklevelet hitelesnek: egyébként innen Bécsbe visszamenet ellátogatok Pannonhalmára is, s akkor aztán ezt az oklevelet behatóan megvizsgálom«. — Nagy érdeklődéssel tudakolta azt, hogy én mit adok elő az egyetemen tartott diplomatikai collegiumomban: amire én egész őszinteséggel azt feleltem, hogy előadásaimnak tárgyát a specialis magyar oklevéltan képezi. Hogyan! hát nem ad ön elő hallgatóinak német vagy osztrák diplomatikát? kérdé tőlem Sickel; nem — mondtam én, — mert hiszen a német vagy osztrák diplomatikából esetleg tartandó collegiumhoz nálunk nemcsak a szükséges anyag hiányzik teljesen, hanem hiányzik azonfelül még a hallgatóságnál a kellő érdeklődés. — Nemsokára azután, hogy Sickel Pestet elhagyta, a következő levelet kaptam tőle, melynek közlését több tekintetben kíváncsnak tartom; adom azt az ő sajátos írásmódjával:

Hochgeehrter herr College

ich habe etwas auf dem gewissen, was ich ihnen eigentlich gleich von Martinsberg aus hätte schreiben müssen. ich hatte ihnen mitgetheilt, was mir von gewisser seite als äusserung des P. Maurus Czinár erzählt war. nun ich diesen sehr lieben alten herrn persönlich kennen gelern, muss ich jene mittheilung widerrufen. P. Maurus zweifelt keineswegs — und auch ich nicht — an der echtheit der Stephaneischen urkunde für Martinsberg. seine zweifel beschränken sich auf andere urkunden, worin auch ich im beistimme. Auf Martinsberg fand ich die freundlichste aufnahme. Maurus stand mir mit rath und that bei, so dass ich meine arbeit in wenig tagen vollenden konnte. ich habe 9 dortige urkunden für die Monumenta ausgewählt. P. Maurus hat sie dann selbst nach Wien gebracht, wo sie sofort aufgenommen sind und schon zur 3-ten lieferung benutzt werden. dafür werde ich dann andre hungarica erst etwas später bringen. das diploma Stephani konnte der erzabt nicht aus dem kloster fortgeben. der minister hat schon entschieden dass zwei photographen sich besonders nach Martinsberg begeben und dort an ort und stelle die urkunde aufnehmen.

Ihr schreiben habe ich nicht mehr überreichen können. ich trug nämlich S. Exc. die sache mündlich vor und erhielt zur antwort, dass schon

unter den in Padua bestellten tafeln einige exemplare für Pest bestimmt, die sache also bereits erledigt. was ich dem Minister über die theilnahme, welche ihre vorlesungen finden, mittheilt, wurde mit sichtbarer befriedigung aufgenommen; nur glaube ich wird es im Ministerium gern gesehen werden, wenn sie sich nicht auf ungarische diplomatik allein beschränken, sondern von zeit zu zeit auch eine vorlesung über allgemeine diplomatik halten und dabei denn auch das deutsche urkundenwesen möglichst berücksichtigen. nicht als wäre mir das ausdrücklich in bezug auf ihre vorlesungen gesagt: aber ich glaube in dieser hinsicht genau zu wissen, dass man ohne dem studium der speciellen landesdiplomatik zu nahe treten zu wollen, doch auch den allgemeinen character dieser disciplin gewahrt wissen will.

Das exemplar der Monumenta werden sie erhalten haben, leider machen es finanzielle gründe unmöglich dass das Ministerium mehr als die zwei (Universität u. Museum) exemplare nach Pest schenkt. Wünschen sie mir mehr exemplare, so müssen sie gekauft werden. Muss ich doch selbst für unser Institut, für das zunächst das werk bestimmt war, exemplare kaufen. Stellen sie dann nur den antrag beim professorencollegium oder der bibliothek und verfolgen sie dann die sache, falls man dort schwierigkeit macht, bis ans Ministerium, das dann schon ihren antrag unterstützen wird. dass aus den fonds der einzelnen institute noch exemplare angeschafft werden, kann das Ministerium leichter anordnen, als dass es aus seinen fonds grössere anzahl von exemplaren verschenkt. — Wenn dortige zeitungen etwas über die Monumenta bringen, bitte ich mir die betreffenden nummern zuzusenden. in der hoffnung bald von ihnen etwas zu hören und mit der bitte, mich von allem was auf dem gebiete der ungarischen diplomatik neues vorkommt gefälligst in kenntniss setzen zu wollen, verbleibe ich

mit hochachtungsvollem freundlichen grusse

ihr ergebenster college
Th. Sickel.

Sickelnek imént közlött levelében kétségtelenül az a legérdekesebb, hogy ő, a ki köztudomásúlag a diplomatika legjelesebb művelőinek egyike, miután Pannónhalmán az Apátság alapító-levelét — a magyar diplomatikának ezen legrégebbi emléket — gondosan megvizsgálta, — azt teljesen hitelesnek jelenti ki: s ez az ő votuma határozott nyereség a szóbanforgó oklevél hitelességének ügyére nézve. — De van azután egy másik passus ebben a levélben, amely élenken illusztrálja a germanizálásnak ezen korszakát, a mennyiben t. i. még oly nagy tudós mint Sickel, még ő sem birta magát emancipálni a germanizáló áramlat hatása alól; s ez levelének azon helye, melyben azt mondja az én diplomatikai collegiumomra vonatkozólag »dass man den *allgemeinen* Charakter dieser Disciplin gewahrt wissen will«: holott éppen ő emeli ki az Acta r. et i. Karolinorumban

(a 41. lapon) »heutzutage ist weder die Möglichkeit noch das Bedürfniss vorhanden auf dem Gebiete *allgemeiner* Diplomatie neues zu schaffen; és épen ő hangsúlyozza a Mittheilungenben megjelent egyik cikkében »Wir treiben alle *Specialdiplomatie*; hja, ha a magyar ember csak specialis magyar diplomatikával foglalkozott, azt már aztán magyar chauvinismusnak bélyegezték a Bach- és Schmerling-korszakban; a németnek természetesen szabad volt kizárólag specialis német diplomatikával foglalkoznia. — Látjuk ebből, hogy a »Gesamtmösterreich« emberei kétféle mértékkel mérték. És mégis ők s a velők szövetkezett nemzetiségi kolompók vádolnak minket magyarokat chauvinismussal, — minket, akik két néptenger közé, a németiség és szlávtság közé vagyunk beékelve, és ezer-éves dicsőséges multunk után is még mindig kénytelenek vagyunk hazánk *magyar* államiságáért és függetlenségeért küzdeni!!

Közölhetnék még több levelet, iratot, melyek irodalmi vagy kulturális ügyre vonatkoznak; van köztök több olyan is, mint például *Horváth Mihály* püspöknek azon levele, melyet 1872-ben kaptam tőle, midőn t. i. a M. T. Akadémia fölhívására véleményes-jelentést készítettem a chronologiai pályamunkákról, — e levél annyira tele van magasztalásokkal, hogy valóban a szerénység tiltja nekem — azt ezen közleménybe fölvennem; van több ilyen még másoktól is, — ugyanez okból ezeket is mellőzöm.

HORVÁT ÁRPÁD.

AK

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

A Zrínyi-könyvtár. Kende S. könyvtáros egy 89 lapnyi füzetben: *Die Bibliothek des Dichters Nikolaus Zrínyi* czimen közzé tette a birtokában volt Zrínyi-könyvtár katalógusát. A könyvtárt, mint tudva van, Szluha László fedezte föl a Daun grófok vötteai kastélyában, hova az még a XVII. század végén a költő fiának Zrínyi Ádámnak özvegye útján jutott. Zrínyi Ádám ugyanis a zalánkeményi csatában elesvén (1691. aug. 19), özvegye Lamberg Mária Katalin grófnő Wlassin Miksa Ernő grófhhoz ment férjhez s ennek leányával Leopoldinával jutottak a Wlassin-féle birtokok Vötteau várkastélylyal együtt a Daun grófok tulajdonába. Szluha adatai nyomán először Toldy László hívta fel a magyar közönség figyelmét e gyűjteményre még 1880-ban. 1891-ben a könyvtár eladóvá tétetett s bécsi antiquariusok kezébe került, ezek egyikének Kende S.-nek birtokából pedig a zágrábi múzeum vette meg. Kende a közrebocsátott katalógusban közli a könyvtárban levő nyomtatványok és kéziratok lajstromát, külön csoportban azokat, melyek Zrínyi Ádám könyveiből valók, továbbá a Zrínyi Miklós könyvtáráról 1662-ben maga Zrínyi által készített katalógust, Zrínyinek kis fia halálára írt elegiáját, a Zrínyiek családfáját és Zrínyi Miklós 1646. évi arcképét és névaláírását. A Zrínyi Miklós-féle könyvtár tartalmaz e katalógus közlése szerint 249 db. nyomtatványt és 14 kéziratot; a Zrínyi Ádám könyveinek száma 19. A könyvek magyar, német, horvát, latin, francia, olasz és spanyol nyelvűek. Magyar nyelvű könyv van a Zrínyi Miklóséi közt: nyomtatvány 6 db (Enyedi György: »Az ó és új testamentombéli helyeknek, melyekből a Háromságrol való tudományt szokták állatni, Magyarázattyok.« Heltai Gáspár: *Chronica az Magyaroknak dolgairól.* Kemény János: *Gilead balsamuma.* Liszti László: *Magyar Mars.* Pázmány: *Prédikációk.* Pethő Gergely: *Rövid magyar Cronika*). A kéziratok közt magyar nyelvűek: Zrínyi elegiája fia halálára, Forgách Simon magyar jegyzetei Forgách Ferencz nagyvárad püspök »De statu reipubl. Hung.« művéhez. Egy szakácskönyv: Az köztékeknek főzéséről való rövid jegyzés. Egy czím nélküli verses mű Chariklia történetéről. Két hadi tractatus (az egyiknek czime: Eötödik Károly császár idejében az militiarul írt tractatusbul való extractus minden rendekre nézve, a másiké: Svendi Lázár militiájáról írt tractatusnak

extractusa minden rendekre nézve). Továbbá az »Adriai Tengernek Syrenája«, mely Zrínyi következő tíz művének eredeti kézírata: A vadász, Viola, Obsidio Szigetiana, Arianna sirása. Fantasia poetica (ez a kiadásokban Tityrus és Viola címet visel), A vadász és az Echo, Orpheus fájdalma, Orpheus Plutonál, Epigrammák, Feszületre. Ezekon kívül a maga Zrínyi által készített 1662-iki katalogusban fel vannak még jegyezve a következők: »Giarmati Balassa Bálint Faitalan éneki;« továbbá: »Igen szép historia Sigmond Chaszarnak ideiben lett dolog«, és »Az néhai Tekintetes és Nágos Vitéz Urnak Giarmati Balasi Bálintnak és nemzetes Rimai Jánosnak Istenes éneki.« E három azonban nem volt meg többé a Kende által átvett könyvtárban. A Zrínyi Ádám-féle könyvek közt magyar nyelvű van 3 db. (Ágoston Péter: Szivek kincse, Pathai István: Az sákramentomokról és Pázmány Hodegusa). — A könyvek tartalma igen különféle. Maga Zrínyi az 1662-iki katalogusban 11 csoportba osztotta könyveit, e felosztás szerint azonban a magyar költők a latinok közt vannak. Legtöbb a könyvtárban a történeti mű, melyek száma majdnem felét teszi ki az egésznek. Képviselve van ezek közt úgy az ó- mint az újkori történet s a magyar történetre vonatkozó könyvek közt a már említett Heltai és Pethő-féle krónikákon kívül ott találjuk Turóczi krónikáját, Bonfini, Istvánffy, Forgách Ferencz műveit, úgy szintén több latin és olasz könyvet a török nép történetéről. Nagy számmal vannak azonkívül hadászati művek: várépítésről, erődítésről, gyalog és lovas harcokról, tüzéségről, vár ostromról, védelemről. E művek latin, olasz és német nyelvűek s nagy számuk és sokféleségük mutatja, hogy Zrínyi mily széleskörű olvasottsággal szerezte meg a hadi mesterségben azt az elméleti képzettséget, melylyel kortársait annyira meghaladta. A költői művek közt az ókori klasszikusokon kívül főleg olasz költők vannak nagy számmal, ezek közt azonban nem találjuk Tassot, a kinek műve pedig, mint ismeretes, nagy hatással volt Zrínyi eposzára. A könyvek legnagyobb része Zrínyi széljegyzeteivel van ellátva, mi azt mutatja, hogy tulajdonosuk nem csak hogy figyelemmel olvasta és tanulmányozta őket, de, mint Kende mondja, mintegy állandó eszmecsere állt fenn közte és könyvei közt. E széljegyzetekből Kende közül néhányat könyvének bevezetésében. Érdekes e jegyzetek egyike, mely világot vet Zrínyi politikai elveire. Egy Tacitusról szóló olasz könyv címlapjára ezeket írta Zrínyi: »Familia Zriniana ideo potest triumphare et laudabilis est, quia nemo ex iis fuit, qui aut imbellis aut infidelis domino suo nominari potuisset.« Egy másik helyen ismét így szól egy jegyzet: »Vezsem eszemben én, hogy az magyarországi urak czihelődnek, hogy az mi kegyelmes császáruk csak pro forma kérdez tanácsot tőlök, és immár mindent elvégezett akkor az német tanács, mikor az magyar urakat híják; de nem az mi kegyelmes urunk oka, hanem az, hogy mi nem vagyunk elegendők, hogy olyan nagy császárnak tanácsot adjunk, hanem magunké az invectiva, quare non mittunt filios in provincias alias.« Irodalomtörténeti értéke van a könyvtár kézíratai közt Zrínyi eposza és egyéb költői művei kéziratának. Az eposz kéziratában, mint Kende közli, számos a költő kezétől eredő széljegyzet és igazítás foglaltatik, továbbá több olyan kihúzott, de

azért olvasható stófa, melyek az 1651-ben megjelent kiadából hiányzanak, s melyeket már nagyobb részt Majláth B. is közölt a Zrínyi-könyvtárról 1891-ben az akadémia elé terjesztett jelentésében. Hogy Zrínyi milyen önbírálatot gyakorolt műveivel szemben, kitűnik az »Orpheus és a szép Euridice« cz. költeményhez tett jegyzéséből, mely így szól: »Istud opus sine studio feci, nec dignum appareret.« A könyvtárnak nagy-érdekű darabja továbbá egy czímtelen és befejezetlen, 148 lapra és 1062 ötsoros versszakra terjedő kézirat, Heliodorus Aethiopikájának átdolgozása; ebben úgy látszik előkerültek azon »némely régi versek,« melyeket Gyöngyösi említ a Chariklia czímlapján, mondván, hogy azoknak »rongyából és sok fogyatkozásiból« hozta ő a Charikliát új életre. Az itt közölt s már Majláth által is Gyöngyösi Charikliájával egybevetett mutaványokból kétségtelen, hogy Gyöngyösi e művet dolgozta át, midőn a Charikliát, mint e műve ajánló levelében mondja, Andrassy Péter gömöri főispán kedvéért újra megírta. A vád azonban, a mit Kende Gyöngyösi ellen emel, hogy az meg nem engedett módon használta fel e költeményt, melynek stófáit csak azért alakította át ötsorosból négysorosra, hogy ezzel dolgoztatának az eredeti munka színezetét adja: e vád magától elesik, ha az ember Gyöngyösi Charikliájának czímlapját és ajánló levelét elolvassa. Gyöngyösi ismételt és elég világosan megmondja ott, hogy a Charikliát azért »hozza új életre«, mert annak ez első kidolgozása sehogys sem tetszett sem neki, sem Andrassynak. Ő egyszerűen kiigazította és a maga izléséhez idomította a versezetet. Hogy azonban a Zrínyi-könyvtárban talált Chariklia-kézirat valóban Zrínyi ifjúkori munkája-e, mint Kende és Majláth fölteszi, koránt sem bizonyos; a közlött mutaványok nem vallanak a Zrínyi verselésére, hacsak Zrínyi ifjú korában jobb verselő nem volt mint később, a mit bajos volna állítani. Megemlítünk még egy feltűnő körülményt e katalógusból; azt t. i. hogy Zrínyi hadtudományi és egyéb prózai munkái nincsenek meg sem Zrínyi Miklós, em Zrínyi Ádám könyvei közt s a Zrínyi Miklós által készített katalógusban sem említetnek.

K. I.

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK AZ 1892—3-iki KÖZÉPISKOLAI ÉRTESÍTŐKBEN.

— Első közlemény —

1. *Néhány Mátyás királyról szóló trufánk s rokonaik.* 3—40. lp. (A brassói m. kir. áll. főreális.) Irta *Binder Jenő.* Trufának nevezi a szerző — Székely István régi szavával — a tréfás elbeszélést, a minő nagyon sok kering a népszerű, igazságszerető és tréfakedvelő, nagy királyról. Míg a mondák s legendák hőseit a tisztelet hideg nymbusával övezi a hagyomány, Mátyást, ki származása szerint is közel áll a néphez, a szeretet melegével árasztja el, belevonja mindennapi élete körébe, tréfaiba, bizalmasodik, komázik vele, a nélkül azonban, hogy azért megcsökkenne iránta a tisztelet; király ő azért a tréfa között is, okosságban,

leleményességben felülmúl mindenkit, igazságával, szíve jóságával lefegyverzi ellenségeit is. Népszerűsége nem szűnt meg halálával, sőt igazában csak azután nőtt nagyra, s a hullámzó meseáradatból a következő századokban nevéhez fűződött mindaz, miben a nagy királyra illő vonások voltak. Galeotti csak a vele s körülötte állítólag megtörtént dolgokat, anecdotákat beszéli el, melyek közül nagyon kevés ment át a nép ajkára. Binder sem ezekről szól tanulmányában, hanem a később keletkezett, igazán népies eredetű, költött elbeszélésekről, s azt vizsgálja, hogy minő rokonságban vannak ezek az európai mesetökhöz. Ezúttal hét darabban foglalkozik, ezek: 1. *Mátyás király lustái*; 2. *Róka fogta csuka, csuka fogta róka, varga fogta mindakettő*; 3. *Különös megajándékoztatás*; 4. *Egyszer volt Budán kutyavásár*; 5. *Mátyás király aranygyapjas báránya*; 6. *Mátyás és a velencei követek*; 7. *A tudós*. — Binder alaposan ismeri a külföldi meseirodalmat s ez a jártasság kellő ítélőképességgel párosulva, valóban meglepő eredményekre juttatja. Elemeire szedi az egyes meséket, s nemcsak a cselekvény egészét vizsgálja, hanem az egyes helyzeteket, motívumokat is, a párbeszéd sorrendjét, pointját, a szereplő személyek jellemét, számát stb. A sokféle változat mindegyikében van több-kevesebb rokonság, sőt azonosság is, bár egyik az Éjszaki-tenger partjain, másik Olaszország derült ege alatt kelt, a harmadik éppen valamelyik arab regekönyvben maradt ránk. A magyar szerző, ki először kapcsolta össze a mesét Mátyás nevével, ízlése, humora s viszonyaink szerint ép úgy válogatta, változtatta, sokszor egészen újra szőtte a cselekvényt mint a külföldi meseszerzők. Ezért egy-egy mesének közvetlen forrását ritkán sikerül kimutatni. Binder, bár néha (pl. a 2-ik számú és a Wallensteinről szóló mesében) szembeszökő hasonlatokat talál, nagyon óvatos a kölcsönvételei vagy rokonság megállapítása- s kimondásában. De ez az óvatosság csak fokozza vizsgálatai becsét, megbízhatóságát. Fejtegetései mindenestre igen tanulságosak s érdekekkel várhatjuk a folytatást, melyet *A Czinkotai kántorról*, az *Okos leányról* s egyéb Mátyáshoz fűződő trufáról ígér.

2. *A XVI. század szatirái*. 3—36. lp. (A pannonhalmi szent Benedek-rend győri főgymn.) Irta Tell Anasztáz. Bevezetésül jó források alapján vázolja a szatira eredetét és sajátosságait, majd részletesen ismerteti a XVI. század vallási, politikai és társadalmi szatiráit, ú. m. Sztárai dialogizált szatiráit: *Az igaz papság tikorét* s *A papok házasságát*, továbbá a *Debreczeni disputát*, s a *Balassi Menyhárt árultatását*; hosszan fejtegeti Hörváth Andrásnak *Az Antikrisztusról*, *A kétféle hitről*, *Az átokról*, *Az emberi szerzésről* stb. szóló szatiráit; — végül a *Művesek lakodalmát*, a *Házások énekét*, és az *Asszonyok intését*. Jellemzőkben nem szánt mélyen s jobbára általánosságoknál marad, de tartalmok ismertetésében, valamint a keletkezésekre hatott vallási és politikai mozgalmak megítélésében elég tárgyilagos, s ennyiben nem érdektelen a tanulmány. De mindennél érdekesebb lett volna e szatírák nyelvének: a szólásmódoknak, közmondásoknak, hasonlatoknak, s általában a szatirai előadásnak vizsgálata. Ezt azonban csak éppen hogy megérinti a szerző. Előadás és nyelv dolgában a saját értekezése sem kifogástalan; a 2-ik

fejezetben, a dolgozat főrészében, sok az ismétlés; aztán előfordúlnak stylusában ilyen kifejezések: »honfitársainak fülébe rágta a hibákat« (5. lp) »e költemény — a többi verssel — teljesen egy huron pendül« (18. lp); tárgyi hiba van ebben: e költemények »főeleme a derültebb vagy galgenhumor« (9. lp), s talán sajtóhiba ebben: »csak hittel lehet üdvözölni« (e h. üdvözülni).

3. *A murányi Vénus.* 3—16. lp. (Bpest IV. ker. közs. főreálisk.) Irta dr. Kiss Gábor. Gyöngyösiinek, de magának a címül írt költeménynek is akkora irodalma van, hogy pusztán ennek jó összefoglalása is elég munkát ad, s kivált iskolai értesítőben, nagyon tanulságos is volna. De a szerző a könnyebb végét fogja a dolognak s a Gyöngyösi-irodalomról egyszerűen — nem vesz tudomást. Azaz hogy csak Zilahy Albu máig s Toldy költészeti kézikönyvéig jut el (a Murányi Vénus megjelenését is csillag alatt *innét* constatalja); a mi ezeken túl van, a mit Gyöngyösi, Széchy Mária és Wesselényi életéről, a költeménynek alapul szolgáló történetről, a classicus költőkből vett ékítményekről, szóval, a mit 30 év óta e tárgykörrel írtak, az dr. Kiss Gábor előtt mind ismeretlen. Legalább ez a dolgozat azt mutatja. De mutat még mást is. Fordúlnak elő benne becses régiségek, jól ismert eszmék, jellemzések, melyeket nem kisebb ember írt, mint Arany János. A szerző ezeket mind magáévá teszi néha szó szerint, csakhogy elfelejti oda tenni az idézőjelet, meg az Arany nevét. A húsz soros életrajzban legalább annyi hiba van; felsorolásukra nem vállalkozunk, mert köztudomásúak a helyes adatok. A mű tartalmának elmondása közben ízlését is megismerjük, midőn négy versszakban szó szerint idézi a legízléstelenebb helyeket. Itélő erejéről eléggé tanúskodnak az ilyen észrevételek: »A költemény (már t. i. a bevezetés) vége felé, midőn már mintegy *megunta a költő a komoly dorgálást* (persze tisztán csak unalom az oka!) a gúnyhoz folyamodik« (8. lp); s alább: »Illésházyról ezután úgyszólván egyszer sem tesz a költő említést, *mire mint a vár kapitánya mégis csak méltó volna!* (Persze a szerepek nagysága a személyek rangja szerint nő vagy fogy a költeményben!) Befejezésül csak egy-két stílvirágot. A bevezetés természetesen ab ovo Leda kezdődik ekképen: »Vágygyal és érzellemmel megáldott lény fensőbb szellemi életével nemesebb érzeteinek méltó kifejezést törekszik adni. E nemes indulatainak megfelelő alakban nyilvánítása adja a költészet fogalmát.« S a bevezetés végén: »Petőfi az alföldi pusztát édenné alkotá, Tompa a sivár vidéket Tempévé varázslá: *Gyöngyösi Murány várát Trójává tévé és mindnyájunkat maga iránt mély hálára kötelezte.*« Ez az átmenet; következik az életrajzi vázlat s aztán ez: »Gömör vármegye északi vidékén, hol a bércek országában *viránydús völgyi tájképekkel rideg, vadregényes sziklás helyek* váltakoznak stb. még hét sor. Ez Murány, melynek asszonya, a »fenkölt lelkű özvegy, a függetlenség rendíthetetlen amazonja, a szépségében ragyogó murányi Vénus, a legnemesebb erényekben gazdag Széchy Mária« stb. De már sokat is foglalkoztunk ez önképzőköri dolgozattal.

4. *Csiky Gergely tanuló korában.* 22—53. lp. (Az aradi kir. főgym.) Irta Kara Győző. Csiky Pankotán született 1842. decz. 8-án,

de atyja 1844-ben Aradra költözvén, a költő itt járta a minorita atyák vezetése mellett összes középiskoláit. Atyja mint kórházi főorvos a szabadságharcz lefolyása alatt önfeláldozó fáradtsággal ápolván és gyógyítván a sok sebesült honvédet, áldozata lett hivatásának; többször áthülvén, sorvadásba esett s hosszú szenvedés után 1855-ben szegényen halt meg. Minden öröme szépen fejlődő gyermekeiben, főleg Gergelyben összpontosult, s érezvén halála közeledtét, megírta emlékiratait, melyekben számos jó tanácson, atyai intésen kívül a költőnek egész gyermekora, jelleme, jó és rossz tulajdonai is vannak írva, s több tekintetben kulcsot adnak a költő férfikori jellemének megértéséhez. A gyermekei javát, boldogságát óhajtó apa lelkére köti két fiának, hogy »mennél több idegen nyelvet« tanuljanak, de egyszersmind inti őket, hogy a mellett »anyanyelvöket, az édes magyar nyelvet tudományosan és alaposan megtanulni el ne mulasztsszák«. Inti különösen Gergelyt, az idősbet, hogy anyjának s öccsének »gyámola, tanácsadója legyen«. Ezek a tanácsok, a családját, gyermekeit mindenekfölött szerető, haldokló apa szavai mélyen benyomódtak s irányítólag hatottak a gyermek fejlődésére s későbbi életére is. Az apai aggodalom felsorolja fia hibáit is: a hirtelen haragot, a gyermeki irigységet, a ruházata s könyvei körül tapasztalt pongyolaságot, hogy inkább tőle hallja mint másoktól s még jókor megjavuljon. A pályaválasztásra nem ad neki kötelező parancsot, csak azt óhajttja, hogy minél jobban kiművelje magát, aztán kövesse saját hajlamait. De iskoláit végezve épen hajlamai ellenére lépett aztán a papi pályára, bizonynyal azért, hogy az atyai óhaj szerint minél előbb gyámola lehessen özvegy anyjának s öccsének. Az emlékiratnak a költőre nézve nagyon becses adatain kívül felhasználta a szerző az intézet irattárát s Csiky rokonainak és volt iskolatársainak adatait is. Így a leghitelesebb források birtokában igen sikerült képet rajzolni a költő gyermek- s ifjúkora fejlődéséről, sőt az akkori elnyomtatás koráról is. Figyelemmel kíséri Csikynek írói hajlama ébredését, fejlődését is, melyre az ifjusági önképzőkör nyújtott alkalmat. Ennek »Zsenge mutatványai« közt jelentek meg első költeményei, melyekből néhány valóban csinos darabot egészen közöl a szerző. Végül mellékli Csikynek összes iskolai bizonyítványait, melyek szerint mindig a legelsőek közt volt. A dolgozat nem csupán adatgyűjtemény, hanem a költő életrajzának első fejezete, mely ügyesen jellemző tollal készülvén, az irodalomtörténet méltánylatára tarthat számot.

5. *Szvorényi József. 1816—1892.* 3—40. lp. (A cisterci rend egri kath. főgymn.) Irta *Kassuba Domokos*. A dolgozat emlékbeszéd keretében tárgyalja Szvorényi életét és irodalmi működését, melyet még a 30-as évek elején kezdett meg. A rendtárs szeretete, a tanítvány halála jóleső melegséget önt el az egész munkán, a nélkül hogy ítéletében túlságokra ragadtatná a szerzőt. Végig kíséri Szvorényinak egész életét, gyermekkorától utolsó órájáig, nemcsak száraz adatokat sorolván fel, hanem fejlődését, a működése irányára ható okokat is feltüntetvén. Szvorényi Borsodmegye *Sáta* nevű *palóc* községben született, a mit azért hangsúlyozunk, mert a halála alkalmával írt nekrológok a Ferenczy-féle »Magyar írók életrajzgyűjtemény«-ének (1856.) azt a sajtóhibás

adatát, hogy »a borsodmegyei *Sátapalóc* községben« született, szinte kivétel nélkül úgy vették át, hogy *Sátapalóczon* született, a milyen község nem létezik. Szvorényi atyja ott kántortanító volt; középiskoláit Egerben végezte, s aztán papi pályára lépett; theologiai tanulmányai végén átlépett a cistercita rendbe. Mint fehérvári tanár írta a *Magyar ékes szókötés* című nyelvtud. pályamunkáját, melyet az akadémia jutalommal tüntetett ki, s melyért taggá is választotta. A forradalom lezajlása után Egerbe küldte rendje s az itteni gymnasiumnak volt előbb tanára, utóbb egész haláláig igazgatója. Írt költeményeket, bölcseleti s széptudom. fejtegetéseket, de hajlama, tehetsége leginkább a nyelvtudomány művelésére vonta. A középiskolai ifjúság két évtizeden át leginkább az ő nyelvtanait és ékesszólástanát használta. Élete végén írt dolgozatai közt különösen becsesek: a *Fejlődési tünemények nyelvben* cz. nyelvtörténeti értekezése, a Vitkovics és Szemere összegyűjtött munkái elé írt irodalomtörténeti értekezései, s a külön kötetben is kiadott paedagogiai irányú alkalmi beszédei. Irodalmi munkásságát Kassuba csak röviden méltatja, a mennyire az emlékbeszéd szűk kerete s a kegyeletes alkalom engedi. A munkák értékéről egyben-másban el fog tőle térni az irodalomtörténet ítélete, de Kassuba dolgozata így is értékes, nem csupán a Szvorényi pályáját, egyéniségét hiteles adatok alapján, találóan jellemző rajza, hanem a Szvorényi irodalmi működéséhez, a vele érintkezett írók s az 50-es évek irodalmi viszonyainak jellemzéséhez — Szvorényi hagyatékából — nyújtott adatok miatt is. Azt hisszük, a cistercita rend semmivel sem fejezhetné ki inkább kiváló tagja iránt a kegyeletet, mint azzal, ha Szvorényi kisebb dolgozatait, s a hagyatékában levő s irodalmunk régibb állapotára sok tekintetben érdekes leveleket összegyűjtené s kiadná. Szvorényinak finom nyelvérzéke volt, s legalább választékos, gondos stylusa miatt legcsekélyebb munkája is élvezetes olvasmány; Kassuba ügyes keze pedig mindenesetre nagyon jól elvégezné a rendezést.

B. F.

REPERTORIUM.

- Ábrányi Emil.* Epilóg. Ism. Föv. Lapok 1894. 1. sz. — *cp.* Hazánk 27. sz. Délmagyarorsz. Közl. 1893. 292. sz. — Magyar Hirlap 1893. 348. sz.
- Adorján Miklós.* Br. Eötvös József és az 1868. évi XXXVIII-ik törvény-czikk. Isk. Szemle 306—312. l.
- Arany János.* Toldi. Magyarázta Lehr Albert. Ism. Váczy János. Magy. Paedagogia II. évf. 491—497. l.
- Bársony István.* Erdőn — mezőn. Ism. Nemzet 1893. 353. sz. — Egyetértés 348. sz.
- Bársony István.* Magy. Hirl. 1893. 352. sz.
- Béla Henrik.* Szaboicska Mihály. Bud. Hirlap 1893. 337. sz.
- Benedek Elek.* Testamentum és hat levél. Ism. Lévay Mihály. Magy. Hirl. 1893. 320. sz.
- Berczik Árpád.* A papa, Teleki-díjjal jutalmazott eredeti vígjáték 3 felv. Először adatott a nemz. színházban 1894. jan. 12. — Ism. Ambrus Zoltán. Magy. Hirl. 13. sz. — Keszler József. Nemzet 13. sz. — Timár Szaniszló. Egyetértés, 13. sz. — Alfa. Bud. Hirl. 13. sz. — Pesti Hirl. 13. sz. — s. f. Föv. Lap. 13. sz. — Robin. Pesti Napló. 13. sz. — Hazánk. 19. sz.
- Bibliotheca Zrinyiana.* Ism. *Erdélyi Pál.* Könyvszemle 1892/3. 353—357 l.
- Bođor Cornélia.* Az orosz regény fejlődése. Nagyvárad Hirlap 1893. 22. sz.
- Bonitz Ferencz.* A történelem és a dráma. Szépirod. Kert 52. sz.
- Borbély Sándor.* Torda-aranyosszéki népmondák. Erdély 358—360. l.
- B. L. A* költészet világánál. Zala 1893. 49. sz.
- Császár Imre.* A művészetéről. Rövid ism. Föv. Lapok 355. sz.
- Csepreghy Ferencz.* A piros bugyelláris. Föv. Lap. 1894. 10. sz. (A századik előadás czímmel ír róla.)
- Cherbulicz V.* Művészet és természet. Ford. Geöcze S. Ism. Esztégár László. Erdélyi Híradó 1893. 278. sz.
- Czöbel Minka.* Fehér dalok. Ism. Endrődi Sándor. Föv. Lapok 355. sz.
- Dalos, Verses, és Meséskönyv.* Szerk. Dr. Kiss Áron, Péterfy Sándor, Pósa Lajos és Tihanyi Ágost. Ism. Endrődi Sándor. Föv. Lap. 1893. 320. sz.
- Dankó J.* Vetus hymnarium ecclesiasticum. Ism. Kollányi Ferencz. Könyvszemle 1892/3. 350—352. l.
- Demeter Dénes* költeményei. Ism. (Erdélyi P.) Föv. Lap. 1893. 325. sz.
- Donászy Ferencz.* Tholdi Miklós. Ism. Föv. Lap. 1893. 348. sz.
- Endrődi Sándor.* Kuriózumok. Magy. Szemle. 1893. 47. sz.
- Erdélyi Károly.* A nő a népköltészetben. Délmagyarorsz. Közl. 1894. 12. 13. sz.
- Fekete József.* Magyar képirok. 1. Ferraris Arthur. 2. Id. Vastagh György. 3. Vastagh Géza. 4. Ifj. Vastagh György. P. Napló 294. sz. — 5. Margitay Tihamér. 6. Kacziány Odón. U. o. 295. sz. — 7. Than Mór. 8. Feszty Árpád. U. o. 297. sz. — 9. Basch Gyula. 10. Jendrassik Jenő. U. o. 299. sz. — 11. Stettka Gyula. 12. Pállya Coelestin. 13. Janicsék Sándor. 14. Papp Henrik. U. o. 303. sz. — 15. Aggházy Gyula. 16. Tornay Gyula. 17. Halmi Arthur. U. o. 308. sz. 18. Tölgyessy Arthur. 19. Baditz Ottó. 20. Nádler Róbert. U. o. 312. sz. — 21. Telepy Károly. 22. Tolnay Ákos. 23. Kimmach László. U. o. 315. sz. — 24. Bihari Sándor. 25. Innocent Ferencz. 26. Bruck Miksa. 27. Koroknyai Ottó. U. o. 320. sz.
- Fejérpataky László.* A Gutkeled-biblia. Magy. Könyvszemle 1892/3 5—22. l.
- F. Ferenczi F.* A tündöklő csúcs. Ism. g. l. Bud. Szemle 77. köt. 170. l.
- Gabányi Árpád.* A művészet nyomorultjai. Ism. (Erdélyi P.) Fővárosi Lapok 349. sz.

Grillparzer F. Sappho. Szomorújáték 5. felv. Ford. Ivánfi Jenő. Első előadása a nemz. színházban. nov. 24. Ism. Timár Szaniszló. Egyetértés 1893. 326. sz. — Ambrus Zoltán. Magyar Hirlap 326. sz. — Robin. P. Napló 331. sz. — Alfa. Bud. Hirlap 326. sz. — Keszler Józ. Nemzet 326. sz. — (Erdélyi P.) Főv. Lapok 326. sz.

Györfy József politikai szatirái. Ism. Kecskemét 1893. 44. sz. (Közli néhány napilap ismertetését).

Gyulai Pál Költeményei. 2 köt. 3. kiad. Ism. Vasárn. Ujság 1893. 50. sz. — P. Hirlap 1893. 345. sz. — Egyetértés 1893. 334. sz. — (Erdélyi P.) Főv. Lapok 1893. 346. sz. — — *ik.* Bud. Hirlap 357. sz. — Baráth Ferencz. Hazánk 1894. 13. 15. sz.

Gyulai Pál. Lukács Móricz. Bud. Szemle 77. köt. 1—44. l.

Gulyás István dr. Kölcsey Ferencz. Órálló 1894. 4. 5. sz.

Hajnóczi R. József. A löcsei kalendárium. Szepesi Lapok. 1893. 43. 44. sz.

Halis István. Színes mozaik Nagy Kanizsa város történetéből. Ism. Tuboly Victor. Zalai Közl. 1893. 51. sz.

Horváth Döme. Vegyes művek. Rövid ism. Magy. Szemle. 2. sz.

Horváth Cyrill dr. A magyar irodalomtörténet és iskolánk. Magy. Szemle 52. sz.

Horváth Ignác. A magyar nemzeti múzeumi könyvtár ősnymotatványainak jegyzéke. Könyvszemle 1892/3. 130—190. l.

Horváth József. Br. Eötvös József mint író. Isk. Szemle 318—322. l.

Hrabovszky Lajos. Hétköznapi emberek Ism. V. Aradi Közl. 297. sz. — Censor. Főv. Lapok 1894. 4. sz.

Jánosi Gusztáv »Tasso« fordítása. Delta. Magy. Szemle 52. sz.

Juhász István. Költemények. Ism. (Erdélyi Pál). Főv. Lap. 1893. 325. sz.

Julian, John. A dictionary of hymnology. 1893. Ism. B. F. Magyar Állam 1893. 276. sz.

Justh Zsigmond. Gányó Julcsa. Tanulmány. Ism. Főv. Lap. 1893. 331. sz.

Kabos Ede. Fehér éjszakák. Regény. Ism. Főv. Lap. 1893. 331. sz.

Kardosonyi János. A Hartvik-vita sarkpontjai. Századok. 1894. 1—20. l.

Kardos Albert. A magyar verstan a középiskolában. Tanáregyl. Közl. 27. évf. 129—140. l.

Kazinczy Ferencz levelezése. IV. köt. Kiadta dr. Váczy János. Ism. Egyetértés 348. sz.

Köbor Tamás. Muzsika és parfüm. Regény. Ism. (Erdélyi P.) Főv. Lap. 358. sz.

Kozma Andor. Próza. 1893. Ism. sz. k. Élet. 1893. 110. l.

Kudora K. Könyvtáran. Ism. Hellebrant Á. Könyvszemle 1892/3. 345—350. l.

L—l. Titkos drámairók. Magy. Szemle. 1893. 48. sz.

Lázár Béla. Irodalmunk külföldön. Nemzet. 1894. 16. sz.

Lázár Béla. Iványi Ödönről. Nemzet 341. sz.

Lévay Mihály. A költészet falun. Magy. Szemle 50. sz.

Lévay Mihály. Képes lapjaink. Magyar Állam 1893. 266. sz.

Magyar elbeszélők Németországban. (Krücken O. Ungarischer Novellenschatz ismertetése.) Bud. Hirl. 1893. 347. sz.

Márki Sándor. Erdély régi leirói. Erdély 5. sz.

Munkácsy Kálmán. Szürkület. Ism. *el.* Élet 1893. 111. l.

Nagy Mór dr. Kolozsvári virágok. Ism. Bérczi József. Erdélyi Híradó. 1893. 279. sz. (Erdélyi P.) Főv. Lap. 1893. 358. sz.

Neményi Imre. Apáczai Csere János mint paedagogus. Ism. Gyürky Ödön. Kath. Szemle 919 l.

Pallas Lexikon. Ism. *ó.* Bud. Hirlap 353. sz.

Pethes János. B. Eötvös J. nevelési eszméi. Isk. Szemle 312—318. l.

Petelei István. Jetti. 1894. Ism. *rd.* Főv. Lapok 1893. 318. sz. — *ik.* Bud. Hirlap 1893. 332. sz.

Porzó. Igaz történetek. Ism. Szántó Kálmán. Élet. 1893. 139—142. l.

Radó Antal dr. Vers és zeneköltő. Magy. Szemle. 51. sz.

- Ráth György.* Pilcz Gáspár és ellenfelei. (Adalék a hazai kryptokálvinizmus hitvitázó irodalmához.) Könyvszemle 1892/3. 28—85 l.
- Relle Iván.* A szökött katona. Jubileum a népszínházban. Nemzet. 1893. 325. sz.
- Róna Béla.* Délibábok. Ism. *ik.* Bud. Hirlap 332. sz. — (Erdélyi P.) Főv. Lapok 1893. 325. sz.
- Robin.* Pesszimizmus. P. Napló. 1893. 357. sz.
- Salamon Ödön.* Józán szerelmek. Ism. Élet. 1893. 111. l.
- Sebestyén St. I.* Karacs Teréz. (1807—1892.) Magy. Pácdag. II. évf. 1—10. l.
- Sebők Zsigmond.* Maczkó úr utazása. Ism. Pósa Lajos. Főv. Lap. 341. sz. — Ambrus Zoltán. Magy. Hirl. 1894. 3. sz.
- Sebők Zsigmond.* (s.) Magy. Hirl. 1893. 327. sz.
- Sebők Zsigmond.* Elbeszélések. Ism. (Erdélyi P.) Főv. Lapok 1893. 350. sz. — Kabos Ede. P. Napló 363. sz. — Magy. Szemle 48. sz. — Egyetértés 327. sz.
- Schlegel Ágost Vilém.* A dráma három egységeről. Ford. Grün Emil. Szépirod. Kert 1893. 46., 47. sz.
- Széchenyi István* Hirlapi czikkei. Kiadta Zichy Antal. Ism. dr. Váczy János. Hazánk 1894. 4. sz. — Egyetértés 1893. 334. sz.
- Szabó Endre.* Irodalmi kórság. (A szimbolizmus.) Hazánk 5. sz.
- Szalay Fruzina.* Versek. Rövid ism. Főv. Lap. 1893. 333. sz. — Magy. Szemle. 52. sz.
- Szigligeti emléke.* (A szökött katona jubiláris előadása.) Pesti Napló 332. sz.
- Szigligeti.* A szökött katona 50 éves jubileuma. Szigeti bácsi elbeszélése. Magy. Hirl. 1893. 327. sz.
- Szily Kálmán.* Magyarországi György mester áritmetikája 1499-ből. Könyvszemle 1892/3. 86—90 l.
- Szöllősy Károly.* A szombathely-egyhm. papságának irodalmi működése. Magy. Sion. 1893. 849—858 l.
- Szomory Károly.* Verses beszélyek. Ism. (Erdélyi P.) Főv. Lap. 358. sz.
- Tóth Béla.* A mi Urunk Jézus Krisztus gyermekségéről írt könyv. Ism. Főv. Lap. 1893. 347. sz. — Magy. Szemle 1894. 1. sz.
- Trencsény Károly.* Az én világom. Versek. Zombor. 1893. Ism. (Erdélyi P.) Főv. Lap. 358. sz.
- Ujlaky Antal.* Történetek a szürke világból. Ism. — *ik.* Bud. Hirl. 1893. 332. sz.
- Ujváry Béla.* Század vége. Ism. Zoltán Vilmos. Győri Közl. 107. sz. (Erdélyi P.) Főv. Lap. 1893. 356. sz.
- Valentinyi Jenő.* Eötvös emléke. Szarvasi Lapok 1893. 54. sz. 1894. 1. sz.
- Váli Béla dr.* Az ezredéves kiállítás és a színművészet. Erdélyi Híradó 1893. 260. sz.
- Váli Béla dr.* A hadsereg és a »szökött katona.« Egyetértés. 1893. 327. sz.
- Váncza Mihály, ifj.* Föld alatt és föld felett. Regény. Mező-Túr 1893. Ism. rd. Főv. Lap. 351. sz.
- Varsányi Gyula.* Mulandóság. Költemények. 1883—1893. Ism. Palágyi Menyhért. Főv. Lap. 1893. 316. sz. — *ik.* Bud. Hirl. 1893. 332. sz.
- Vitéz János.* A történeti regény. Magy. Szemle 49. sz.
- Vörösmarty.* Marót bán. Robin. Pesti Napló. 1893. 338. sz.
- Weszeley Ödön.* A költő egyénisége. Magy. Szemle. 1894. 2. sz.
- Wiesinger Frigyes.* Dobsinai népmondák. Gömör-kishont. 1893. 52. sz.
- Zlinszky Aladár.* Szemelvények a magyar nemzeti lyra köréből. Ism. Balogh Péter. Tanár-egyl. Közl. 27. évf. 162—170. l.
- Zilaky Ágnes.* Tört. remények. Ism. *ik.* Bud. Hirl. 1893. 332. sz.

Közl.: *Hellebrant Árpád.*